NR 26(I)

IZ Policy Papers

Instytut Zachodni
West-Institut
Institute for Western Affairs

Raporty Służb Naukowych Bundestagu w sprawie reparacji wojennych dla Polski i odszkodowań dla polskich obywateli

Opracowanie i komentarz
Magdalena Bainczyk

IZ Policy Papers

W serii ukazały się:

Nr 1(I) Historia i pamięć: masowe przesiedlenia 1939-1945-1949

History and Memory: mass expulsions and transfers 1939-1945-1949

Geschichte und Erinnerung: Zwangsaussiedlung und Flucht 1939-1945-1949

Nr 2 (I) Odradzanie się społeczeństwa obywatelskiego. Rozwój polskiego trzeciego sektora w latach 1989-2008

Revival of the civil society. Development of the third sector in Poland 1989-2008

Wiederbelebung der Zivilgesellschaft. Der dritte Sektor in Polen 1989-2008

Nr 3(I) Międzynarodowa solidarność. Operacje pokojowe ONZ -NATO -UE

International solidarity. UN, NATO and EU peace operations

Internationale Solidarität. Die Friedensoperationen der UN, NATO und EU

Nr 4(I) Polska i Niemcy w Unii Europejskiej (2004-2009). Główne problemy i wyzwania

Nr 5(I) Przyszłość NATO – trudne decyzje

Nr 6(I) Mocarstwowe aspiracje Niemiec w Europie XXI wieku: realia i perspektywy (Raport z badań)

Nr 7(I) Stany Zjednoczone wobec kryzysów regionalnych – aspekt transatlantycki

Nr 8(I) Dynamika niemieckiej opinii publicznej. Wizerunek Polski i Polaków w Niemczech

Nr 9(I) Dynamika niemieckiej opinii publicznej. Pozycja partii politycznych na podstawie sondaży i wyników wyborów do parlamentów krajowych (2011-2012)

Nr 10(I) Europa w strategii Baracka Obamy (2009-2012)

Nr 11(I) Polityka polonijna w ocenie jej wykonawców i adresatów

Nr 12(I) Polacy i Niemcy wobec przyszłości Unii Europejskiej. Aspekty gospodarcze

Nr 13(I) Polityki pamięci i dyskursy pamięci w 100-lecie wybuchu I wojny światowej

Nr 14(I) Niemiecki system kształcenia obywatelskiego. Wnioski dla Polski

Nr 15(I) Tendencje w wykorzystaniu czasu pracy w państwach wysoko rozwiniętych na początku XXI wieku

Nr 16 Outward FDI Policies in Visegrad Countries. Final Report

Nr 17(I) Bilans 25 lat Traktatu między Rzecząpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy z dnia 17 czerwca 1991 r.

Raporty Służb Naukowych Bundestagu w sprawie reparacji wojennych dla Polski i odszkodowań dla polskich obywateli

Opracowanie i komentarz
Magdalena Bainczyk

Instytut Zachodni

Seria wydawnicza: „IZ Policy Papers" nr 26(I)

Redakcja serii: Joanna Dobrowolska-Polak (red. naczelna)
Marcin Tujdowski

Tłumaczenie dokumentów Służb Naukowych Bundestagu z języka niemieckiego
Magdalena Bainczyk

Tłumaczenie komentarzy Magdaleny Bainczyk na język niemiecki
Dietmar Gass

Opracowanie redakcyjne: zespół
Koncepcja graficzna: Ewa Wąsowska

© Copyright by Instytut Zachodni
Poznań 2018

Wydawca: INSTYTUT ZACHODNI
61-854 Poznań, ul. Mostowa 27
tel. 61 852 76 91
tel. 61 852 28 54 (wydawnictwo)
fax 61 852 49 05
e-mail: wydawnictwo@iz.poznan.pl
www.iz.poznan.pl

ISBN 978-83-61736-78-3

Spis treści

Wprowadzenie 7

I.

Podstawy i ograniczenia prawnomiędzynarodowe reparacji wojennych ze szczególnym uwzględnieniem relacji niemiecko-polskiej. Raport z 28 sierpnia 2017 r. przygotowany przez Służby Naukowe Bundestagu

1. Raport. Podstawy i ograniczenia prawnomiędzynarodowe reparacji wojennych ze szczególnym uwzględnieniem relacji niemiecko-polskiej..... 13

2. Magdalena Bainczyk, Komentarz do raportu Służb Naukowych Bundestagu z 28 sierpnia 2017 r. 39

3. Magdalena Bainczyk, Kommentar zum Sachstandsbericht vom 28. August 2017 von den Wissenschaftlichen Diensten des Deutschen Bundestages 57

II.

Świadczenia Niemiec związane z bezprawiem narodowosocjalistycznym dla ofiar w państwach środkowo- i wschodnioeuropejskich, jak również dla ofiar reżimu SED. Dokumentacja z dnia 10 października 2017 r. przygotowana przez Służby Naukowe Bundestagu

1. Dokumentacja. Świadczenia Niemiec związane z bezprawiem narodowosocjalistycznym dla ofiar w państwach środkowo- i wschodnioeuropejskich, jak również dla ofiar reżimu SED. Podstawy ustawowe, traktaty prawnomiędzynarodowe i dane liczbowe..... 79

2. Magdalena Bainczyk, Komentarz do dokumentacji z dnia 10 października 2017 r. przygotowanej przez Służby Naukowe Bundestagu 97

3. Magdalena Bainczyk, Kommentar zur Dokumentation vom 10. Oktober 2017 von den Wissenschaftlichen Diensten des Deutschen Bundestages..... 105

WPROWADZENIE

W drugim półroczu 2017 r. Służby Naukowe Bundestagu przygotowały dwa obszerne dokumenty związanie z zagadnieniem niemieckich reparacji dla Rzeczypospolitej Polskiej za szkody wynikające z II wojny światowej. Jest to 27-stronicowy raport Służb Naukowych Bundestagu z 28 sierpnia 2017 r. pt. *Podstawy i ograniczenia prawnomiędzynarodowe reparacji wojennych ze szczególnym uwzględnieniem relacji niemiecko-polskiej* oraz 20-stronicowa dokumentacja/zestawienie z 10 października 2017 r. *Świadczenia Niemiec związanie z bezprawiem narodowosocjalistycznym dla ofiar w państwach środkowo- i wschodnioeuropejskich, jak również dla ofiar reżimu SED* [niem. – *Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*, Niemiecka Partia Jedności]. *Podstawy ustawowe, traktaty prawnomiędzynarodowe i dane liczbowe*. Oba dokumenty zostały opublikowane na stronie Bundestagu w języku niemieckim.

Kontekst polityczny powstania obu publikacji tworzy niewątpliwie debata publiczna o przedmiotowym zagadnieniu, ale także opinia sporządzona dla Biura Analiz Sejmowych (dalej BAS) w Warszawie. We wprowadzeniu do raportu z 28 sierpnia 2017 r. Służby Naukowe Bundestagu wskazują zarówno na debatę publiczną rozpoczętą przez „polską partię rządzącą Prawo i Sprawiedliwość", jak i na prace prowadzone przez BAS w lecie 2017 r. nad opinią prawną dotyczącą istnienia i wysokości reparacji wojennych. We wstępie do dokumentacji z 10 października 2017 r. przywołana została wprost *Opinia prawna w sprawie możliwości dochodzenia przez Polskę od Niemiec odszkodowania za szkody spowodowane przez drugą wojnę światową w związku z umowami międzynarodowymi* z 6 września 2017 r.[I], przy czym w dokumentacji Służb Naukowych błędnie podano, że jest to opinia Sejmu, a nie opinia sporządzona przez BAS.

Opinia BAS została przetłumaczona na język niemiecki[II] oraz na język angielski i ukazała się jednocześnie w trzech wersjach językowych. Praktycznie od razu stała się przedmiotem analizy w niemieckiej debacie publicznej. Służby Naukowe Bundestagu w dokumentacji z 10 października 2017 r. wskazują na artykuł dziennikarza i historyka, S. F. Kellerhofa, który na łamach „Die Welt" z 14 września 2017 r.

w artykule *Was ist das „Rechtsgutachten" wert? – Mit einem 43-seitigen Papier will das Parlament in Warschau die Forderungen gegenüber Deutschland legitimieren. Eine Dekonstruktion* (Co jest warta ta „opinia prawna" – 43-stronicowym dokumentem parlament w Warszawie chce legitymować roszczenia przeciwko Niemcom. Dekonstrukcja). We wspomnianym tekście autor odnosi się zarówno do raportu Służb Naukowych Bundestagu z 28 sierpnia 2017 r., jak i do opinii BAS z 6 września 2017 r., dochodząc jednocześnie do wniosku, iż

> „W polskim dokumencie został pośrednio zakwestionowany zasadniczy cel współczesnego prawa międzynarodowego. Powinno ono przede wszystkim stabilizować relacje pomiędzy państwami, zachowywać pokój oraz tworzyć pewność prawa. Polska »opinia prawna« ma na celu coś przeciwnego: zniszczenie pewności prawa i wynikające z wewnętrzno-politycznej kalkulacji podgrzewanie konfliktów"[III].

Ze względu na fakt, iż dokumenty przygotowane przez niemieckie Służby Naukowe nie zostały przetłumaczone na język polski, konieczne jest uzupełnienie działania tych Służb i udostępnienie czytelnikowi polskiemu takiego tłumaczenia, zwłaszcza iż w przyszłości, w świetle wypowiedzi ministrów spraw zagranicznych zarówno RP, jak i RFN[IV], zagadnienie reparacji może stać się przedmiotem dialogu polsko-niemieckiego, w którym podnoszone będą najprawdopodobniej po stronie niemieckiej argumenty sformułowane w dokumentach przygotowanych przez Służby Naukowe Bundestagu. Te ostatnie odwołują się do stanowiska prezentowanego przez rząd federalny, iż

> „naturalnie Niemcy ponoszą odpowiedzialność polityczną, moralną i finansową za drugą wojnę światową. Niemcy zapłaciły w znaczącym wymiarze reparacje za ogólne szkody wojenne także Polsce – i płacą jeszcze nadal w dużym zakresie odszkodowania za bezprawie narodowego socjalizmu. Zagadnienie niemieckich reparacji dla Polski zostało ostatecznie uregulowane w przeszłości, pod względem prawnym i politycznym. Polska zrezygnowała w sierpniu 1953 r. z dalszych świadczeń reparacyjnych ze skutkiem od 1 stycznia 1954 r. w odniesieniu do całych Niemiec i następnie potwierdzała to także kilkakrotnie"[V].

Ponieważ w obu dokumentach znajduje się wiele nieścisłości, kontrowersyjnych tez, a także błędnie zastosowanych pojęć, należy

niemieckie opracowania opatrzyć komentarzem. Koniecznym uzupełnieniem komentarzy dołączonych do raportu z 28 sierpnia 2017 r. i dokumentacji z 10 października 2017 r. jest opracowanie S. Żerki, *Reparacje i odszkodowania w stosunkach między Polską a RFN (zarys historyczny)*[VI]. W przypadku bowiem stosunków międzynarodowych pomiędzy państwami, zwłaszcza tak skomplikowanych jak pomiędzy Polską a RFN, jednoczesna analiza aspektów historycznych, prawnych i politycznych jest niezbędna, na co trafnie zwrócił uwagę już w 1990 r. prof. J. Barcz, analizując udział Polski w konferencji dwa plus cztery[VII].

Zarówno raport z 28 sierpnia 2017 r.[VIII], jak i dokumentacja z 10 października 2017 r.[IX] zostały opublikowane w języku niemieckim na stronach Bundestagu. Poniżej zamieszczone tłumaczenia obu dokumentów opierają są na tych dokumentach w wersji dostępnej na dzień 23 stycznia 2018 r. Tłumaczenia dokonano za wiedzą i zgodą Służb Naukowych Bundestagu, ale jest to tłumaczenie nieautoryzowane przez te Służby. Do tłumaczenia oraz komentarza dodano przypisy autorki, zamieszczone jako przypisy końcowe.

Magdalena Bainczyk

[I] http://www.sejm.gov.pl/media8.nsf/files/KKOI-AR4BMR/%24File/1455%20-%2017PL.pdf (dostęp 23 stycznia 2018 r.).

[II] Ein Rechtsgutachten zu den Möglichkeiten einer Geltendmachung von Entschädigungsansprüchen Polens gegenüber Deutschland für die durch den Zweiten Weltkrieg verursachten Schäden vor dem Hintergrund völkerrechtlicher Verträge, http://www.sejm.gov.pl/media8.nsf/files/KKOI-AR4BP5/%24File/1455%20-%2017%20DE.pdf (dostęp 23 stycznia 2018 r.).

[III] https://www.welt.de/print/die_welt/politik/article168631412/Was-ist-das-Rechtsgutachten-wert.html (dostęp 23 stycznia 2017 r.).

[IV] M. Sommer, Szefowie MSZ Polski i Niemiec: możliwa debata ekspertów ws. reparacji, http://dzieje.pl/aktualnosci/szef-polskiego-msz-w-berlinie-licze-ze-w-jakiejs-perspektywie-dojdzie-do-zblizenia (dostęp 28 stycznia 2018 r.).

[V] Rząd federalny, konferencja prasowa 2 sierpnia, https://www.bundesregierung.de/Content/DE/Mitschrift/Pressekonferenzen/2017/08/2017-08-02-regpk.html (dostęp 23 stycznia 2018 r.).

[VI] IZ Policy Papers nr 22, http://www.iz.poznan.pl/plik,pobierz,2209,ca6657eda62912a866da2155bb4f2052/PP%20nr%2022INTERNET.pdf (dostęp 23 stycznia 2018 r.).

[VII] J. Barcz, *Udział Polski w konferencji „2+4". Aspekty prawne i proceduralne*, Warszawa 1994, s. 14.

[VIII] Sachstand. Völkerrechtliche Grundlagen und Grenzen kriegsbedingter Reparationen unter besonderer Berücksichtigung der deutsch-polnischen Situation, Akz. WD 2-3000-071/17, https://www.bundestag.de/blob/525616/211fd144be8368672e98ecd6a834fe25/wd-2-071-17-pdf-data.pdf (dostęp 23 stycznia 2018 r.).

[IX] Dokumentation. Leistungen Deutschlands aufgrund des nationalsozialistischen Unrechts an Opfer in mittel- und osteuropäischen Staaten sowie an Opfer des SED-Regimes**.** Gesetzliche Grundlagen, völkerrechtliche Verträge und Zahlen. Akz. WD 2-3000-093/17; WD 4-3000-083/17; WD 7-3000-125/17**,** https://www.bundestag.de/blob/532534/5a0f43bda9866804ea32e28c9acc4dde/wd-7-125-17-pdf-data.pdf (dostęp 23 stycznia 2018 r.).

I.

Podstawy i ograniczenia prawnomiędzynarodowe reparacji wojennych ze szczególnym uwzględnieniem relacji niemiecko-polskiej

Raport z 28 sierpnia 2017 r. przygotowany przez Służby Naukowe Bundestagu

Raport

Podstawy i ograniczenia prawnomiędzynarodowe reparacji wojennych ze szczególnym uwzględnieniem relacji niemiecko-polskiej

Sygnatura akt: WD 2 - 3000 - 071/17
Zakończenie pracy: 28 sierpnia 2017 r.
Dziedzina: WD 2: sprawy zagraniczne, prawo międzynarodowe publiczne, współpraca gospodarcza i rozwój, obronność, prawa człowieka i pomoc humanitarna

Służby Naukowe Niemieckiego Bundestagu wspierają członków Bundestagu w zakresie ich działalności związanej z wykonywaniem mandatu. Opracowania nie odzwierciedlają poglądów Bundestagu, któregokolwiek z jego organów lub administracji Bundestagu. Opracowania podlegają natomiast odpowiedzialności zawodowej autorek i autorów, jak i kierownictwa danego działu. Opracowania Służb Naukowych oddają stan aktualny tylko w momencie powstania tekstu i stanowią indywidualną pracę zleconą dla jednego z posłów Bundestagu. Opracowania mogą zawierać informacje chronione, podlegające regulacji Bundestagu o ochronie informacji niejawnych albo inne informacje nienadające się do publikacji. Celowe odtwarzanie albo publikację należy uprzednio zgłosić odpowiedniemu działowi i jest ona możliwa tylko ze wskazaniem źródła. Właściwy dział udziela informacji o kwestiach, które należy przy tym uwzględnić.

Spis treści

1. Wprowadzenie 15

2. Ogólne materialnoprawne aspekty roszczeń reparacyjnych 16
2.1. Pojęcie reparacji w prawie międzynarodowym 16
2.2. Moment powstania roszczeń reparacyjnych w prawie międzynarodowym 17

3. Szczególne postanowienia umowne 19
3.1. Regulacje traktatowe po zakończeniu wojny 20
3.2. Traktat o ostatecznej regulacji w odniesieniu do Niemiec (1990) 22
3.2.1. Stanowiska w sprawie uregulowania zagadnienia reparacji przez traktat dwa plus cztery 23
3.2.2. Ogólny skutek traktatów międzynarodowych wobec państw trzecich 24
3.2.3. Szczególny skutek traktatu dwa plus cztery wobec państw trzecich 25
3.3. Karta paryska dla nowej Europy (1990) 26
3.4. Niemiecko-polski traktat o sąsiedztwie (1991) 27
3.5. Rezultat częściowy 27

4. Utrata roszczeń reparacyjnych ze względu na zarzut ich przepadku 28
4.1. Wyraźne oświadczenie jednostronne o zrzeczeniu się 28
4.2. Dorozumiane oświadczenie jednostronne o zrzeczeniu się 30
4.3. Milcząca zgoda w prawie międzynarodowym 31

5. Przedawnienie 33

6. Roszczenia polskich wypędzonych przeciwko Niemcom 34

7. Rozważania końcowe 37
7.1. Roszczenia międzypaństwowe 37
7.2. Roszczenia indywidualne 38

1. Wprowadzenie

Państwa biorące udział w drugiej wojnie światowej nie zawarły w 1945 r. żadnego kompleksowego porozumienia dotyczącego obowiązków reparacyjnych Rzeszy Niemieckiej[1]. Bezwarunkowa kapitulacja niemieckich sił zbrojnych nie została więc powiązana z wystarczająco skonkretyzowanym pod względem treści uznaniem obowiązków reparacyjnych Rzeszy Niemieckiej. Kwestia ta powinna była zostać uregulowana dopiero w ramach końcowego traktatu pokojowego.

Konferencja poczdamska zakończyła się w 1953 r. zawarciem układu, w którym sprzymierzeni podzielili niemieckie terytorium państwowe na strefy okupacyjne i postanowili, że reparacje zostaną zaspokojone przez zajęcie majątku w przydzielonej strefie okupacyjnej. Układ poczdamski nie jest jednak traktatem pokojowym. W tym samym roku Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) i Polska zrezygnowały ze wszystkich roszczeń reparacyjnych w stosunku do Niemiec jako całości ze skutkiem od 1 stycznia 1954 r.

Wreszcie traktat o ostatecznej regulacji w odniesieniu do Niemiec z 12 września 1990 r. (traktat dwa plus cztery), który został zawarty zamiast traktatu pokojowego, zgodnie, z poglądem rządu federalnego ostatecznie reguluje wszystkie zagadnienia prawne związane ze skutkami wojny oraz obowiązkami reparacyjnymi.

Co prawda pierwsza izba polskiego parlamentu już 10 września 2004 r. zaprezentowała pogląd, iż Polska nie otrzymała ani właściwego wyrównania finansowego, ani odpowiednich reparacji wojennych. Jak to wynika z publicznie dostępnych źródeł, Polska od momentu wejścia w życia traktatu dwa plus cztery nie wszczęła jednak na poziomie międzynarodowym formalnie żadnego postępowania w celu dochodzenia w stosunku do Niemiec roszczeń reparacyjnych wynikających z drugiej wojny światowej.

Na początku sierpnia 2017 r. polska partia rządząca Prawo i Sprawiedliwość (PiS) ponownie rozpoczęła debatę publiczną o rzekomo otwartych jeszcze żądaniach reparacyjnych. Według doniesień prasowych partia poprosiła Biuro Analiz Sejmowych o wyjaśnienie, jakiej wysokości są roszczenia reparacyjne w stosunku do Niemiec i w jaki sposób mogłyby być one dochodzone[2].

Niemcy wychodzą z założenia, że Polska w 1953 r. w sposób wiążący zrezygnowała ze spłaty reparacji. Zgodnie z powyższym rzeczniczka prasowa rządu federalnego 2 sierpnia 2017 r. udzieliła następującego wyjaśnienia:

> „Naturalnie Niemcy przyjmują odpowiedzialność polityczną, moralną i finansową za drugą wojnę światową. Niemcy zapłaciły w znaczącym wymiarze reparacje za ogólne szkody wojenne – także Polsce – i płacą jeszcze nadal w dużym zakresie odszkodowania za bezprawie narodowego

[1] Co do kontekstu historycznego por. P. d'Argent, *Reparations after World War II* (2009), w: R. Wolfrum (red.), *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (dalej: *EPIL*), http://opil.ouplaw.com/home/EPIL (dostęp 7 sierpnia 2017 r.).

[2] *Polen prüft Forderungen auf Entschädigung*, „Der Tagesspiegel" 4 sierpnia 2017 r., s. 4.

socjalizmu. Zagadnienie niemieckich reparacji dla Polski zostało ostatecznie uregulowane w przeszłości, pod względem prawnym i politycznym. Polska zrezygnowała w sierpniu 1953 r. z dalszych świadczeń reparacyjnych w sposób wiążący i ze skutkiem od 1 stycznia 1954 r. w odniesieniu do całych Niemiec, a także następnie potwierdzała to kilkakrotnie"[3].

W tym kontekście raport opisuje istotne z punktu widzenia międzynarodowego prawa publicznego przesłanki i granice ewentualnych roszczeń reparacyjnych za szkody powstałe podczas drugiej wojny światowej (rozdział 2). Trzon tego opracowania stanowi zagadnienie szczególnych podstaw prawnych w traktatowym prawie międzynarodowym (rozdział 3), utrata ewentualnych roszczeń poprzez rezygnację (rozdział 4), jak również niemożność dochodzenia roszczeń z powodu przedawnienia (rozdział 5). Ze względu na to, iż w dyskusji publicznej zagadnienie reparacji międzypaństwowych często jest wiązanie z problematyką indywidualnego odszkodowania dla ofiar wypędzeń, opracowanie zarysowuje również stan prawa międzynarodowego w tym zakresie (rozdział 6)[4].

Poniższe opracowanie omawia zagadnienie reparacji w świetle literatury naukowej z dziedziny prawa oraz doniesień prasowych. W ramach tego opracowania nie została dokonana analiza aktów rządów narodowych. Byłoby to jednak niezbędne w celu wyczerpującego opracowania naukowego rzeczywistego stanu bilateralnych stosunków prawnych.

2. Ogólne materialnoprawne aspekty roszczeń reparacyjnych[5]

2.1. Pojęcie reparacji w prawie międzynarodowym

Współczesne prawo międzynarodowe określa jako reparację każdą płatność, którą państwo świadczy w celu odszkodowania za naruszenie prawa międzynarodowego[6].

---

[3] Rząd federalny, konferencja prasowa 2 sierpnia, https://www.bundesregierung.de/Content/DE/Mitschrift/Pressekonferenzen/2017/08/2017-08-02-regpk.html (dostęp 7 sierpnia 2017 r.).

[4] Prawo wewnątrzkrajowe w ramach tego opracowania zasadniczo nie zostaje uwzględnione. Ustawy niemieckie wywołują skutki prawne w ramach niemieckiego systemu prawnego, roszczenia reparacyjne oparte na prawie międzynarodowym nie mogą natomiast zostać ograniczone lub zlikwidowane poprzez prawo krajowe, stanowione jednostronnie.

[5] Poniższe wywody dotyczące ogólnych materialnoprawnych aspektów roszczeń reparacyjnych (rozdział 2), szczegółowych regulacji traktatowych (rozdział 3), jak również możliwej utraty roszczeń reparacyjnych opartych na prawie międzynarodowym (rozdział 4) zostały częściowo przejęte z opracowania „O podstawach i ograniczeniach prawnomiędzynarodowych reparacji wojennych ze szczególnym uwzględnieniem relacji grecko-niemieckich"(26 czerwca 2013 r.), sygn. akt WD 2 - 3000 - 041/13.

[6] Tak D. Shelton, *Reparations* (2015), w: *EPIL* (przypis 1).

Literatura prawa międzynarodowego pojęcie reparacji odnosi do naprawienia skutków wojny, jednak stosuje to pojęcie niejednolicie:

(a) Część literatury jako reparacje określa wszystkie płatności kompensacyjne pokonanego/zobowiązanego do reparacji państwa na rzecz państwa zwycięskiego/uprawnionego do reparacji. Nie rozróżnia się przy tym, czy państwo zobowiązane do reparacji naruszyło prawo międzynarodowe w stosunku do państwa uprawnionego do reparacji. Wydaje się jednakże, iż takie rozumienie pojęcia reparacji wychodzi coraz bardziej z użycia.

(b) Część literatury dotyczącej prawa międzynarodowego, także w kontekście skutków wojny, określa jako reparacje wszystkie płatności świadczone, by zrekompensować naruszenie prawa międzynarodowego, czy to w postaci bezprawnego ataku, czy przez przestępstwo w dalszym przebiegu wojny. Przedmiotowe opracowanie opiera się na tym nowszym pojęciu reparacji.

2.2. Moment powstania roszczeń reparacyjnych w prawie międzynarodowym

Pytanie o istnienie roszczeń reparacyjnych jest po pierwsze nierozerwalnie związane z zagadnieniem, w jakim momencie i w jaki sposób roszczenia takie uzyskują swój byt prawny. Dlatego należy tutaj w ogólnym zarysie wyjaśnić, kiedy i jak powstaje roszczenie reparacyjne w prawie międzynarodowym.

W niektórych dziedzinach prawa obowiązek świadczenia odszkodowania powstaje już w momencie zajścia zdarzenia powodującego szkodę, także wówczas, kiedy dokładna wysokość odszkodowania w tym momencie nie jest jeszcze określona[7].

Duża część literatury naukowej z dziedziny prawa międzynarodowego prezentuje pogląd, iż roszczenie reparacyjne powstaje „co do zasady pomiędzy państwami prowadzącymi wojnę wraz ze zdarzeniem powodującym szkodę"[8].

Za tym, iż w prawie międzynarodowym istnieje zasada prawna równoczesnego powstania szkody i obowiązku odszkodowawczego, może również przemawiać art. 1 projektu Komisji Prawa Międzynarodowego (KPM): zgodnie z którym każde naruszenie prawa międzynarodowego zobowiązuje to państwo do zadośćuczynienia powstałym w związku z tym szkodom[9].

Zastosowanie tej teorii do przedmiotowego zagadnienia poruszonego w opracowaniu otwierałoby prawną możliwość, iż roszczenie reparacyjne państwa wierzy-

---

[7] Odpowiednia regulacja znajduje się w niemieckim prawie cywilnym w § 823 ust. 1 BGB [uwaga tłum. Bürgerliches Gesetzbuch – niemiecki kodeks cywilny], http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/__823.html (dostęp 7 sierpnia 2017 r.).

[8] Zamiast wielu przypisów: B. Eichhorn, *Reparation als völkerrechtliche Deliktshaftung*, Baden-Baden 1992, s. 189.

[9] Dokładne brzmienie: „Every internationally wrongful act of a State entails the international responsibility of that state", http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf (dostęp 7 sierpnia 2017 r.). Projekt KPM oddaje współczesny stan zwyczajowego prawa międzynarodowego, por. S. Hobe, *Einführung in das Völkerrecht*, wyd. 9, Tübingen 2008, s. 249.

ciela w prawie międzynarodowym mogłoby już powstać podczas wojny, która stanowiłaby podstawę dla tego roszczenia i to niezależnie od późniejszego jego stwierdzenia przez międzypaństwowe porozumienie traktatowe.

Jednakże należy uwzględnić to, iż zasady przyjęte przez KPM w 2001 r. w celu oceny, kiedy z punktu widzenia zwyczajowego prawa międzynarodowego powstają roszczenia reparacyjne, tylko częściowo odpowiadają praktyce państw do 1945 r., a co za tym idzie, obowiązującemu w tamtym czasie stanowi międzynarodowego prawa publicznego. Oczywiście praktyka państwa dotycząca prawa reparacji wojennych nie była jeszcze ustabilizowana w 1945 r. w rozumieniu projektu KPM.

Z perspektywy historycznej[10] roszczenie reparacyjne było co najmniej do końca XIX wieku rozumiane jako prawo zwycięzcy, który rekompensuje w ten sposób swoje koszty prowadzenia wojny. Legalność albo nielegalność ataku ewentualnie dalszych działań wojennych nie była przy tym istotna[11] . Gdyby przyjąć tę doktrynę, która w przeważającej opinii nie jest już aktualna, roszczenia reparacyjne wynikające z drugiej wojny światowej powstałyby nie w momencie zachowania powodującego szkodę, ale dopiero z końcem albo po zakończeniu wojny.

Traktaty pokojowe po pierwszej wojnie światowej wiązały ze sobą winę za wojnę i obowiązek reparacji[12]. Fakt, iż wysokość i okres płatności reparacji miały zostać ustalone przez specjalnie do tego powołaną komisję[13], nie zmienia faktu, iż obowiązki reparacyjne państw dłużników zasadniczo już istniały. Należy tutaj rozróżnić pomiędzy powstaniem roszczenia reparacyjnego a jego późniejszym konkretnym oszacowaniem. Z brzmienia art. 231 traktatu wersalskiego stanowiącego podstawę obowiązku reparacyjnego może wynikać, iż to postanowienie traktatowe było rozumiane jako konstytuujące dla roszenia reparacyjnego[14]. Prócz tego przegląd praktyki państw w okresie międzywojennym nie wskazuje na istnienie spójnego zwyczajowego prawa międzynarodowego, zgodnie z którym w tym okresie obowiązki reparacyjne byłyby uznawane niezależnie od postanowienia traktatu pokojowego[15]. Gdyby przeważająca praktyka państw w okresie międzywojennym miała stanowić punkt odniesienia, to należałoby raczej przyjąć wniosek,

[10] Poniższe wywody historycznoprawne opierają się zasadniczo na R. Lesaffer, W. A. M. van der Linden, *Peace Treaties after World War I* (2015), w: *EPIL* (przypis. 1; patrz zawarte tam odniesienia).

[11] Było to zwłaszcza uzasadnione tym, że stosunki międzynarodowe opierały się na doktrynie *ius ad bellum*, tzn. wyobrażeniu, iż możliwe jest prowadzenie wojny sprawiedliwej, wyczerpujący zakaz stosowania siły z art. 2 ust. 4 Karty Narodów Zjednoczonych jeszcze wtedy nie obowiązywał. Inaczej niż w obecnym stanie prawnym: agresor odpowiada za wszystkie szkody, które wynikają z nielegalnej agresji albo powstały w czasie prowadzenia wojny jako rezultat naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego, por. F. Berber, *Lehrbuch des Völkerrechts*, München 1962, t. II: *Kriegsrecht*, § 48, s. 238 n.

[12] Art. 231 traktatu wersalskiego, (1919) 225 Command Treaty Series (dalej: CTS) 188, http://www.documentarchiv.de/wr/vv.html (dostęp 7 sierpnia 2017 r.).

[13] Art. 233 i 234 traktatu wersalskiego, *ibidem*.

[14] Art. 231 traktatu wersalskiego (*ibidem*): „Rządy sprzymierzone i stowarzyszone oświadczają, a Niemcy przyznają…". Sformułowanie to implikuje idee uzasadnienia zobowiązania przez zgodne oświadczenia woli, a więc w oparciu o podstawę umowną.

[15] Por. R. Lesaffer, W. A. M. van der Linden, *op. cit.*

iż państwo wierzyciel także po zakończeniu drugiej wojny światowej musiałoby oprzeć ewentualne roszczenia reparacyjne na wyraźnych postanowieniach traktatu pokojowego.

O ile żądania reparacyjne państwa wierzyciela w stosunku do państwa dłużnika nawiązują do zdarzenia lub zachowania w XXI wieku, można argumentować, iż naruszenia prawa międzynarodowego przez państwo rodzą bezpośrednio obowiązek naprawienia wszystkich wynikających z tego szkód[16]. Natomiast w odniesieniu do zdarzenia przed, ewentualnie do 1945 r., można na podstawie przekonujących argumentów bronić tezy, **że prawne istnienie roszczeń reparacyjnych w tym czasie zależało od ich konkretyzacji w traktacie prawnomiędzynarodowym.** Przemawia to za domniemaniem, że konieczne było wyraźne porozumienie międzynarodowe, by szczegółowo określić podstawę i wysokość obowiązków reparacyjnych państwa wierzyciela w stosunku państwa dłużnika.

3. Szczególne postanowienia umowne

Jak powszechnie wiadomo, Niemcy bezpośrednio po drugiej wojnie nie zawarły traktatu pokojowego ze swoimi ówczesnymi przeciwnikami wojennymi. Bezwarunkowa kapitulacja niemieckich sił zbrojnych była wiążącym prawnomiędzynarodowym aktem jednostronnym, który kończył wyłącznie militarne działania nieprzyjacielskie, jednakże pomijał zagadnienie reparacji[17]. To, że w następnych latach nie został zawarty traktat pokojowy, było spowodowane zwłaszcza postępującymi rozbieżnościami pomiędzy zwycięskimi mocarstwami[18]. **Na razie brak było kompleksowej regulacji traktatowej obowiązków reparacyjnych w stosunku do wszystkich przeciwników Niemiec**. Gdyby przyjąć stanowisko prawnomiędzynarodowe, uzasadnione z punktu widzenia wydarzeń przed, ewentualnie do 1945 r., iż roszczenia reparacyjne powstają wyłącznie i dopiero poprzez ich stwierdzenie w traktacie pokojowym[19], odpowiednie roszczenia państwa wierzyciela w przypadku braku porozumienia należałoby traktować jako bezprzedmiotowe. Nie sformułowano bowiem takiego ostatecznego stwierdzenia ani w porozumieniach prawno-

[16] Odpowiada to współczesnemu stanowi zwyczajowego prawa międzynarodowego, który został wyrażony w art. 1 cytowanego projektu KPM z 2001 r. (przypis 9).

[17] Co do tego por. pkt 4 oświadczenia o kapitulacji: „Diese Kapitulationserklärung ist ohne Praejudiz für irgendwelche an ihre Stelle tretenden allgemeinen Kapitulationsbestimmungen, die durch die Vereinten Nationen und in deren Namen Deutschland und der Deutschen Wehrmacht auferlegt werden mögen", http://web.archive.org/web/20070926235313/http://www.museum-karlshorst.de/html/sammlung/img/Kapitulationsurkunde_KH1.jpg (dostęp 7 sierpnia 2017 r.). [tłum. na jęz. pol. Oświadczenie o kapitulacji nie wypływa na jakiekolwiek zastępujące je ogólne postanowienia w sprawie kapitulacji, które mogą zostać nałożone na Niemcy i niemieckie siły zbrojne przez Narody Zjednoczone i w ich imieniu"].

[18] S. Wasum-Rainer, *Völkerrechtsfreundlichkeit in der politischen Praxis der deutschen Exekutive*, w: Th. Giegerich (red.), *Der „offene Verfassungsstaat" des Grundgesetzes nach 60 Jahren*, Berlin 2010, s. 125 (126).

[19] Patrz rozdział 2.2. (na końcu).

międzynarodowych pomiędzy uczestnikami wojny zaraz po zakończeniu drugiej wojny (3.1.), ani w traktacie dwa plus cztery (3.2), ani w Karcie paryskiej dla nowej Europy (3.3) czy w niemiecko-polskim traktacie o sąsiedztwie (3.4).

3.1. Regulacje traktatowe po zakończeniu wojny

W **układzie poczdamskim** z 2 sierpnia 1945 r.[20] mocarstwa zwycięskiej koalicji porozumiały się co do podziału niemieckiego terytorium państwowego na cztery strefy. Na podstawie punktu IV nr 1 układu poczdamskiego roszczenia reparacyjne ZSRR miały być zaspokojone przez wywiezienie majątku niemieckiego ze strefy zajętej przez ZSRR w Niemczech oraz majątku niemieckiego odpowiednio znajdującego się za granicą. Jednocześnie ZSRR miał otrzymać 10 procent udziału w majątku zajętym w zachodnich strefach okupacyjnych.

Z kolei roszczenia reparacyjne Polski powinny zostać zaspokojone z udziału ZSRR w reparacjach (punkt IV nr 2 układu poczdamskiego). Ponieważ układ poczdamski nie zawierał żadnych konkretnych regulacji, jak roszczenia reparacyjne będą realizowane przez podmioty uprawnione, musiały następnie zostać wynegocjowane dalsze porozumienia (zwane porozumieniami ogólnymi)[21].

Już w trakcie konferencji poczdamskiej można było odnotować wyraźne pogorszenie klimatu pomiędzy aliantami wschodnimi i zachodnimi i dlatego porozumienie w sprawie układu poczdamskiego powiązane było z pewnymi trudnościami. Zasadniczo Moskwa nalegała na masowy transfer niemieckich dóbr produkcyjnych w celu kompensacji poniesionych szkód wojennych. Natomiast alianci zachodni próbowali zapobiec ponownemu wykrwawieniu się niemieckiej gospodarki, które miało już miejsce po traktacie wersalskim i dążyli do pozostawienia narodowi niemieckiemu wystarczających środków tak, by mógł on egzystować bez pomocy z zewnątrz. Układ poczdamski nie był więc z punktu widzenia negocjujących partnerów ostatecznym traktatem pokojowym, ale częścią „przygotowań do pokojowego uregulowania i rozstrzygnięcia innych zagadnień" (rozdział II ustęp 1 układu poczdamskiego)[22].

Trwające napięcia polityczne doprowadziły w końcu do tego, iż nie zawarto dalszych porozumień, w których uczestniczyłyby wszystkie cztery zwycięskie mocarstwa. Po zakończeniu wojny została zawarta przykładowo **umowa paryska** z 14 stycznia 1946[23]. Przedmiotem układu było wypracowanie sposobu podziału niemieckiego majątku pomiędzy zachodnich aliantów. Jednakże ani ZSRR ani Polska nie były stronami tego traktatu.

---

[20] Doniesienie o konferencji trzech mocarstw w Berlinie (układ poczdamski) z 2 sierpnia 1945, http://www.documentarchiv.de/in/1945/potsdamer-abkommen.html (dostęp 24 sierpnia 2017 r.).

[21] W. Czapliński, *The Concept of War Reparations in International Law and Reparations after World War II*, "The Polish Quarterly of International Affairs" 2005, vol. 14, nr. 1, s. 69 (s. 76 n.).

[22] Co do prawnej kwalifikacji układu poczdamskiego zob. przykładowo, *Potsdam Conference (1945)* (2009), w: *EPIL* (przypis 1), nb. 10.

[23] Umowa paryska z 14 stycznia 1946 r., załącznik D do sprawozdania stenograficznego z 217 posiedzenia Bundestagu z 10 czerwca 1952 r., s. 9552 nn.

W ramach umowy o niemieckich długach zagranicznych z 27 stycznia 1953 r. (**umowa londyńska**)[24] zawieszono pomiędzy stronami umowy na czas nieokreślony spłatę wszystkich ewentualnie istniejących wierzytelności[25]. Jednakże stronami porozumienia były wyłącznie Niemcy, trzy mocarstwa zachodnie: Francja, Wielka Brytania i Stany Zjednoczone oraz dalsze państwa[26] – ale nie ZSRR albo Polska.

Brakowało natomiast regulacji traktatowych Republiki Federalnej z państwami wschodnioeuropejskimi albo ze ZSRR jako takim[27]. Ponieważ w czasach zimnej wojny chciano uniknąć z powodów politycznych przekazania blokowi komunistycznemu wypłat odszkodowawczych w jakiejkolwiek formie, nie zawarto z Polską porozumienia ogólnego[28].

Natomiast Niemiecka Republika Demokratyczna nie postrzegała siebie jako następczyni Trzeciej Rzeszy i dlatego nie uznała żadnego zobowiązania prawnego do zapłaty świadczeń odszkodowawczych[29]. Niemniej jednak jako odszkodowanie ze strony NRD na rzecz ZSRR miały miejsce w dużym zakresie demontaże i zajęcia bieżącej produkcji[30].

Poza tym reparacje, które przyznane zostały ZSRR ze stref zachodnich, po zakończeniu wojny padły ofiarą konfliktu Wschód-Zachód[31]. Dlatego ograniczono się do zajęcia majątku przez ZSRR na terytorium NRD. Polska, zgodnie z pkt IV nr 2 układu poczdamskiego, musiała zaspokoić swoje roszczenia reparacyjne w stosunku do ZSRR z tego majątku. W tym kontekście należy zauważyć, iż państwo zobowiązanie do reparacji nie miało żadnego wpływu na to, w jaki sposób wypłacone świadczenia zostają podzielone w relacji wewnętrznej pomiędzy zwycięskimi mo-

---

[24] BGBl. 1953 II 331.

[25] Co do tego zob. szczegółowo opracowanie „O podstawach i ograniczeniach prawnomiędzynarodowych reparacji wojennych ze szczególnym uwzględnieniem relacji grecko-niemieckich" (26 czerwca 2013 r., sygn. akt WD 2 -3000 - 041/13, s. 9 n.).

[26] Belgia, Cejlon, Dania, Grecja, Iran, Irlandia, Włochy, Jugosławia, Kanada, Lichtenstein, Luksemburg, Norwegia, Pakistan, Szwecja, Hiszpania i Unia Południowoafrykańska.

[27] Można znaleźć wyłącznie traktaty pokojowe z ówczesnymi państwami bloku wschodniego, które w czasie drugiej wojny światowej były sprzymierzone z Niemcami. Przykładowo Rumunia, Bułgaria i Węgry zrezygnowały 10 stycznia 1947 r. ze wszystkich roszczeń, powstałych pomiędzy 1 września 1939 r. a 8 maja 1945 r. w stosunku do Niemiec. H. Rumpf, *Die deutsche Frage und die Reparationen*, „Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht" 1973, vol. 33, s. 344 (351).

[28] H. G. Hockerts, *Wiedergutmachung in Deutschland: Eine historische Bilanz 1945-2000*, w: K. Doehring, B. J. Fehn, H. G. Hockerts, *Jahrhundertschuld, Jahrhundertsühne*, Olzog 2001, s. 91 (118 n., 121); Das Bundesarchiv, *Bilaterale Verträge und Kalter Krieg (1956-1974)* (2010), https://www.bundesarchiv.de/zwangsarbeit/leistungen/leistungen_bis_2000/bilaterale_vertraege/ (dostęp 7 sierpnia 2017 r.).

[29] H. G. Hockerts, *Wiedergutmachung in Deutschland…*, s. 91 (134 n.).

[30] *Ibidem.*

[31] U. Rombeck-Jaschinski, *Das Londoner Schuldenabkommen*, Oldenbourg Verlag, München 2005, s. 54.

carstwami. Kwestia wyrównania pozostawiono tymże mocarstwom[32]. Wobec powyższego regulacje traktatowe dotyczące realizacji płatności reparacji, które były konieczne w świetle pkt IV nr 2 układu poczdamskiego pomiędzy ZSRR i Polską, zostały najpierw zawarte w sowiecko-polskiej umowie z 16 sierpnia 1945 r.[33] Realizacja płatności została zakończona przez „Final Protocol" z 4 lipca 1957 r. Tym samym, zgodnie także z poglądem *Legal Advisory Committee on Polish World War II-related Reparation Claims with Respect to Germany* [uwaga tłum. Doradczy Komitet Prawny przy Ministrze Spraw Zagranicznych w sprawie roszczeń reparacyjnych Polski wobec Niemiec w związku z drugą wojną światową], który przedłożył opinię polskiemu Ministerstwu Spraw Zagranicznych w 2005 r., kwestia reparacji w relacjach ZSRR-Polska została wyjaśniona:

> „(…) by signing the 1957 Final Protocol Poland recognized fulfillment by the USSR of its obligations under the Potsdam Agreement to be complete; thus Polish practice offers conclusive evidence that the question of collection of reparations was regarded as closed"[34].

3.2. Traktat o ostatecznej regulacji w odniesieniu do Niemiec (1990)

Traktat o ostatecznej regulacji w odniesieniu do Niemiec z 12 sierpnia 1990 r. (traktat dwa plus cztery)[35] zgodnie z art. 9

> „wszedł w życie w stosunku do zjednoczonych Niemiec, Republiki Francuskiej, Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii, Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich i Stanów Zjednoczonych Ameryki w dniu złożenia przez te państwa ostatniego dokumentu ratyfikacji lub przyjęcia".

[32] K. Doehring, *Reparationen für Kriegsschäden*, w: K. Doehring, B. J. Fehn, H. G. Hockerts, *op. cit.*, s. 9 (20).

[33] Agreement between the Government of the Union of Socialist Soviet Republics and the Provisional Government of National Unity of the Republic of Poland on the Compensation of Damages Caused by German Occupation (16. August 1945), wersja w tłumaczeniu H. von Mangoldta opublikowana w: *San Francisco Charta der Vereinten Nationen: Potsdamer Erklärungen und andere Dokumente aus der Übergangszeit zwischen Krieg und Frieden*, RStV, Hamburg 1948, s. 137.

[34] Ministry of Foreign Affairs Legal Advisory Committee on Polish World War II-related Reparation Claims with Respect to Germany, Position Paper, 10. Februar 2005, "The Polish Quarterly of International Affairs" 2005, vol. 14, nr 1, s. 138 (140).

[35] Traktat o ostatecznej regulacji w odniesieniu do Niemiec z 12 września 1990 r., BGBl. 1990, część II, s.1318; w mocy od 15 marca 1991 r., BGBl. 1991, cz. II, s. 585.

3.2.1. Stanowiska w sprawie uregulowaniu zagadnienia reparacji przez traktat dwa plus cztery

Traktat dwa plus cztery nie wspomina wyraźnie o roszczeniach reparacyjnych: ani w znaczeniu potwierdzającym, ani w znaczeniu przeczącym. Jednakże zgodnie z poglądem rządu federalnego[36], do którego przychyliło się również niemieckie orzecznictwo[37], traktat reguluje roszczenia reparacyjne: przewidziane w art. 5 ust. 2 umowy londyńskiej moratorium odnoszące się do ewentualnych roszczeń reparacyjnych miało upłynąć wraz z wejściem w życie traktatu dwa plus cztery. Nie będzie już dalszej regulacji o charakterze traktatu pokojowego odnoszącej się do skutków prawnych drugiej wojny światowej[38] . Zgodnie z wolą stron traktatu dwa plus cztery zagadnienie reparacji nie miało być już więcej przedmiotem regulacji traktatowej [39]. Federalny Sąd Najwyższy wskazuje w tym kontekście m.in. na oświadczenie rządu federalnego złożone w Bundestagu z 27 października 1997 r. Zgodnie z tym oświadczeniem ze względu na znane sprzeczności pomiędzy czterema zwycięskimi mocarstwami w okresie powojennym nie doszło do przewidzianej w umowie londyńskiej ostatecznej regulacji płatności reparacji, jednakże pięćdziesiąt lat po zakończeniu drugiej wojny światowej zagadnienie reparacji uległo przedawnieniu, a traktat dwa plus cztery reguluje całkowicie i ostateczne to zagadnienie[40] .

Z drugiej jednak strony w piśmiennictwie prawnomiędzynarodowym można znaleźć pojedyncze głosy, które podają w wątpliwość zawartość regulacyjną traktatu dwa plus cztery, jeśli chodzi o zagadnienia prawne reparacji. Uważa się, iż dla ostatecznego uregulowania tej kwestii konieczne byłoby wyraźne postanowienie, regulacja *implicite* nie jest wystarczająca, a traktat dwa plus cztery jedynie milczy w kwestii roszczeń reparacyjnych[41] .

---

[36] BT-Drs. 13/8840 (27 października 1997 r.), s. 2 (http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/13/088/1308840.pdf). Jak również debata plenarna w Bundestagu 6 lipca 2000 r., BT-Plenarprotokoll 14/114, s. 10755, http://dip21.bundestag.de/dip21/btp/14/14114.pdf (dostęp 8 sierpnia 2017 r.).

[37] BGH [uwaga tłum. Bundesgerichtshof – Federalny Sąd Najwyższy], wyrok z 26 czerwca 2003 r., sygn. akt AZ III ZR 245/98, teza urzędowa orzeczenia 2.

[38] *Ibidem*, nb. 30.

[39] *Ibidem*.

[40] *Ibidem* z odesłaniem do BT-Drs.13/8840, s. 2 (przypis 36), jak również debata plenarna w Bundestagu z 6 lipca 2000 r., BT-Plenarprotokoll 14/114, S. 10755 (przypis 36).

[41] Zob. przykładowo M. Jacob, *London Agreement on German External Debts (1953)* (2013), w: *EPIL* (przypis 1), nb. 42: "Any final settlement would arguably require some form of regulation rather than complete silence on the matter".

Inni przedstawiciele nauki powołują się na art. 3 ust. 3 umowy pomiędzy rządem Republiki Federalnej Niemiec a rządem Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej o powołaniu Fundacji „Pamięć, Odpowiedzialność i Przyszłość" z 26 października 2000 r. (BGBl. 2000, cz. II, nr. 34, s. 1372) i argumentują, że nawet po wejściu w życie traktatu dwa plus cztery podnoszenie roszczeń reparacyjnych było możliwe (W. Czapliński, *The Concept of War Reparations* …, przypis 21, s. 79 n.). Przedmiotem umowy nie były jednak roszczenia reparacyjne w rozumieniu prawnomiędzynarodowym, ale roszczenia podnoszone indywidualnie.

3.2.2. Ogólny skutek traktatów międzynarodowych wobec państw trzecich

Jeśli przyjmie się stanowisko rządu federalnego, iż traktat dwa plus cztery poprzez pominięcie zagadnienia reparacji reguluje to zagadnienie *implicite* (3.2.1), pojawia się pytanie z punktu widzenia prawa międzynarodowego, czy ustalenia stron traktatu wywołują skutki prawne w stosunku do państw, które nie są stronami traktatu. Zgodnie bowiem z art. 34 konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów (KWPT) umowa międzynarodowa nie może stanowić podstawy prawnej dla obowiązków lub praw państwa trzeciego bez zgody tego państwa. Państwem trzecim jest w świetle art. 2 lit. h KWPT państwo, które nie jest stroną traktatu, nawet jeśli pełniło pewną rolę przy jego negocjowaniu[42].

W zasadzie prawa międzynarodowego, iż traktaty prawa międzynarodowego nie mogą powodować utraty praw przez państwa trzecie bez ich zgody, wyraża się suwerenna równość państw[43]. Już w prawie rzymskim obowiązywała zasada, iż umowy nie mogą być podstawą strat prawnych albo obowiązków osób trzecich[44]. Zasada ta, która nazywana jest często skrótowo *pacta tertiis*, a której obowiązywanie można udowodnić na całym świecie, w prawie międzynarodowym jest uznana za zasadę ogólną prawa w rozumieniu art. 38 ust. 1 lit. c statutu MTS. Prócz tego zasada ta jest potwierdzona przez liczne orzeczenia sądowe i jest akceptowana jako międzynarodowe prawo zwyczajowe. Zasada *pacta tertiis* jest w związku z tym poprzez swoją pozycję w systematyce porządku prawa międzynarodowego wielokrotnie zagwarantowana: traktatowo, jako zasada ogólna prawa, jako zwyczajowe prawo międzynarodowe i jako konkretyzacja suwerennej równości państw. Wynika z tego, iż należy ją zakwalifikować jako ogólną zasadę prawa międzynarodowego w rozumieniu art. 25 Ustawy Zasadniczej[45]. W związku z tym zasada prawa międzynarodowego publicznego, iż porozumienia międzynarodowego prawa traktatowego nie mogą obciążać państw trzecich, stanowi część niemieckiego prawa federalnego.

---

[42] B. Vukas, Treaties, *Third-Party Effect* (2011), w: *EPIL* (przypis 1), nb. 1.

[43] Ta elementarna i potwierdzona przez Kartę NZ zasada prawnomiędzynarodowego porządku prawnego implikuje, iż żadne państwo nie może ustanawiać regulacji dla innego państwa (*par in parem non habet imperium*), zob. art. 2 pkt 1 Karty NZ.

[44] Ten ustęp opiera się w dużej mierze na wywodach B. Vukasa, *op. cit.*, (przypis 42), nb. 2.

[45] W stałym orzecznictwie Federalnego Trybunału Konstytucyjnego (FTK) uznanie [zasady – uwaga tłum.] za zwyczajowe prawo międzynarodowe albo za zasadę ogólną w rozumieniu art. 38 ust. 1 lit. c Statutu MTS stanowi podstawę prawną dla jej obowiązywania w rozumieniu art. 25 UZ, zob. również odesłania do literatury w H. D. Jarass, B. Pieroth, *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland: Kommentar*, München 2009, art. 25, nb. 5 i 7.

3.2.3. Szczególny skutek traktatu dwa plus cztery wobec państw trzecich

Jedynym dwustronnym stosunkiem prawnym, wymienionym w traktacie dwa plus cztery, dotyczącym państwa trzeciego (niebędącego stroną traktatu) jest stosunek pomiędzy Polską a Niemcami: art. 1 ust. 2 traktatu dwa plus cztery odsyła do oddzielnego porozumienia prawnomiędzynarodowego pomiędzy oboma państwami w celu potwierdzenia istniejącej granicy[46].

Z punktu widzenia prawa międzynarodowego z powyższymi wywodami (zob. rozdział 3.2.2) łączy się pytanie, czy stosowanie zasady *pacta tertiis* ulega modyfikacji, gdyż strony traktatu dwa plus cztery zawarły ten traktat „zamiast traktatu pokojowego". Kompetencja czterech mocarstw zwycięskich do występowania jako przedstawiciele wszystkich ówczesnych przeciwników Niemiec w zakresie regulowania w traktacie pokojowym skutków drugiej wojny światowej nie była kwestionowana w postępowaniu formalnoprawnym przez żadne pośrednio dotknięte tym państwo w związku czasowym. Także Polska w tym czasie nie podniosła żadnego formalnego protestu przeciwko zawarciu traktatu dwa plus cztery zamiast traktatu pokojowego[47]. Równocześnie brak jest podstawy prawnomiędzynarodowej w rozumieniu odpowiedniej praktyki państw dla argumentu, iż w przypadku traktatów pokojowych lub traktatów zawieranych zamiast traktatów pokojowych istnieje ogólny wyjątek od zasady *pacta tertiis*.

Część piśmiennictwa prawnomiędzynarodowego argumentuje, iż prawnomiędzynarodowy zakaz zawierania traktatów na niekorzyść państw trzecich nie stosuje się do traktatu dwa plus cztery, gdyż w przypadku tego traktatu chodzi o tzw. traktat dotyczący statusu[48]. Przez pojęcie statusu prawo międzynarodowe rozumie stosunki prawne, przykładowo przynależność terytorialną danego obszaru do państwa albo wiążącą dla wszystkich państw kwalifikację tego obszaru jako strefy zdemilitaryzowanej[49]. Istotnym elementem tak rozumianego statusu jest to, iż posiada on taką samą treść w stosunku do wszystkich państw i może mieć tylko taką samą treść. Kontrargumentem jest natomiast to, iż stosunek reparacyjny nie odnosi się do tak rozumianego statusu prawnomiędzynarodowego, a jego treścią jest obowiązek zapłaty w relacjach dwustronnych. Obrazuje to następujący przykład: każde państwo, które powołuje się na roszczenie reparacyjne (wynikające z drugiej wojny światowej lub opierające się na innym stanie faktycznym), jest związane ustaleniem niemieckiej granicy wschodniej przez strony traktatu dwa plus cztery, nawet jeśli to w jakimś szczególnym układzie spowodowało dla tego państwa jakąś stratę prawną. Nie odnosi się to jednak do zagadnienia, czy roszczenie reparacyjne w ogóle powstało i ewentualnie, czy nadal istnieje.

---

[46] Zob. przypis 35.

[47] Por. ogólnie co to skutków prawnych protestu: Ch. Eick, *Protest* (2006), w: *EPIL* (przypis 1).

[48] B. Kempen, *Der Fall Distomo: griechische Reparationsforderungen gegen die Bundesrepublik Deutschland*, w: H. J. Cremer et al. (red.), *Tradition und Weltoffenheit des Rechts, Festschrift für Helmut Steinberger*, Berlin 2002, s. 179 (s. 194).

[49] Wyczerpująco E. Klein, *Statusverträge im Völkerrecht: Rechtsfragen territorialer Sonderregime*, Berlin 1980, s. 21 nn.

Odnosząc do analizowanego przypadku oznacza to konkretnie: jeśli przyjmuje się pogląd, iż państwo wierzyciel może nabyć roszczenia reparacyjne wynikające z drugiej wojny światowej, bez ich wyraźnego stwierdzenia w traktacie pokojowym, to można argumentować z punktu widzenia prawa międzynarodowego, iż te roszczenia nie wygasają przez samo zawarcie traktatu dwa plus cztery.

3.3. Karta paryska dla nowej Europy (1990)

Podpisana przez Polskę „Karta paryska dla nowej Europy" z 1990 r.[50] w części pod tytułem „Zjednoczenie" zawiera następujące wywody:

> „Przyjmujemy z dużym zadowoleniem do wiadomości podpisanie w Moskwie 12 września 1990 r. traktatu o ostatecznej regulacji w odniesieniu do Niemiec i szczerze aprobujemy, iż naród niemiecki zjednoczył się w jednym państwie zgodnie z zasadami zawartymi w aktach końcowych Konferencji Pokoju i Współpracy w Europie oraz w pełnym porozumieniu ze swoimi sąsiadami. Zjednoczenie Niemiec w jednym państwie jest znaczącym wkładem w trwały i sprawiedliwy porządek pokojowy w zjednoczonej i demokratycznej Europie, świadomej swojej odpowiedzialności za stabilizację, pokój i współpracę".

Prawne znaczenie „przyjęcia do wiadomości z dużym zadowoleniem" przez szefów państw i rządów biorących udział w konferencji paryskiej wymaga wykładni.

Z jednej strony zgodę na Kartę paryską można rozumieć jako nieograniczoną akceptację dla traktatu dwa plus cztery, która obejmowała również rezygnację z reparacji. Mocnym argumentem za takim stanowiskiem jest przede wszystkim brzmienie karty, która wskazuje na traktat dwa plus cztery jako na ostateczną regulację w odniesieniu do Niemiec. Dalej interpretacja ta opiera się na tym, iż szefowie państw i rządów uczestniczących w konferencji paryskiej nie wyrazili żadnego zastrzeżenia wobec Karty paryskiej. Zastrzeżenie byłoby z punktu widzenia prawa międzynarodowego publicznego środkiem najbardziej się nadającym i najbardziej jasnym, gdyby przedstawiciel państwa chciał wyraźnie dać do zrozumienie, iż jego państwo nie uważa kwestii reparacji za załatwioną.

Z drugiej strony można argumentować, iż „przyjęcie do wiadomości" przez szefów państw i rządów uczestniczących w konferencji paryskiej odnosi się do ogólnego tytułu „Zjednoczenie". Zarówno brzmienie, jak i kontekst systematyczny niekoniecznie przemawiają za tym, że „przyjęcie do wiadomości z dużym zadowoleniem" można interpretować jako pełną i ostateczną rezygnację z reparacji każdego państwa biorącego udział w konferencji. „Zadowolenie" z ostatecz-

[50] „Karta paryska dla nowej Europy", przyjęta 21 listopada 1990 r. jako akt końcowy nadzwyczajnego szczytu KBWE w dniach 19-21 listopada 1990 r. w Paryżu. Uczestnikami konferencji były następujące państwa: Belgia, Bułgaria, Dania, Niemcy, Finlandia, Francja, Grecja, Watykan, Irlandia, Islandia, Włochy, Wspólnoty Europejskie, Jugosławia, Kanada, Lichtenstein, Luksemburg, Malta, Monako, Holandia, Austria, Polska, Portugalia, Rumunia, San Marino, Szwecja, Szwajcaria, Hiszpania, Federacyjna Republika Czech i Słowacji, Turcja, Węgry, Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich, Zjednoczone Królestwo, Stany Zjednoczone Ameryki, Cypr, http://www.osce.org/de/mc/39518 (dostęp 7 sierpnia 2017 r.).

nej regulacji mogło by być po prostu formułowane w związku z tym, że szefowie państw i rządów uczestniczących w konferencji zaaprobowali zjednoczenie pomiędzy Republiką Federalną Niemiec i NRD przy jednoczesnej ostatecznej rezygnacji z dawnych niemieckich terytoriów wschodnich. Wątpliwości związane z ekstensywną interpretacją można uzasadnić szczególnie tym, iż w całej karcie brak jest wyraźnego odniesienia do zagadnienia reparacji albo do porównywalnych konkretnych skutków prawnych drugiej wojny światowej.

3.4. Niemiecko-polski traktat o sąsiedztwie (1991)

Ponowne zjednoczenie Niemiec było przyczyną, dla której Niemcy i Polska na nowo uregulowały swoje stosunki bilateralne, zawierając traktat pomiędzy Republiką Federalną Niemiec i Rzeczpospolitą Polską o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy z 17 czerwca 1991 r.[51], który jednakże nie zajmował się *explicite* zagadnieniami majątkowymi[52].

Jako dobrowolne świadczenie ze strony Niemiec został utworzony fundusz odszkodowawczy dla polskich ofiar narodowego socjalizmu. Ponadto została utworzona Fundacja Polsko-Niemieckie Pojednanie. Fundacja otrzymywała milionowe wpłaty od Niemiec, które wypłacała ofiarom reżimu narodowosocjalistycznego – jednakże z powodów czysto humanitarnych[53]. Świadczenia te z dogmatyczno-prawnego punktu widzenia nie wynikały z uznania obowiązku prawnego pomiędzy państwami (Niemcy–Polska), ale stanowiły moralne wyrównanie za szkody materialne i niematerialne ponoszone przez polskich obywateli.

3.5. Rezultat częściowy

Zgodnie z powyższym brak jest w szczególnym niemiecko-polskim kontekście prawnomiędzynarodowych traktatów pokojowych, których przedmiotem byłoby zagadnienie reparacji.

---

[51] BGBl. 1991, cz. II, nr 33, s. 1315.

[52] Minister Spraw Zagranicznych [RFN uwaga tłum.], wymiana listów z 17 czerwca 1991 r., nr 5, BGBl. 1991, cz. II, nr. 33, s. 1326 jak również Rzeczpospolita Polska, Minister Spraw Zagranicznych, wymiana listów z 17 czerwca 1991 r., nr 5 BGBl. 1991, cz. II, nr. 33, s. 1327.

[53] Fundacja Polsko-Niemieckie Pojednanie „Der Weg zur polnisch-deutschen Aussöhnung" (Droga do pojednania polsko-niemieckiego), http://www.fpnp.pl/wystawa/de8.php (dostęp 22 sierpnia 2017 r.).

4. Utrata roszczeń reparacyjnych ze względu na zarzut ich przepadku

Przyjmując konieczną dla dalszej analizy hipotezę roboczą, iż roszczenia reparacyjne przed, ewentualnie do 1945 r. mogły powstać niezależnie od ich stwierdzenia w traktacie pokojowym, należy jednakże wyjaśnić, czy przedmiotowe roszczenia nadal istnieją. Także w prawie międzynarodowym zarzuty mogące zniweczyć roszczenia np. wskutek wyraźnego oświadczenia o zrzeczeniu się (4.1.), dorozumianego oświadczenia o zrzeczeniu się (4.2.) albo wskutek milczącej zgody (4.3.).

Do ogólnych zasad prawa, które obowiązują zarówno w prawie międzynarodowym, jak i w krajowych porządkach prawnych, należy koncepcja, iż roszczenie wierzyciela może stanowić nadużycie prawa. Tak więc roszczenie może zostać utracone wskutek przepadku, co skutkuje tym, iż roszczenie prawnie nie istnieje, albo przeszkodą dla jego zaspokojenia może być trwały zarzut dłużnika, a więc roszczenie co prawda prawnie („teoretycznie") jeszcze istnieje, ale nie musi zostać spełnione przez dłużnika. Oba przeciwstawne prawa są w części nauki i praktyki prawa międzynarodowego analizowane pod pojęciem *estoppel* [54]. Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości (MTS) definiuje *estoppel* następująco:

> „[T]he principle operates to prevent a State contesting before the Court a situation contrary to a clear and unequivocal representation previously made by it to another State, either expressly or impliedly, on which representation the other State was, in the circumstances, entitled to rely and in fact did rely, and as a result that other State has been prejudiced or the State making it has secured some benefit or advantage for itself"[55].

Należy zaznaczyć, że koncepcja przepadku roszczenia jest wykładana w prawie międzynarodowym restryktywnie[56].

4.1. Wyraźne jednostronne oświadczenie o zrzeczeniu się

Wyraźne jednostronne oświadczenie o zrzeczeniu się zgodne z ogólnymi kryteriami MTS dotyczącymi aktów jednostronnych musi wyrażać jasno wolę państwa składającego oświadczenie, związania się skutkami prawnomiędzynarodowymi (*clear, unequivocal and express representation*) oraz musi zostać ono prze-

---

[54] Co do utraty w prawie międzynarodowym zob. szczegółowo T. Cottier, J. P. Müller, *Estoppel* (2007), w: *EPIL* (przypis 1).

[55] MTS, *Case concerning the Temple of Preah Vihear, (Cambodia v. Thailand), Merits, Judgment of 15 June 1962, Dissenting Opinion of Sir Percy Spender*, http://www.icj-cij.org/en/case/45 (dostęp 7 sierpnia 2017 r.)

[56] Por. J. Kokott, *Missbrauch und Verwirkung von Souveränitätsrechten bei gravierenden Völkerrechtsverstößen*, w: U. Beyerlin et al. (red.), *Recht zwischen Umbruch und Bewahrung, Festschrift für Rudolf Bernhardt*, Berlin 1995, s. 135.

kazane do wiadomości państwa adresata[57]. Skutki prawne takiego oświadczenia to utrata (*estoppel*) roszczeń.

Po powstaniu z 17 czerwca 1953 r. ZSRR zakończył pobieranie reparacji z NRD i złożył rezygnację z reparacji i to bez rozróżnienia pomiędzy szkodami wojennymi w ujęciu wąskim oraz szkodami wynikającymi z prześladowań narodowosocjalistycznych[58]. Także rząd polski oświadczył 23 sierpnia 1953 r. wyraźnie:

> „Biorąc pod uwagę, że Niemcy zadośćuczyniły już w znacznym stopniu swym zobowiązaniom z tytułu odszkodowań i że poprawa sytuacji gospodarczej Niemiec leży w interesie ich pokojowego rozwoju, Rząd PRL – pragnąc wnieść swój dalszy wkład w dzieło uregulowania problemu niemieckiego (…) – powziął decyzję o zrzeczeniu się z dniem 1 stycznia 1954 r. spłaty odszkodowań na rzecz Polski"[59].

Związek Radziecki zrezygnował tym samym ze skutkiem od 1 stycznia 1954 r. z roszczeń reparacyjnych w formie dostaw towarów, a także w każdej innej formie, w celu poprawienia sytuacji gospodarczej NRD oraz w celu stworzenia przesłanki dla ponownego zjednoczenia.

Uznawano, że zrzeczenie miało miejsce w stosunku do Niemiec jako całości, a nie tylko w stosunku do NRD[60]. Wynika to z wyraźnego brzemienia „Protokołu o zwolnieniu z wypłat reparacji i innych środkach w celu złagodzenia finansowych i gospodarczych zobowiązań NRD, związanych ze skutkami wojny"[61]. Na końcu protokołu rząd radziecki wyjaśniał, iż to wyraźnie Niemcy są zwolnione z zapłaty państwowych długów powojennych. Ze względu na to, iż w tekście protokołu rząd radziecki mówił o rezygnacji z reparacji w stosunku do „Niemieckiej Republiki Demokratycznej", a preambuła do protokołu odnosiła się do zwolnienia obu części Niemiec, wynika z tego, że Niemcy jako całość powinny odnieść tego typu korzyść.

---

[57] S. Hobe, *Einführung in das Völkerrecht*, wyd. 9, Tübingen 2008, s. 210.

[58] Archiwum Federalne, *Bilaterale Verträge und Kalter Krieg (1956-1974)* (2010), https://www.bundesarchiv.de/zwangsarbeit/leistungen/leistungen_bis_2000/bilaterale_vertrae ge/ (dostęp 7 sierpnia 2017 r.); H. G. Hockerts, *Wiedergutmachung…*, s. 91 (119).

[59] FTK, postanowienie z 7 lipca 1975 r., sygn. akt. 1 BvR 274; (1976) Zbiór Orzeczeń FTK 40, s. 141 (169). Zob. także (1953) Europa-Archiv, 2 połowa roku, s. 5974 n. (Związek Radziecki) i s. 5981 (Polska). [uwaga tłum. - tłumaczenie oświadczenia rządu PRL za Dokumentem 64. 23 sierpnia 1953, protokół z posiedzenia Rady Ministrów wraz z oświadczeniem – sprawa odszkodowań niemieckich w: S. Dębski, W.M. Góralski (red.), *Problemy reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944-2004*, t. II, Dokumenty, Warszawa 2004, s. 271].

[60] Wywiad z prof. dr. Th. Schweisfurthem z 2 sierpnia 2017 r., dostępny na: https://sptnkne.ws/fc92 (dostęp 7 sierpnia 2017 r.); W. Czapliński, *The Concept of War Reparations …* (przypis 21), s. 78; FTK, postanowienie z 7 lipca 1975 r., 1 BvR 274; (1976) Zbiór orzeczeń FTK 40, s. 141 (169); K. Liesem, *Die Reparationsverpflichtungen der Bundesrepublik Deutschland nach dem Zweiten Weltkrieg unter besonderer Berücksichtigung der Zwangsarbeiterentschädigung*, Peter Lang, 2005, s. 52; A. Randelzofer i O. Dörr, *Entschädigung für Zwangsarbeit?*, Duncker & Humblot, 1994, s. 70.

[61] (1953) Europa-Archiv, 2 poł. roku, s. 5974 n.

Co prawda następnie przedstawiono cały szereg argumentów, stawiających pod znakiem zapytania skuteczność prawną tych oświadczeń[62]. M.in. argumentowano, że oświadczenie zostało złożone przez polski rząd, ale nie przez polski parlament i dlatego nie wiąże ono polskiego państwa[63]. Dalej polski rząd nie był w tym czasie rządem suwerennym[64]. Z punktu widzenia prawa międzynarodowego argumenty te nie są jednak przekonywujące, ponieważ państwowość Polski jako taka po pierwszej wojnie światowej nie była stawiana pod znakiem zapytania. Stosownie do tego rząd polski mógł składać oświadczenia wiążące w prawie międzynarodowym[65].

Prócz tego zastępca ministra spraw zagranicznych [Józef] Winiewicz potwierdził w 1970 r. oficjalnie rezygnację Polski z reparacji w stosunku do Niemiec w czasie negocjacji traktatu warszawskiego [układu między PRL a RFN o podstawach normalizacji][66].

Odtąd **rząd federalny** prezentuje pogląd, iż **nie istnieje już prawne zobowiązanie do zapłaty reparacji**, natomiast moralny obowiązek przezwyciężenia przeszłości:

> „Polska i Związek Radziecki zrezygnowały w stosunku do siebie i swoich obywateli z dalszych reparacji. Prawie 55 lat po zakończeniu wojny roszczenia reparacyjne straciły swoje uzasadnienie. Już na początku lat 70 rząd federalny podkreślał wielokrotnie, iż zagadnienia przeszłości powinny być rozwiązane poprzez współpracę dla rozwiązywania zadań w przyszłości"[67].

4.2. Dorozumiane oświadczenie jednostronne o zrzeczeniu się

Stosując cytowane orzecznictwo MTS przepadek przedmiotowych roszczeń lub trwały zarzut w stosunku do tych roszczeń, w przedmiotowym kontekście mógłby wynikać ewentualnie z tego, iż praktyce państwa wierzyciela należy przyznać rangę oświadczenia o dorozumianej, jasnej i niepozostawiającej wątpliwości rezygnacji z roszczenia (*clear, unequivocal and implied representation*), o ile państwo dłużnik mogło i polegało na znaczeniu tego oświadczenia (*entitled to rely and in fact did rely*), a dla tego państwa powstała strata prawna (*prejudice)* albo państwo wierzyciel uzyskało korzyść (*benefit or advantage*)[68].

---

[62] Szczegółowo W. Jarząbek, *The Authorities of the Polish People's Republic and the Problem of Reparations and Compensation from the Federal Republic of Germany 1953-1989*, "The Polish Foreign Affairs Digest" 2005, s. 151; J. Sandorski, *Polnisch-deutsche Vermögensfragen: Eine polnische Sicht, "WeltTrends" Ansprüche? Die Eigentumsfrage in den deutsch-polnischen Beziehungen* (2007) WeltTrends-Papiere, vol. 3, s. 33 (46 nn.).

[63] W. Czapliński, *The Concept of War Reparations* …, (przypis 21), s. 78.

[64] *Ibidem*, s. 79.

[65] Szczegółowo J. Sandorski, *Polnisch-deutsche Vermögensfragen*…, s. 21 nn.

[66] Biuletyn rządu federalnego z 8 grudnia 1970 r., wydanie specjalnie, s. 1818 (1819); W. Czapliński, *The Concept of War Reparations* …, (przypis 21), s. 79.

[67] Bundestag, odpowiedź rządu federalnego z 13 października 1999 r., BT-Drs. 14/1786, s. 5.

[68] Opracowanie „O podstawach i ograniczeniach prawnomiędzynarodowych reparacji wojennych ze szczególnym uwzględnieniem relacji grecko-niemieckich" (26 czerwiec 2013 r.), WD

4.3. Milcząca zgoda w prawie międzynarodowym

Podobnie jak w innych systemach prawa również w prawie międzynarodowym w specyficznych kontekstach znana jest instytucja milczącej zgody (*tacit consent*[69] lub *acquiescence*[70]).

Wyraźna, wiążąca w prawie międzynarodowym zgoda państwa może z reguły zostać zastąpiona przez jego milczącą zgodę (*tacit consent*), kiedy jest to wyraźnie przewidziane dla zakresu stosowania danego traktatu prawnomiędzynarodowego[71]. Jednakże nie ma traktatów prawnomiędzynarodowych odnoszących się do roszczeń reparacyjnych wynikających z drugiej wojny światowej, w których zostałaby uzgodniona stosowna klauzula *tacit consent*.

Dlatego też w poniższym przypadku należy rozważyć przede wszystkim możliwość zgody prawnomiędzynarodowej poprzez samo tolerowanie, któremu przyznanie zostanie znaczenie milczącej zgody. Specyficzna dla prawa międzynarodowego definicja milczącej zgody (*acquiescence*) brzmi następująco:

> „In international law, the term 'acquiescence' – from the Latin *quiescere* (to be still) – denotes consent. It concerns a consent tacitly conveyed by a State, unilaterally, through silence or inaction, in circumstances such that a response expressing disagreement or objection in relation to the conduct of another State would be called for. Acquiescence is thus consent inferred from a juridically relevant silence or inaction. *Qui tacit consentire videtur si loqui debuisset ac potuisset* (he who keeps silent is held to consent if he must and can speak)"[72].

Do prawnomiędzynarodowych przesłanek utraty poprzez milczącą zgodę należy więc milczenie albo bezczynność państwa w odniesieniu do działania innego państwa, o ile zachodzą konkretne okoliczności stanu faktycznego, w których można by było oczekiwać wyraźnej reakcji milczącego lub bezczynnego państwa.

Stwierdzenie, czy w konkretnej sytuacji należałoby oczekiwać wyraźnej reakcji, jest uzależnione od rozważenia, co jest słuszne (*aequitas*) w danym przypadku. Tak więc dla konkretyzacji oczekiwań co do zachowania państwa decydującą rolę odgrywa obowiązek państwa, by działać w dobrej wierze[73]. Ogólnie rzecz biorąc treść i ograniczenia prawnomiędzynarodowej instytucji utraty wskutek milczącej zgody ukształtowane są w sposób istotny przez niedookreślone pojęcia prawne oraz szerokie swobodne uznanie przy ocenie danego przypadku.

Utrata poprzez milczącą zgodę wywodzi swoją legitymację z nadrzędnych celów prawa międzynarodowego: prawo to powinno stabilizować stosunki pomię-

---

2-3000-041/13, s. 17.

[69] Szczegółowo D. König, *Tacit Consent/Opting Out Procedures* (2013), w: *EPIL* (przypis 1).

[70] Szczegółowo N. S. Marques Antunes, *Acquiescence* (2006), *w: EPIL* (przypis 1).

[71] D. König, *op. cit.*, nb. 3.

[72] N. S. Marques Antunes, *op. cit.*, nb. 2.

[73] *Ibidem*, nb. 19 n.

dzy państwami, pomagać w zachowaniu pokoju i unikaniu konfliktów oraz wprowadzać pewność prawa. Czy w konkretnym przypadku należy potwierdzić utratę w wyniku milczącej zgody, należy ocenić zgodnie z powyżej wymienionymi nadrzędnymi celami międzynarodowego porządku prawnego.

Milcząca rezygnacja może leżeć w interesie państwa, wówczas gdy rezygnacja wyraźna byłaby trudna do przeforsowania ze względów polityki wewnętrznej. Przy rozważaniu, co jest w danym przypadku słuszne, należy przyjąć punkt widzenia, iż prawnomiędzynarodowa instytucja utraty wskutek milczącej zgody – wbrew pierwszemu wrażeniu – często nie stanowi niedopuszczalnej niesprawiedliwości wobec państwa, które traci roszczenie, ale może odpowiadać interesom wewnętrznopolitycznym rządu państwa, które w sposób milczący rezygnuje ze swoich praw.

Czy w konkretnym przypadku okoliczności przemawiają za tym, iż państwo zgodnie z zasadą dobrej wiary powinno było w sposób wyraźny protestować[74], by uniknąć wyrażenia zgody w sposób milczący, należy ostatecznie do oceny stanu faktycznego. Dlatego przedstawiciele nauki prawa międzynarodowego w konkretnych przypadkach dochodzą do sprzecznych rezultatów.

Taką milczącą zgodę można w sposób uzasadniony dostrzec w zachowaniu Polski w ramach negocjacji traktatu dwa plus cztery[75]. Polska brała udział w rozmowach, które prowadziły do zawarcia traktatu, jak również do przepadku wszystkich roszczeń sprzymierzonych, ale w ramach tych rozmów nie podniosła żadnych swoich roszczeń reparacyjnych ani nie protestowała przeciwko przepadkowi roszczeń, który to przepadek miał w sposób oczywisty nastąpić[76]. Z tego zachowania można wyciągnąć wniosek, iż Polska sama prezentowała pogląd, iż nie może podnosić żadnych roszczeń odszkodowawczych. Brak dochodzenia roszczeń harmonizuje z wyraźnym oświadczeniem o rezygnacji z nich z lat 1953 oraz 1970. Najpóźniej po zawarciu tego traktatu Niemcy nie musiały już oczekiwać, iż zostaną skonfrontowane z roszczeniami reparacyjnymi Polski (ochrona zaufania do prawa), gdyż uznanym celem traktatu dwa plus cztery była ostateczna regulacja roszczeń wynikających ze stanu wojny[77]. Potwierdza go zwłaszcza oficjalny tytuł „Traktat o ostatecznej regulacji w odniesieniu do Niemiec".

Poza tym z punktu widzenia prawa międzynarodowego sam tylko fakt niemieckiego zjednoczenia może być oceniany jako okoliczność, co do której można byłoby oczekiwać wyraźnej reakcji Polski w przyjętych w stosunkach międzyrządowych formach działania[78].

Jak wynika z oficjalnych oświadczeń przedstawicieli rządu niemieckiego, polegali oni na tym, iż dalsze roszczenia nie będą podnoszone. Brak jest przesłanek

---

[74] Co do protestu zob. powyżej Ch. Eick, *op. cit.*

[75] W. Czapliński, *The Concept of War Reparations* …, (przypis 21), s. 79; wywiad z Th. Schweisfurthem, *op. cit.*

[76] *Ibidem*; K. Liesem, *Die Reparationsverpflichtungen* … , s. 131; K. Doehring, *Reparationen für Kriegsschäden*, w: K. Doehring, B. J. Fehn, H. G. Hockerts, *op. cit.*, s. 9 (28).

[77] *Ibidem*; K. Liesem, *Die Reparationsverpflichtungen* …, s. 130.

[78] Opracowanie „O podstawach i ograniczeniach prawnomiędzynarodowych reparacji"…, s. 21.

prawnomiędzynarodowych, by Niemcy nie mogły polegać na znaczeniu dotychczasowego zaniechania formalnego dochodzenia roszczeń przez Polskę[79].

W tym sensie wnioskował również *Legal Advisory Committee on Polish World War II-related Reparation Claims with Respect to Germany* polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych:

„Undoubtedly, the cutoff was (…) the Two Plus Four Treaty under which all World War II-related mutual claims were in the eyes of the law closed; this was accompanied by the provision for matters still outstanding in a moral and humanitarian sense to be resolved on the political plane (*ex gratia*). The general conclusion to be drawn from the above considerations is unambiguous: both the Declaration of 23 August 1953 and (above all) the underlying state practice have, in the sphere of international relations, lasting consequences for Poland as a subject of international law; in accordance with the estoppel principle Poland is effectively precluded from going back on the position express implicit in this practice"[80].

5. Przedawnienie

Jeśli podnosi się zarzut przedawnienia, w odróżnieniu od przepadku, roszczenie nie traci bytu prawnego, ale pomimo swojego istnienia nie może być skutecznie dochodzone. Instytucja prawna przedawnienia posiada rangę ogólnej zasady prawa, gdyż istnieje w tej czy w innej formie w krajowych porządkach prawnych większości państw[81]. Instytucja ta po upływie długiego czasu, w którym nie dochodzono roszczenia, powinna tworzyć pokój prawny i pewność prawa.

Ze względu na to, iż przedawnienie znajduje się w relacji napięcia z ogólną zasadą dobrej wiary przy zawieraniu umów (*pacta sunt servanda*), prawo międzynarodowe nie zna ogólnych terminów przedawnienia. W odniesieniu do roszczeń reparacyjnych w stosunku do Niemiec argumentuje się jednakże, iż po upływie 50 lat muszą być one uznane za przedawnione[82].

[79] *Ibidem*, s. 21 n.

[80] Ministry of Foreign Affairs Legal Advisory Committee on Polish World War II-related Reparation Claims with Respect to Germany, Position Paper, 10. Februar 2005, "The Polish Quarterly of International Affairs" 2005, vol. 14, nr 1, s. 138 (140).

[81] K. Doehring, *Reparationen…*, s. 9 (22); J. Wouters, S. Verhoeven, *Prescription* (2008), w: *EPIL* (przypis 1), nb. 2.

[82] K. Doehring, *Reparationen…*, s. 9 (22).

6. Roszczenia polskich wypędzonych przeciwko Niemcom

Ważną rolę w publicznych i medialnych dyskusjach o zadośćuczynieniu skutkom wojny odgrywają roszczenia odszkodowawcze podnoszone przez indywidualne ofiary zbrodni wojennych bezpośrednio w stosunku do innego państwa.

W rozumieniu Niemiec reparacje za szkody wojenne obejmują zarówno roszczenia strony państwowej, jak i prywatnej[83]. Zgodnie z tą logiką oświadczenie Polski z 23 sierpnia 1953 r. o zrzeczeniu się w stosunku do Niemiec odnosiło się nie tylko do roszczeń reparacyjnych państwa polskiego, ale także obejmowało zadośćuczynienie za szkody poniesione przez obywateli państwa polskiego w wyniku okupacji[84].

W innym jednak rozumieniu indywidualne roszczenia odszkodowawcze zarówno pod względem dogmatycznym w prawie międzynarodowym, jak i pojęciowo należy odróżnić od stosunku reparacyjnego o charakterze czysto międzypaństwowym[85]. W ten sposób argumentuje część piśmiennictwa prawnomiędzynarodowego; w przeciwieństwie do stanowiska niemieckiego rządu federalnego, istniałby w prawie międzynarodowym trend do uznawania indywidualnych roszczeń odszkodowawczych, który został odzwierciedlony m.in. w „Zasadach ogólnych i wytycznych odnoszących się do prawa ofiar rażących naruszeń norm międzynarodowego prawa człowieka i poważnych naruszeń humanitarnego prawa międzynarodowego do ochrony prawnej i zadośćuczynienia" Zgromadzenia Ogólnego NZ[86].

Jeszcze długo po zakończeniu drugiej wojny światowej sytuacja prawna w tym zakresie była jasna: prawo międzynarodowe nie uznawało indywidualnych roszczeń odszkodowawczych za szkody wojenne[87]. Dopiero w ostatnich dziesięcioleciach, w toku zmieniającego się rozumienia praw człowieka i idącej z tym w parze lepszej indywidualnej ochronie prawnej, indywidualne roszczenia odszkodowawcze za szkody wojenne stały się możliwe do pomyślenia – chociaż takich roszczeń nie można przenosić na stan prawny z przeszłości[88].

---

[83] Zob. przykładowo Niemiecki Bundestag, Odpowiedź rządu federalnego z 13 października 1999 r., BT-Drs. 14/1786, s. 5: „Wyrównanie za szkody wojenne – należą do nich roszczenia byłych jeńców wojennych – następuje zazwyczaj w drodze porozumień reparacyjnych".

[84] *Ibidem*. Wynika to dodatkowo z brzmienia autentycznego oświadczenia w języku polskim, zob. co do tego szczegółowo, A. Randelzofer, O. Dörr, *op. cit.*, s. 70 n.

[85] Opracowanie „O podstawach i ograniczeniach prawnomiędzynarodowych reparacji…", s. 27. Zob. także raport „Powstanie grup narodowościowych Herero i Nama w Niemieckiej Afryce Południowej (1904-1908)": Implikacje prawnomiędzynarodowe i konsekwencje w zakresie odpowiedzialności prawnej (27 września 2016 r.), WD 2 - 3000 -112/16, s. 14 n.

[86] A. Fischer-Lescano, C. Gericke, *Der IGH und das transnationale Recht*, „Kritische Justiz" 2010, z. 1, (rocznik 43), s. 78 (81).

[87] Opracowanie „O podstawach i ograniczeniach prawnomiędzynarodowych reparacji…", s. 27. Zob. także raport „Powstanie grup narodowościowych Herero i Nama w Niemieckiej Afryce Południowej (1904-1908): Implikacje prawnomiędzynarodowe i konsekwencje w zakresie odpowiedzialności prawnej (27 września 2016 r.), WD 2 - 3000 -112/16, s. 14 n.

[88] *Ibidem*; R. Hofmann, *Compensation for Personal Damages Suffered during World War II* (2013) w: *EPIL* (przypis 1), nb. 31.

W tym kontekście dużą uwagę międzynarodową przyciągnął spór sądowy o zadośćuczynienie za masakrę dokonaną przez *SS* w greckiej wiosce Distomo (1944). W tym przypadku greccy skarżący próbowali przed różnymi sądami krajowymi i międzynarodowymi otrzymać odszkodowanie nie tylko od samych sprawców, ale także od Republiki Federalnej Niemiec. Wyroki greckich sądów cywilnych, przyznające odszkodowania potomkom ofiar, nie zostały dotąd poddane egzekucji. Niedopuszczalność środków egzekucyjnych potwierdził w 2002 r. najpierw Europejski Trybunał Praw Człowieka w sprawie *Kalogeropoulou i inni versus Grecji i Niemcom*[89], jak i w 2012 r. Trybunał Międzynarodowy w swoim orzeczeniu *Jurisdictional Immunities of the State (Germany v. Italy: Greece Intervening)*[90]. Środki egzekucyjne byłyby w świetle obu orzeczeń tylko wówczas prawnie dopuszczalne, gdyby Republika Federalna Niemiec zrezygnowała z swojego immunitetu państwowego i poddała się egzekucji. Brak jednak jakichkolwiek przesłanek, by rząd federalny zamierzał działać w tym kierunku[91].

Niemieckie sądy cywilne odrzucają indywidualne roszczenia odszkodowawcze albo o zadośćuczynienie za szkody wojenne już na etapie postępowania rozpoznawczego, co zostało potwierdzone przez sądy najwyższe. Z jednej strony wykluczają odpowiedzialność cywilną państwa na podstawie § 839 BGB za działania militarne za granicą[92]. Z drugiej strony w świetle stałego orzecznictwa prawo międzynarodowe, pomimo swojego rozwoju po 1945 r. – od braku podmiotowości prawnej jednostki do uznania częściowej osobowości prawnomiędzynarodowej jednostki – nie uzasadnia roszczenia osoby indywidualnej o odszkodowanie albo o zadośćuczynienie[93]. Potwierdził to Federalny Sąd Najwyższy (dalej jako FSN) zarówno w odniesieniu do roszczeń odszkodowawczych ofiar greckich ewentualnie ich spadkobierców w związku z masakrą dokonaną przez SS w wiosce Distomo[94], jak również w odniesieniu do cywilnych ofiar misji zagranicznych niemieckich sił zbrojnych w Kosowie (1999, Varvarin)[95] i w Afganistanie (2016, Kunduz)[96]. Również Federalny Trybunał Konstytucyjny wyjaśnił w 2013 r., iż prawo międzynarodowe jak dotąd nie zna żadnej wiążącej prawnie normy, na podstawie której jednostki mogłyby dochodzić roszczeń w stosunku do państw:

> „Nie istniała i nie istnieje ani w roku 1999 ani obecnie ogólna reguła prawa międzynarodowego, zgodnie z którą jednostce w przypadku naruszeń

[89] ETPC, *Kalogeropoulou i inni v. Grecji i Niemcom* (12 grudzień 2002 r.), nr skargi 59021/00, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-23539 (dostęp 23 sierpnia 2017 r.).

[90] MTS, *Jurisdictional Immunities of the State, (Germany v. Italy: Greece Intervening)* (3 lutego 2012 r.) (wyrok), http://www.icj-cij.org/en/case/143 (dostęp 23 sierpień 2017 r.).

[91] Opracowanie „O podstawach i ograniczeniach prawnomiędzynarodowych reparacji…", s. 27.

[92] W aktualnym rozumieniu, „Wyrok FSN z 6 października 2016 r. w sprawie Kunduz" (9 grudzień 2016 r.), nr 29/16, https://www.bundestag.de (dostęp 23 sierpnia 2017 r.)

[93] *Ibidem*.

[94] FSN, wyrok z 26 czerwca 2003 r., sygn. akt III ZR 245/98.

[95] FSN, wyrok z 2 listopada 2006 r., sygn. akt III ZR 190/05.

[96] FSN, wyrok z 6 października 2016 r., sygn. akt III ZR 140/15.

humanitarnego prawa międzynarodowego przysługuje roszczenie o zadośćuczynienie albo odszkodowanie w stosunku do odpowiedzialnego państwa. Tego rodzaju roszczenia z powodu działań państwa, niezgodnych z prawem międzynarodowym w stosunku do obcych obywateli – nadal – przysługują zasadniczo państwu ojczystemu poszkodowanego albo są dochodzone przez to państwo"[97].

Dalszym aspektem w konkretnym kontekście niemiecko-polskim, który przemawia przeciwko istnieniu indywidualnych roszczeń o zadośćuczynienie albo odszkodowawczych w stosunku do państwa niemieckiego, jest zachowanie przedstawicieli rządu polskiego w ramach negocjacji niemiecko-polskiego traktatu o sąsiedztwie w 1991 r. W tamtym czasie dla delegacji było jasne, że regulacja indywidualnych roszczeń odszkodowawczych możliwa byłaby tylko w drodze pozatraktatowej[98]. Problematyka odszkodowawcza z różnych powodów nie stała się przedmiotem traktatu o sąsiedztwie. Tak więc istniały pomiędzy oboma państwami zasadnicze rozbieżności stanowisk pod względem politycznym i prawnym, w szczególności Niemcy uznawały roszczenia indywidualne za część reparacji wojennych[99]. Poza tym w takim porozumieniu musiałaby zostać zagwarantowana prawnomiędzynarodowa zasada wzajemności, zgodnie z którą uznanie indywidualnych roszczeń przez jedną stronę może nastąpić pod warunkiem, że także druga strona uznałaby za skuteczne wobec siebie roszczenia indywidualne. To poniekąd oznaczałoby dla Polski, że musiałaby ona uznać roszczenia niemieckich obywateli związane z wypędzeniem albo przymusowym wysiedleniem z Polski. Dlatego pragmatycznie zgodzono się na pozatraktatowe rozwiązanie zagadnienia odszkodowania[100].

Nawet jeśli takie rozwiązanie aktualnie określane jest przez pojedyncze głosy jako niekorzystne dla Polski[101], to w przypadku wojny (światowej) nie jest możliwe, by porozumieć się co do spłat, które dla wszystkich zainteresowanych były sprawiedliwie. Właśnie po to, by uniknąć wzajemnego potrącania powstałych szkód[102],

---

[97] FTK, postanowienie 1 Izby Drugiego Senatu z 13 sierpnia 2013 r., 2 BvR 2660/06, nb. 41. Zob. także K. Hofmann, *op. cit.* (przypis 1), nb. 31 oraz P. Sullo, J. Wyatt, W*ar Reparations*, (2015), w: *EPIL* (przypis 1), nb. 41 n.

[98] J. Sułek, *Von den individuellen Entschädigungen zur humanitären Hilfe und finanziellen Leistungen. Eine Bilanz der Auszahlungen von Deutschland aus den Jahren 1991-2011 für die Opfer des Nationalsozialismus in Polen*, w: W. M. Góralski (red.), *Historischer Umbruch und Herausforderung für die Zukunft, Elipsa*, Warszawa 2011, s. 551 (552).

[99] *Ibidem.*

[100] *Ibidem.*

[101] Tak prezes Fundacji Polsko-Niemieckie Pojednanie, cytowany we „Frankfurter Rundschau" *Polen prüft deutsche Reparationszahlungen* (24 sierpnia 2017 r.), s. 6.

[102] Tak argumentuje przykładowo K. Liesem, że Niemcy w ramach traktatu dwa plus cztery ostatecznie i nieodwołalnie odstąpiły Polsce prowincje: Śląsk, Pomorze i Prusy Wschodnie. Wartość tych niegdyś niemieckich prowincji, straty ludności niemieckiej spowodowane wywłaszczeniem ich prywatnej własności, jak również praca przymusowa jeńców niemieckich po drugiej wojnie światowej musiałyby być rozumiane jako reparacje i w związku z tym zostać uwzględnione w dokładnym obliczeniu zobowiązań reparacyjnych. K. Liesem, *Die Reparationsverpflichtungen* …, s. 131.

wydaje się, iż w takich szczególnych przypadkach najlepiej nadaje się do ostatecznego rozwiązania sporów i przywrócenia pokoju prawnego rozwiązanie ryczałtowe.

W każdym razie roszczenia indywidualne wobec Niemiec wygasłyby ze względu na przedawnienie[103].

7. Rozważania końcowe

7.1. Roszczenia międzypaństwowe

„Po zajęciach na poczet reparacji, stratach terytorialnych i majątkowych, po upływie 50 lat od końca wojny jak również po zwarciu traktatu o ostatecznej regulacji w odniesieniu do Niemiec (tzw. traktat dwa plus cztery) rząd federalny jako punkt ciężkości w swoich celach politycznych postrzega uporanie się z przyszłymi zadaniami w ramach swojej międzynarodowej polityki pokojowej"[104] .

Stanowisko rządu federalnego w odniesieniu do nieistnienia państwowych roszczeń reparacyjnych w relacji Niemcy-Polska odpowiadałoby obowiązującemu prawu międzynarodowemu.

Po pierwsze, można przekonująco argumentować, iż roszczenia reparacyjne według stanu prawa międzynarodowego do 1945 r. mogły powstać dopiero przez ich ostateczną, traktatową konkretyzację[105], która, jak stwierdzono, po drugiej wojnie światowej nie istniała. Regulacja międzypaństwowych roszczeń reparacyjnych nie była przedmiotem ani traktatu paryskiego z 1945 r. [106], ani Karty paryskiej dla nowej Europy z 1990 r.[107] ani niemiecko-polskiego traktatu o sąsiedztwie z 1991 r.[108] Co więcej, strony traktatu dwa plus cztery z 1990 r. uważały ten traktat za definitywne zakończenie kwestii reparacji[109]. Zgadzano się co do tego, iż nie powinno być już więcej żadnych regulacji traktatowych dotyczących reparacji, dlatego traktat dwa plus cztery do dzisiaj zamyka jakiekolwiek roszczenia reparacyjne przeciwko Niemcom.

Jeśli prezentuje się nowszy pogląd prawny, zgodnie z którym roszczenia reparacyjne powstają w prawie międzynarodowym już w momencie zdarzenia powodującego szkody, ewentualne roszczenia reparacyjne zostały utracone wraz ze złożeniem

---

[103] *Ibidem*, s. 130.

[104] Niemiecki Bundestag, Odpowiedź rządu federalnego z 13 października 1999 r., BT-Drs. 14/1786, s. 8.

[105] Zob. rozdział „2.2. Moment powstania roszczeń reparacyjnych", s. 17.

[106] Zob. rozdział „3.1. Postanowienia traktatowe po zakończeniu wojny", s. 20.

[107] Zob. rozdział „3.3. Karta paryska dla nowej Europy (1990)", s. 26.

[108] Zob. rozdział „3.4. Niemiecko-polski traktat o sąsiedztwie (1991)", s. 27.

[109] Zob. rozdział „3.2.1. Stanowiska w sprawie uregulowania zagadnienia reparacji przez traktat dwa plus cztery", s. 23.

w 1953 r. wyraźnego oświadczenia o zrzeczeniu się (potwierdzonego w 1970 r.)[110]. Argumentacja, iż oświadczenie zostało złożone pod przymusem albo z innych powodów byłoby nieskuteczne, została w literaturze wystarczająco obalona.

Nawet jeśli prezentowany jest inny pogląd, to ewentualne roszczenia reparacyjne upadły najpóźniej w 1990 r. wraz zawarciem traktatu dwa plus cztery, gdyż Polska w ramach negocjacji traktatowych przynajmniej milcząco zrezygnowała z ich dochodzenia [111]. Ostatecznie dochodzenie ewentualnych roszczeń reparacyjnych byłoby wykluczone ze względu na przedawnienie [112].

7.2. Roszczenia indywidualne

Rząd federalny uznaje zadośćuczynienie ofiarom indywidualnym z Polski za część ogólnej kwestii reparacji, która stała się bezprzedmiotowa po zawarciu traktatu dwa plus cztery.

Podejście terminologiczne może zostać uzupełnione z perspektywy prawnomiędzynarodowej przez dodatkowe argumenty prawno-dogmatyczne. Prawo międzynarodowe bowiem nie znało i nie zna roszczenia osoby indywidualnej w stosunku do państwa o odszkodowanie albo o zadośćuczynienie[113]. Co prawda indywidualne roszczenia odszkodowawcze za szkody wojenne stały się w ostatnich latach, w wyniku zmieniającego się rozumienia praw człowieka i idącej z nim w parze coraz lepszej ochronie praw indywidualnych, możliwe do wyobrażenia. Tendencja ta nie mogła się przebić ani w praktyce państw, ani w nauce prawa międzynarodowego. Nawet jeśli w przyszłości prawo międzynarodowe będzie się rozwijało w tym aspekcie, to zmiany nie będą mogły być stosowane wstecz w odniesieniu do stanów faktycznych z czasów drugiej wojny światowej.

[110] Zob. rozdział „4.1. Wyraźne jednostronne oświadczenie o zrzeczeniu się", s. 28.

[111] Zob. rozdział „4.3. Milcząca zgoda w prawie międzynarodowym", s. 31.

[112] Zob. rozdział „5. Przedawnienie", s. 33.

[113] Zob. rozdział „6. Roszczenia polskich wypędzonych przeciwko Niemcom", s. 34.

Magdalena Bainczyk

Komentarz do raportu Służb Naukowych Bundestagu z 28 sierpnia 2017 r.

„Nic nie jest tak trudne do pokonania,
jak bycie w niewoli swojej własnej małostkowości.
Odważnie, nieustannie i spokojnie człowiek musi walczyć
o swą wewnętrzną wolność".

Abraham Joshua Heschel

1. We wprowadzeniu do raportu Służby Naukowe błędnie podają, iż konferencja poczdamska zakończyła się w 1953 r. zawarciem układu, w którym terytorium niemieckie zostało podzielone na strefy okupacyjne i ustalono sposób regulowania reparacji poprzez zajęcie majątku w strefach okupacyjnych. Układ poczdamski zawierał takie postanowienia i faktycznie kończył konferencję czterech mocarstw sprzymierzonych, ale został zawarty w 1945 r. Nie jest więc prawdą, iż w tym samym roku Polska i ZSRR zrezygnowały ze wszystkich roszczeń reparacyjnych w stosunku do całych Niemiec. W roku zawarcie układu poczdamskiego, tj. w 1945 r., Polska i ZSRR zawarły 16 sierpnia 1945 r. umowę w sprawie wynagrodzenia szkód wyrządzonych przez okupację niemiecką, w której powiązano przekazywanie przez ZSRR reparacji wojennych od Niemiec Polsce ze skrajnie dla Polski niekorzystnym obowiązkiem dostarczania ZSRR węgla „po specjalnej cenie umownej"[1].

2. Rozważania w zawarte w punkcie 2.2. raportu zatytułowanym *Moment powstania roszczeń reparacyjnych w prawie międzynarodowym*, w których autorzy dochodzą m.in. do wniosku, iż wobec stanu rozwoju prawa międzynarodowego w 1945 r. obowiązek zapłaty reparacji powinien zostać stwierdzony w traktacie, a w przypadku braku takiego traktatu roszczenia reparacyjne byłyby bezprzedmiotowe, wydają się zbędne w kontekście postanowień układu poczdamskiego, a twierdzenie, iż „Nie sformułowano bowiem takiego ostatecznego stwierdzenia (...)

w porozumieniach prawnomiędzynarodowych pomiędzy uczestnikami wojny (pkt 3 raportu) zaraz po zakończeniu drugiej wojny", wręcz nieprawdziwe. Układ poczdamski w pkt IV jednoznacznie określał prawa zwycięskich mocarstw sprzymierzonych w zakresie uzyskania reparacji od Niemiec, ale także wyraźnie odnosił się do zaspokojenia roszczeń reparacyjnych Polski. Autorzy raportu w pkt. 3.1. przytaczają zresztą, aczkolwiek nieprecyzyjnie, przedmiotowe postanowienia układu poczdamskiego.

3. Prawdą jest, iż brak jest umowy polsko-niemieckiej odnoszącej się bezpośrednio do kwestii reparacji, ale ten brak jest pochodną regulacji zawartych w układzie poczdamskim, który zawierał skrajnie niekorzystne dla Polski rozwiązanie w postaci pośrednictwa ZSRR w uzyskaniu reparacji, „ze względu na feudalno-komunistyczny charakter stosunków polsko-sowieckich po wojnie"[II]. Z perspektywy lat 1953-1954 rozwiązanie brzemienne w bardzo dla Polski negatywne skutki. Sytuacja państw zachodnich wraz z Albanią, Czechosłowacją oraz Jugosławią była w tym względzie zupełnie odmienna[III]. Państwa te nie zawarły umów dwustronnych z RFN bezpośrednio dotyczących reparacji. Szczegółowy udział państw zachodnich oraz Jugosławii, Albanii i Czechosłowacji w reparacjach ze stref zachodnich uregulowano porozumieniem paryskim z dnia 14 stycznia 1946 r. Proces wypłat był administrowany przez Międzysojuszniczą Agencję Reparacyjną z siedzibą w Brukseli[IV].

4. Państwa te, już bez Albanii, Czechosłowacji i Jugosławii, domagały się uregulowania kwestii odszkodowań indywidualnych. Wskutek tego w latach 1959-1964 dwanaście państw zachodnich zawarło z RFN umowy, których przedmiotem były odszkodowania dla ich obywateli za szkody wyrządzone w czasie II wojny światowej. Niestety umowy tego typu Polska i RFN wówczas nie zawarły. Tym samym ofiary działań wojennych i okupacji w Polsce zostały na długo pozbawione możliwości odszkodowania, czy nawet elementarnej pomocy humanitarnej. Ze względów biologicznych – umowa została podpisana po 46 latach od zakończenia wojny, a także ze względu na wielkość przekazanych przez stronę niemiecką środków (500 mln DM) – polsko-niemiecka umowa z 1991 r. o powołaniu Fundacji Polsko-Niemieckie Pojednanie nie mogła tej luki zapełnić.

5. W tym kontekście szczególnie moralnie wątpliwa wydaje się doktryna, o której wspominają autorzy raportu, iż „w czasach zimnej wojny chciano uniknąć z powodów politycznych przekazania jakichkolwiek wypłat odszkodowawczych blokowi komunistycznemu, nie zawarto z Polską układu generalnego", zwłaszcza iż chodziło o odszkodowania dla osób indywidualnych, a nie o wsparcie rządu komunistycznego. Negatywne stanowisko strony niemieckiej w sprawie uregulowania zagadnienia odszkodowań indywidualnych, wyrażone zostało przez szefa Urzędu Kanclerskiego Hansa Josefa Globkego w 1958 r., „(…) Ale z Polską sprawa ma się inaczej niż z Izraelem. W Polsce jest reżym komunistyczny, który zdyskontowałby dla siebie wkład z tytułu materialnego zadośćuczynienia"[V]. Należy jednocześnie wspomnieć, iż rząd PRL podejmował próby uzyskania tego rodzaju świadczeń zarówno w stosunkach bilateralnych, jak i na arenie międzynarodowej[VI].

6. Zawarcie przez RFN w latach 1959-1964 z państwami zachodnimi umów międzynarodowych mających na celu wypłacenie odszkodowań dla osób indywidualnych przeczy również przyjętemu w raporcie Służb Naukowych Bundestagu szerokiemu rozumieniu reparacji, które ma kluczowe znaczenie dla stanowiska niemieckich organów państwowych. Autorzy raportu stoją zdecydowanie na stanowisku, iż pojęcie reparacji, zwłaszcza w kontekście oświadczenia rządu PRL z 1953 r., obejmuje wszystkie płatności państwa zobowiązanego, w tym odszkodowania na rzecz osób indywidualnych, mające na celu naprawienie szkód wynikających z drugiej wojny światowej. Jednakże wypłata przez RFN reparacji zgodnie z podziałem przewidzianym w układzie paryskim z 14 stycznia 1946 r. nie wykluczała zawarcia przedmiotowych umów i wypłaty odszkodowań na rzecz osób indywidualnych na podstawie umów z lat 1956-1964 w wysokości prawie 876 mln DM[VII].

7. Tezie, iż reparacje obejmują indywidualne roszczenia odszkodowawcze przeczą również przepisy zawarte w traktacie z 1952 r. w sprawie regulacji kwestii wynikłych z wojny i okupacji, w którym odszkodowaniom i reparacjom poświęcono odrębne uregulowania. Część IV traktatu dotyczyła odszkodowań dla ofiar prześladowań narodowosocjalistycznych[VIII], a cześć VI dotyczyła zagadnienia reparacji. W styczniu 1953 r. została zawarta umowa pomiędzy RFN a państwami alianckimi w sprawie niemieckich długów zagranicznych powstałych przed

8 maja 1945 r. W tej umowie również zastosowano rozróżnienie pomiędzy roszczeniami międzypaństwowymi a roszczeniami indywidualnymi. Do roszczeń wyłączonych spod postanowień tej umowy zaliczone zostały w art. 5 ust. 2 roszczenia byłych przeciwników wojennych wynikające z drugiej wojny światowej, roszczenia państw okupowanych przez Niemcy i ich obywateli, których kwestia została odroczona do czasu załatwienia ostatecznego kwestii reparacji[IX].

8. Przepisy wspomnianych umów, jak i uregulowanie kwestii odszkodowań indywidualnych w osobnych umowach zawieranych z państwami zachodnimi, dowodzą, iż przyjęte przez Służby Naukowe rozumienie reparacji jako wszystkich płatności świadczonych, by zrekompensować naruszenie prawa międzynarodowego, nie odpowiada praktyce międzypaństwowej. Zresztą w tym samym raporcie Służby Naukowe w pewnym momencie odchodzą od tego kategorycznego założenia, kiedy polemizują z poglądem, iż zawarcie w 2000 r. umowy o powołaniu Fundacji „Pamięć, Odpowiedzialność i Przyszłość" ma świadczyć o tym, iż traktat dwa plus cztery nie regulował jednak ostatecznie kwestii reparacji. Służby Naukowe, podważając ten pogląd, stwierdzają co następuje „Przedmiotem umowy [z 2000 r. o powołaniu Fundacji «Pamięć, Odpowiedzialność i Przyszłość» – uwaga aut.] nie były jednak roszczenia reparacyjne w rozumieniu prawa międzynarodowego, ale roszczenia indywidulane". Z powyższego stwierdzenia wynika *primo*, że istnieją jednak dwa rodzaje roszczeń – roszczenia reparacyjne i indywidualne roszczenia odszkodowawcze, *secundo* traktat dwa plus cztery nie zamyka kwestii roszczeń indywidualnych, a rozróżnienie pomiędzy reparacjami i odszkodowaniami ma charakter trwały. W tym kontekście J. Kranz wskazuje na jeszcze jedną umowę zawartą pomiędzy USA i RFN w 1995 r., która stanowi o przyznaniu odszkodowania dla niektórych ofiar prześladowań[X].

9. W raporcie znajdują się szczególnie obszerne wywody dotyczące traktatu dwa plus cztery, w którym jakoby miano uregulować zagadnienia reparacji i to w sposób jednoznaczny. Brak jest więc tutaj kluczowego dla zastosowania reguł interpretacji traktatu elementu, o którym stanowi art. 31 ust 1 konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów z 1969 r.[XI]: „Traktat należy interpretować w dobrej wierze, zgodnie ze zwykłym znaczeniem, jakie należy przypisywać użytym w nim wyrazom w ich kontekście oraz w świetle jego przedmiotu i celu". W traktacie

bowiem brakuje „wyrazu", odnoszącego się do zagadnienia reparacji i odszkodowań. Pierwszą zasadą interpretacji tekstu traktatu w świetle art. 31 ust. 1 konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów z 1969 r. jest interpretacja zgodnie z literalnym brzmieniem jego tekstu[XII] i zgodnie z powszechnie przyjętym znaczeniem użytych w traktacie słów, a nie subiektywna wola stron traktatu[XIII].

10. Wobec braku jakichkolwiek postanowień traktatowych Służby Naukowe Bundestagu prezentują stanowisko, iż pominięcie zagadnienia reparacji to regulacja tego zagadnienia *implicite*. Innymi słowy brak regulacji, a nawet brak jakiekolwiek odniesienia do tego zagadnienia ma być w istocie regulacją tego zagadnienia i to w sposób negatywny dla podmiotów potencjalnie uprawnionych. Na poparcie swojego stanowiska Służby Naukowe wskazują stanowisko zarówno rządu federalnego, jak i Federalnego Sądu Najwyższego. Należy wskazać przede wszystkim na to iż, deklaracja rządu federalnego została przyjęta w 1997 r., a wyrok FSN został wydany w 2003 r. W świetle konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów wskazane dokumenty nie tworzą kontekstu dla interpretacji traktatu, gdyż nie spełniają przesłanek z art. 31 ust. 2 konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów. Zgodnie z zasadami międzynarodowego prawa traktatowego znaczenie prawne miałaby deklaracja rządu RFN złożona w trakcie prac przygotowawczych, przy podpisywaniu, ewentualnie przy ratyfikacji przedmiotowego traktatu[XIV]. Wykładnia prawa dokonana przez FSN ma natomiast istotne znaczenie, ale w przypadku prawa.... krajowego w stosunku do organów i podmiotów krajowych, chyba że strony traktatu przekazałyby FSN kompetencje do rozstrzygania sporów wynikłych na tle stosowania traktatu, czy też dokonywania jego wiążącej wykładni[XV]. W traktacie dwa plus cztery nie ma takiej klauzuli. Jest to wielostronna umowa międzynarodowa, a wykładnia dokonywana przez sąd choćby najwyższy jednego z państw -stron traktatu nie ma waloru wykładni ostatecznej.

11. Należy zauważyć, iż w raporcie Służby Naukowe nie przytaczają żadnych dokumentów tworzących kontekst w rozumieniu art. 31 ust. 2 i 3 oraz art. 32 konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów dla przyjętej przez te Służby interpretacji traktatu dwa plus cztery.

12. Argumentem przemawiającym na rzecz stanowiska Służb Naukowych miałby być charakter samego traktatu wyrażony w jego tytule: „traktat o ostatecznej regulacji w odniesieniu do Niemiec". Co prawda Służby Naukowe nie posługują się siatką pojęciową z działu 3 konwencji wiedeńskiej, zatytułowanego *Interpretacja traktatów*, ale w tym wypadku chodziłoby o interpretację w świetle kontekstu w rozumieniu art. 31 ust. 2 konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów, który tworzy sam tekst traktatu. W doktrynie prawa międzynarodowego jest jednak sporne, czy w ogóle tytuł traktatu należy do wspomnianego kontekstu[XVI].

13. W art. 34 konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów została potwierdzona zasada *pacta tertiis nec nocent nec prosunt*, oparta na zasadzie dobrowolnej zgody na zawarcie traktatu, będącej emanacją zasady suwerennej równości państw[XVII], z której wynika, iż umowa tworząca prawa lub nakładająca obowiązek na państwo trzecie, które nie jest stroną umowy, jest sprzeczna z prawem międzynarodowym. Prawo międzynarodowe zna co prawda wyjątki od wspomnianej powyżej zasady. Pierwszy dotyczy umów, na podstawie których tworzone są umowne reżimy obiektywne, skuteczne *erga omnes*[XVIII]. Drugi wyjątek od zasady *pacta tertii* został przewidziany w art. 35 i 36 konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów, które przewidują, iż powstanie stosunku prawnego pomiędzy stronami umowy a państwem trzecim niebędącym stroną umowy jest możliwie, jeśli strony umowy mają zamiar ustanowienia praw lub nałożenia obowiązku, a państwo trzecie przyjmuje w sposób wyraźny prawo lub obowiązek. Przy czym w przypadku obowiązku, państwo musi w sposób wyraźny i na piśmie oświadczyć, że dany obowiązek przyjmuje[XIX]. Rząd RP nie złożył żadnego takiego oświadczenia w odniesieniu do regulacji *implicite* zagadnienia reparacji i odszkodowań w traktacie o ostatecznej regulacji Niemiec, która to regulacja stanowiłaby obowiązek dla RP niedochodzenia w przyszłości roszczeń z tych tytułów.

14. Ograniczony zakres przedmiotowy traktatu dwa plus cztery został *a priori* przyjęty przez sześć zainteresowanych państw. W komunikacie ottawskim z 13 lutego 1990 r. stwierdzono, iż przedmiotem rozmów mają być „zewnętrze aspekty ustanowienia jedności Niemiec", „łącznie z kwestiami bezpieczeństwa państw sąsiedzkich"[XX]. Ten

ograniczony zakres przedmiotowy został potwierdzony w oświadczeniu końcowym uczestników konferencji dwa plus cztery w Bonn złożonym przez ministra spraw zagranicznych H.-D. Genschera[XXI]. Ponadto RFN sama dążyła do ograniczenia zakresu przedmiotowego aktu normatywnego mającego regulować wspomniane powyżej kwestie, sprzeciwiając się zawarciu traktatu pokojowego[XXII]. Było to motywowane właśnie obawą o włączenie zarówno zagadnienia reparacji, jak i odszkodowań indywidualnych w zakres negocjacji i połączenia ich z kwestią procesu zjednoczeniowego[XXIII].

15. RFN, dzięki swojej niesłychanie efektywnej dyplomacji, uzyskała akceptację zarówno dla niespotykanej formuły traktatu o ostatecznej regulacji, jak i pominięcia zagadnienia reparacji w tym traktacie, jako regulacji *implicite,* która ma również w sposób ostateczny regulować i tę kwestię[XXIV]. Przyjęcie, iż traktat dwa plus cztery dotyczy *implicite* zagadnienia reparacji jest możliwie tylko przy uwzględnieniu okoliczności historyczno-politycznych. W tym kontekście należy się zgodzić z poglądem wyrażonym przez przez J. Klabbersa, iż interpretacja traktatu jest przede wszystkim przedsięwzięciem o charakterze politycznym i ma najczęściej na celu wsparcie konkluzji wynikającej z intuicji czy politycznych preferencji, a nie powstałej w rezultacie zastosowania zbioru reguł do zbioru faktów umieszczonych w *vacuum* politycznym[XXV]. Co prawda Służby Naukowe nie przedstawiają w swoim raporcie wspomnianych okoliczności historyczno-politycznych, ale zostały one omówione m.in. przez J. Barcza, który konstatuje: „cztery mocarstwa, odstępując od powrócenia do sprawy ‚reparacji' (w formule poczdamskiej) w ramach konferencji ‚2+4', ‚przesunęły' zarazem kwestię innych świadczeń, związanych zwłaszcza z roszczeniami indywidualnymi, do bilateralnych uzgodnień zjednoczonych Niemiec z zainteresowanymi państwami".[XXVI]

16. Jeżeli jednak dopuszcza się taką subiektywną, wymuszoną i korzystną dla jednej ze stron interpretację, to tego typu interpretacja powinna być uwzględniona również przy interpretowaniu innych aktów o fundamentalnym znaczeniu prawnomiędzynarodowym dla zagadnienia reparacji w relacjach polsko-niemieckich, w tym oświadczenia rządu PRL z 1953 r. Tego Służby Naukowe jednak nie czynią.

17. M. Muszyński zauważa również, że omawiana interpretacja, iż traktat dwa plus cztery ostatecznie zamyka kwestie reparacji i odszkodowań, nie jest spójna z późniejszą praktyką prawnomiędzynarodową. Już 27/28 września 1990 r., a więc dwa tygodnie po podpisaniu traktatu dwa plus cztery Wielka Brytania, Stany Zjednoczone i Francja zawarły z RFN umowę, w której RFN zobowiązała się do niepodnoszenia i niepopierania skarg swoich obywateli w związku z utratą przez nich własności na rzecz aliantów. O tym, iż kwestia ta nie została uregulowana w sposób ostateczny, świadczyć może również punkt 5 listów wymienionych przy okazji podpisania w 1991 r. polsko-niemieckiego traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy[XXVII] – „Obie Strony oświadczają zgodnie: niniejszy traktat nie zajmuje się sprawą obywatelstwa i sprawami majątkowymi"[XXVIII].

18. W kontekście powyższych uwag problematyczne wydaje się wywodzenie przez Służby Naukowe skutków prawnych z braku „formalnego protestu [rządu polskiego – uwaga aut.] przeciwko zawarciu traktatu dwa plus cztery". Po pierwsze ówczesny minister spraw zagranicznych K. Skubiszewski został zaproszony tylko na jedno z trzech spotkań konferencji międzyrządowej, które odbywało się 17 lipca 1990 r. w Paryżu[XXIX] i miało również z góry ograniczony zakres merytoryczny, co wynika m.in. z zaproszenia skierowanego do polskiego ministra 5 maja 1990 r. przez ówczesnego ministra spraw zagranicznych RFN Hansa-Dietricha Genschera: „Bei diesem Treffen sollen die Fragen der Grenzen besprochen werden. Sofern Sie dies wünschen, können Sie dabei auch über Fragen sprechen, die mit dem Problem der Grenzen verbunden sind"[XXX]. Pomijając kwestię faktycznej możliwości złożenia takiego protestu w formule udziału RP w negocjacjach oraz ówczesnych realiach politycznych, co należy raczej do dziedziny *political fiction*, a tym bardziej skuteczności takiego protestu, należy odpowiedzieć przede wszystkim na pytanie, co miałoby być przedmiotem takiego protestu? Negocjowany tekst traktatu dwa plus cztery nie zawierał bowiem żadnego przepisu, który naruszałby interesy obywateli w uzyskaniu odszkodowań indywidualnych od RFN z tytułu szkód będących wynikiem drugiej wojny światowej.

19. *Last but not least* nawet ekstensywna interpretacja traktatu dwa plus cztery, iż zamyka on zagadnienie reparacji, nie może prowadzić do wniosku, iż zamyka on również możliwość dochodzenia indywidualnych

roszczeń odszkodowawczych, co zresztą zostało pośrednio potwierdzone przez Służby Naukowe w omawianej już wypowiedzi tych Służb i dotyczącej umowy pomiędzy Stanami Zjednoczonymi a RFN z 2000 r. w sprawie powołania Fundacji „Pamięć, Odpowiedzialność i Przyszłość". W tym wypadku Służby Naukowe rozróżniły „reparacje prawnomiędzynarodowe" i indywidualne roszczenia odszkodowawcze. J. Kranz wskazuje również na zawarcie w 1995 r. umowy pomiędzy USA i RFN.

20. Podsumowując, również po wejściu w życie traktatu dwa plus cztery teoretycznie możliwe jest zawarcie umowy bilateralnej pomiędzy Polską a RFN w sprawie reparacji lub odszkodowań indywidualnych[XXXI].

21. Przyjęcie ekstensywnej interpretacji traktatu dwa plus cztery, iż może on *implicite* regulować zagadnienie reparacji, doprowadziło Służby Naukowe do konstatacji, iż podpisanie przez Polskę Karty paryskiej dla nowej Europy można interpretować jako „pełną i ostateczną rezygnację z reparacji państwa biorącego udział w konferencji" w Paryżu w 1990 r. W istocie jest to wywodzenie bardzo daleko idących skutków prawnych z aktów, które w ogóle nie odnoszą się do danej kwestii. Karta miała być jedynie deklaracją polityczną wspierającą pokojowy proces jednoczenia Niemiec łącznie ze stabilizacją granic tego państwa i państw sąsiadujących. Autorzy raportu dochodzą zresztą do podobnego stwierdzenia, konstatując w ostatnim zdaniu punktu 3.3.

> „Wątpliwości związane z ekstensywną interpretacją uzasadnia fakt, iż w całej Karcie brak jest wyraźnego odniesienia do zagadnienia reparacji albo do porównywalnych konkretnych skutków prawnych drugiej wojny światowej".

22. W toku argumentacji przedstawionej przez Służby Naukowe Bundestagu istotnym elementem jest ocena prawna oświadczenia rządu PRL z 23 sierpnia 1953 r. o zrzeczeniu się spłaty odszkodowań na rzecz Polski. Należy zaznaczyć, iż ocena tego oświadczenia jako jednostronnego aktu prawa międzynarodowego nie jest jednoznaczna[XXXII]. Konieczną przesłanką dla wywołania skutku prawnego przez tego typu akt jest wolna wola podmiotu składającego oświadczenie. Wobec ówczesnej sytuacji Polski jako państwa satelickiego ZSRR, a także biorąc pod uwagę zarówno wydarzenia poprzedzające złożenie oświadczenia – tj. porozumienie rządów ZSRR i NRD z 22 sierpnia 1953 r., jak i obowią-

zek dostaw do ZSRR węgla po skrajnie niekorzystnej dla Polski cenie, powiązany z pobieraniem reparacji za pośrednictwem ZSRR – trudno mówić o zaistnieniu takiej wolnej woli i suwerennej decyzji państwa w przedmiocie zrzeczenia się reparacji. Jak zresztą miałyby one być realizowane w przypadku uprzedniej rezygnacji z reparacji przez ZSRR, jeśli w układzie poczdamskim przewidziano właśnie skrajnie dla Polski niekorzystne „pośrednictwo" ZSRR. Należy przy tym zauważyć, iż w doktrynie prawa międzynarodowego publicznego przesłanki dla związania się skutkami aktu jednostronnego nie zostały w sposób jednoznaczny i niebudzący wątpliwości ustalone. Ustalenie obowiązku państwa składającego oświadczenie, bez powstania obowiązku świadczenia wzajemnego po stronie państwa, adresata tego oświadczenia może być postrzegane jako niezgodne z zasadą ogólną prawa międzynarodowego publicznego wzajemności (*do ut des)*[XXXIII]. W przedmiotowym wypadku rezygnacja z dostaw węgla przez ZSRR uprzednio przez to państwo wymuszonych i niepozostających w żadnym związku materialnym z postanowieniami układu poczdamskiego, nie może być postrzegana jako tego typu świadczenia wzajemne.

23. Jednocześnie jednak właśnie w świetle przedmiotowych postanowień układu poczdamskiego oraz wspomnianej umowy pomiędzy Polską a ZSRR z 1945 r., a także porozumienia pomiędzy ZSRR a NRD z 1953 r., twierdzenie Służb Naukowych, iż przedmiotowe oświadczenie dotyczy zarówno reparacji, jak i odszkodowań dla osób indywidualnych jest błędne. Oświadczenie bowiem było powiązane ze wspomnianymi umowami międzynarodowymi, które dotyczyły jedynie reparacji rozumianych jako roszczenia odszkodowawcze między państwami.

24. Biorąc pod uwagę stan stosunków międzynarodowych, a zwłaszcza próby podejmowane w celu zawarcia traktatu pokojowego kończącego II wojnę światową, rząd PRL w 1953 r., składając przedmiotowe oświadczenie, mógł wychodzić z założenia, iż zagadnienie reparacji i odszkodowań dla osób fizycznych będzie przedmiotem takiego właśnie traktatu.

25. Zastosowanie zasady *estoppel*, czyli wywodzonej z prawa anglosaskiego zasady zakazującej przeczenia faktom wcześniej przyznanym przez państwo lub przez państwo wykreowanym, w stosunku do Polski

jest wątpliwe. Polska nie zrzekła się wszystkich roszczeń wobec RFN wynikających z drugiej wojny światowej, a wobec tego Niemcy w dobrej wierze nie mogli zakładać, iż takich roszczeń nie ma lub nie będą one dochodzone. Na pewno nie można również przyjąć, iż istniało *a clear and unequivocal representation previously made by it to another State, either expressly or impliedly*"[XXXIV] rządu Polski w stosunku do RFN, jeśli chodzi o roszczenia indywidualne. Przeciwnie, działania organów konstytucyjnych zarówno PRL i III RP świadczyły o tym, iż Polska nie uważa ani zagadnienia reparacji, a tym bardziej odszkodowań dla osób fizycznych za kwestię zamkniętą. Tym samym nie została spełniona istotna przesłanka zasady *estoppel*.

26. Wywody Służb Naukowych dotyczące roszczeń indywidualnych, wobec istniejącego stanu prawnego są niewątpliwie interesujące zarówno ze względów subiektywnych – interes obywatela Polski, jak i obiektywnych – rozwój międzynarodowego prawa humanitarnego.

Jak już wspominano, Służby Naukowe wychodzą z założenia, iż roszczenia indywidualne zaliczane są do reparacji, i tym samym objęte zostały oświadczeniem rządu PRL z 1953 r., co zostało już zakwestionowane w komentarzu. Również twierdzenie, iż „Jeszcze długo po zakończeniu drugiej wojny światowej sytuacja prawna w tym zakresie była jasna: prawo międzynarodowe nie uznawało indywidualnych roszczeń odszkodowawczych za szkody wojenne" nie jest prawidłowe z punktu widzenia praktyki prawnomiędzynarodowej zainteresowanych państw: przepisów traktatu z 1952 r. w sprawie regulacji kwestii wynikłych z wojny i okupacji, umowy z 1953 r. w sprawie niemieckich długów zagranicznych powstałych przed 8 maja 1945 r., a także umów zawieranych pomiędzy RFN a państwami zachodnimi w latach 1959-1964 w sprawie odszkodowań dla osób indywidualnych.

27. Świadczenia wypłacane osobom indywidualnym na podstawie umów międzynarodowych okazały się niewystarczające nie tylko w odniesieniu do obywateli RP, ale także wielu innych państw europejskich. Uzyskanie świadczeń w innej drodze niż wspomniane porozumienia międzypaństwowe okazało się jednak niemożliwe, gdyż ustawodawstwo niemieckie nie przewidywało odszkodowań na obywateli innych państw, a odpowiedzialność państwa na podstawie § 839 BGB za działania militarne za granicą została również wyłączona, co stało

potwierdzone przez stałe orzecznictwo FSN, najpierw w odniesieniu do roszczeń podnoszonych przez ofiary i spadkobierców ofiar masakry *SS* w greckiej wiosce Distomo, a następnie także w odniesieniu do szkód poniesionych przez osoby cywilne w wyniku działań armii niemieckiej w latach 90. XX wieku w Kosowie oraz na początku XXI wieku w Afganistanie. Zgodnie z zasadą immunitetu państwowego, którego istnienie również w zakresie odpowiedzialności za zbrodnie drugiej wojny światowej potwierdził MTS w swoim orzeczeniu z 2012 r., dochodzenie odszkodowań od RFN przed sądami innych państw nie jest zgodne z obowiązującym prawem międzynarodowym. W związku z powyższym można mówić o powstaniu spójnego systemu, skutecznie uniemożliwiającego osobom fizycznym dochodzenie roszczeń indywidualnych w stosunku do RFN poza drogą zwierania umów międzypaństwowych.

28. W kontekście tychże umów niejasne jest twierdzenie Służb Naukowych, iż

> „dalszym aspektem w konkretnym kontekście niemiecko-polskim, który przemawia przeciwko istnieniu indywidualnych roszczeń o zadośćuczynienie albo odszkodowawczych w stosunku do państwa niemieckiego, jest zachowanie przedstawicieli rządu polskiego w ramach negocjacji niemiecko-polskiego traktatu o sąsiedztwie w 1991 r.
> W tamtym czasie dla delegacji było jasne, że regulacja indywidualnych roszczeń odszkodowawczych możliwa byłaby tylko w drodze pozatraktatowej. Problematyka odszkodowawcza z różnych powodów nie stała się przedmiotem traktatu o sąsiedztwie. Tak więc istniały pomiędzy oboma państwami zasadnicze rozbieżności stanowisk pod względem politycznym i prawnym, w szczególności Niemcy uznawały roszczenia indywidualne jako część reparacji wojennych".

Służby Naukowe nie precyzują, o jakie zachowanie delegacji polskiej chodzi, stwierdzają natomiast, iż pomiędzy Polską a RFN istniały „zasadnicze rozbieżności". Niejasne jest więc, z jakich przesłanek Służby Naukowe wywodzą nieistnienie indywidualnych roszczeń odszkodowawczych. Co więcej J. Barcz i W.M. Góralski stwierdzają, iż w przedmiotowym traktacie nie znalazły się postanowienia dotyczące odszkodowań dla zamieszkałych w Polsce ofiar zbrodni nazistowskich, ale „związek polityczny (…) między tym problemem i traktatem regulującym kompleksowo stosunki polsko-niemieckie był oczywisty"[xxxv].

S. Sulowski zauważa też, iż zagadnienie to nie zostało uregulowane w należyty sposób i pozostało nadal otwarte[XXXVI].

29. W rozważaniach końcowych, autorzy nie precyzują o jakie roszczenia międzypaństwowe chodzi, ale można domyślać się, iż mają na myśli roszczenia Polski wobec Niemiec. Wychodzą od założeń zakwestionowanych powyżej, iż roszczenia reparacyjne powstałe przed, ewentualnie do roku 1945, muszą zostać uregulowane w traktacie. Zdaniem Służb Naukowych takiej regulacji nie ma. W świetle powyższego od 1945 r. do 1990 r. istniało prawne *vaccum*, zakończone regulacją polegającą na braku regulacji. Należy zauważyć, iż to prawne *vaccum* faktycznie zostało do pewnego stopnia zapełnione m.in. przez dostawy mniej lub bardziej użytecznych parowozów, które ze względów technicznych nie mogły być używane w ZSRR, a stanowiły zasadniczy element reparacji, lub co gorsza dzieł Marksa lub Lenina, tak potrzebnych odbudowującemu się krajowi, a których dostawa stanowiła 10% dostaw reparacyjnych w 1948 r. [XXXVII]

30. Dalsze rozważania końcowe są jeszcze bardziej dyskusyjne pod względem prawnym:

> „Jeśli prezentuje się nowszy pogląd prawny, zgodnie z którym roszczenia reparacyjne powstają w prawie międzynarodowym już w momencie zdarzenia powodującego szkody, ewentualne roszczenia reparacyjne zostały utracone wraz ze złożeniem w 1953 r. wyraźnego oświadczenia o zrzeczeniu się (potwierdzonego w 1970 r.)" .

W świetle powyższego założenia, iż nie ma regulacji odnoszących się do roszczeń reparacyjnych Polski wobec Niemiec, a obowiązek ich zaspokojenia aktualizowany byłby już w momencie powstania szkody, wywodzenie skutków prawnych z oświadczenia rządu PRL z 1953 r. jest co najmniej dyskusyjne. Nie zostało ono bowiem złożone *ad hoc*, ale jest wynikiem poprzedzających to oświadczenie umów międzynarodowych, począwszy od układu poczdamskiego, przez umowę pomiędzy PRL a ZSRR z 1945 r., aż do porozumienia pomiędzy ZSRR a NRD. Usilne tworzenie wrażenia *vacuum* normatywnego nie jest zgodne z istniejącym stanem prawnym.

31. Również wnioski końcowe dotyczące roszczeń indywidualnych są nie do przyjęcia, gdyż jak już powyżej wspomniano, odszkodowania dla ofiar indywidualnych nie są „częścią ogólnej kwestii reparacji" i na pewno kwestia odszkodowań indywidualnych nie stała się „bezprzedmiotowa po zawarciu traktatu dwa plus cztery", który nie regulował *expressis verbis* ani kwestii reparacji, ani tym bardziej odszkodowań dla ofiar indywidualnych, co zresztą potwierdziły późniejsze porozumienia międzypaństwowe w tym zakresie.

32. Nie są również trafne „dodatkowe argumenty prawno-dogmatyczne", iż prawo międzynarodowe nie znało i nie zna roszczenia osoby indywidualnej w stosunku do państwa o odszkodowanie albo o zadośćuczynienie. Jak już wspomniano, roszczenia indywidualne były przewidziane w prawie międzynarodowym, i to w umowach *expressis verbis* odnoszących się do skutków drugiej wojny światowej. Roszczenia tego typu mogły zostać zaspokojone na gruncie prawa wewnętrznego. W przypadku RFN było to możliwe właściwie tylko w odniesieniu do obywateli Niemiec przebywających na terytorium RFN, przede wszystkim na podstawie ustawy federalnej o odszkodowaniu lub na podstawie umowy międzynarodowej, zawartej pomiędzy RFN a państwem-ofiarą agresji III Rzeszy. Jak wiadomo, po drugiej wojnie światowej, wobec braku możliwości uzyskiwania odszkodowania przez osoby indywidualne na podstawie prawa niemieckiego, uzyskiwały one to odszkodowanie właśnie dzięki wspomnianym umowom zawieranym pod naciskiem międzynarodowym, jeśli chodzi o państwa zachodnie w latach 1959-1964, a niektórzy obywatele Polski uzyskali taką możliwość dopiero od 30 września 1992 r,. tj. od momentu powołania Fundacji Polsko-Niemieckie Pojednanie. Należy przy tym zauważyć, iż zasadniczą część środków wypłaconych przez tę Fundację, wcale nie stanowiła suma 500 mln DM wynegocjowana w 1991 r., a środki wpływające do Fundacji dopiero od 2000 r., będące wynikiem międzynarodowych negocjacji prowadzących do powołania Fundacji „Pamięć, Odpowiedzialność i Przyszłość". Na stronie internetowej Fundacji Polsko-Niemieckie Pojednanie można znaleźć następujące stwierdzenie „Świadczenia wypłacane przez Fundację nie były odszkodowaniem, lecz symboliczną pomocą humanitarną z Niemiec dla ofiar prześladowań hitlerowskich w Polsce", z którym można się zgodzić, pod warunkiem iż twierdzenie odnosi się do wysokości wypłacanych świadczeń.

Natomiast RFN utrzymuje, iż nie były to odszkodowania tylko świadczenia *ex gratia*, gdyż nie chce uznać swojego prawnego obowiązku wypłaty, co stanowi część systemu rozwiązań normatywnych mających na celu pokój gospodarczy i polityczny dla RFN.

33. *Last but not least* w raporcie, podobnie zresztą jak w dokumentacji stosowane są pojęcia błędne lub nieprawdziwe.

Zarówno w raporcie, jak i dokumentacji stosowany jest tytuł „niemiecko-polski traktat o sąsiedztwie", należy natomiast zwrócić uwagę, iż zarówno w autentycznej niemieckiej wersji językowej, jak i w wersji polskiej, a także w polskiej literaturze przedmiotu stosowany jest tytuł niemiecko-polski traktat o **dobrym** sąsiedztwie [podkreślenie aut.]. Czyżby tytuł umowy zależny był o aktualnego stanu stosunków polsko-niemieckich, ewentualnie od bieżących problemów w tych stosunkach?

Uwagę zwraca staranne unikanie przez autorów niemieckich jakichkolwiek określeń mogących wskazywać na Niemcy jako na agresora/sprawcę drugiej wojny światowej. Stosowane jest np. określenie „ówcześni przeciwnicy wojenni" albo „militarne działania nieprzyjacielskie".

Stwierdzenie, iż rozwiązania przyjęte w zakresie reparacji wojennych po drugiej wojnie światowej miały na celu zapobieżenie ponownemu wykrwawieniu się niemieckiej gospodarki, jest co najmniej niezręczne wobec stanu gospodarki Polski po drugiej wojnie światowej.

Zarówno w raporcie, jak i w dokumentacji stosowane są pojęcia „ofiary narodowego socjalizmu", „ofiary reżimu narodowosocjalistycznego", czy też „zadośćuczynienie/odszkodowanie za bezprawie narodowego socjalizmu". Stosowane pojęcia nie są precyzyjne, ponieważ chodzi o ofiary działań podejmowanych przez organy władzy państwowej III Rzeszy, a nie działań wspomnianej ideologii politycznej.

Zupełnie niezrozumiałe jest zastosowanie przez Służby Naukowe pojęcia „polscy wypędzeni" dla określenia grupy obywateli Polski posiadających indywidualne roszczenia odszkodowawcze w stosunku do RFN z tytułu szkód wojennych. Zasadniczo obywatele polscy nie podlegali „wypędzeniu" z terytorium niemieckiego, przesiedlenia następowały natomiast z kierunku wschodniego i nie są wiązane bynajmniej z odpowiedzialnością finansową RFN.

[I]Dokument nr 10, art. 3 zdanie ostatnie. Ze swej strony Rząd Polski zobowiązuje się, poczynając od roku 1946 corocznie w ciągu całego okresu okupacji Niemiec dostarczać Związkowi Radzieckiemu węgiel po specjalnej cenie umownej; w pierwszym roku dostaw 8 milionów ton, a w ciągu następnych czterech lat – po 13 milionów ton, a w następnych latach okresu okupacji Niemiec – po 12 milionów ton; S. Dębski, W. M. Góralski, *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944-2004*, t. II, *Dokumenty*, Warszawa 2004, s. 21

[II] J. Kranz, *Polsko-niemieckie cienie przeszłości,* „Sprawy Międzynarodowe" 2005, nr 1, s. 21.

[III] J. Dołęga, Ł. Kulesa, R. Tarnogórski, *The USSR's Implementation of the Provisions of the Potsdam Agreement with Regard to Poland*, w: W. M. Góralski (red.*), Polish-German Relations and the Effects of the Second World War*, Warszawa 2006, s. 171 nn.

[IV] M. Muszyński, *The Basis in International Law for German Reparation Obligations,* w: W. M. Góralski (red.), *Polish-German Relations …*, s. 102.

[V] Za S. Żerko, *Reparacje i odszkodowania w stosunkach między Polską a RFN (zarys historyczny)*, IZ Policy Papers 22, s. 18, który odwołuje się do *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1958*, (red.) D. Jarosz, M. Pasztor, Warszawa 2011, dok. 157.

[VI] S. Żerko, *Reparacje i odszkodowania…*, s. 18 nn.; K. Ruchniewicz, *Polskie zabiegi o odszkodowania niemieckie w latach 1944/45-1975*, Wrocław 2007, s. 148 nn.

[VII] *Bilaterale Verträge und Kalter Krieg (1956-1974)* https://www.bundesarchiv.de/zwangsarbeit/leistungen/leistungen_bis_2000/bilaterale_vertraege/index.html (dostęp 21.01.2018); J. Kranz, *Polsko-niemieckie kontrowersje prawne – próba syntezy*, w: W. M. Góralski (red.), *Przełom i wyzwanie. XX lat polsko-niemieckiego traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*, Warszawa 2011, s. 496.

[VIII] BGBl. 1955, część II, s. 405, 431; Chapter four. "Compensation for Victims of Nazi Persecution 1. The Federal Republic acknowledges the obligation to assure in accordance with the provision of paragraphs 2 and 3 of this Chapter adequate compensation to persons persecuted for their political convictions, race, faith or ideology, who thereby have suffered damage to life, limb, health, liberty, property, their possessions or economical prospects(…)". Por. M. Muszyński, *The Basis in International Law …*, s. 106.

[IX] BGBl. 1953, część II, s. 340. "(2). Consideration of claims arising out of the second World war by countries which were at war with or were occupied by Germany during that war, and by nationals of such countries, against the Reich and agencies of the Reich, including costs of German occupation, credits acquired during occupation on clearing accounts and claims against the Reichkreditkassen shall be deferred until the final settlement of the problem of reparation". Por. M. Muszyński, *The Basis in International Law …*, s. 110.

[X] J. Kranz, *Polsko-niemieckie kontrowersje prawne…*, s. 496.

[XI] Dz. U z 1990 r., nr 74, poz. 439.

[XII] M. Fitzmaurice, *The practical working of the law of treaties*, w: M. D. Evan, *International law*, Oxford 2010, s. 183.

[XIII] W. Graf Vitzthum, *III. Die Rechtsquellen des Völkerrechts*, w: W. Graf Vitzthum (red.), *Völkerrecht*, Berlin 2007 nb. 123.

[XIV] A. Wyrozumska, *Umowy międzynarodowe. Teoria i praktyka*, Warszawa 2006, s. 247 nn.; M. Fitzmaurice, *The practical working of the law of treaties*, w: M. D. Evan, *op. cit.*, s 195.

[XV] M. Frankowska, *Prawo traktatów*, Warszawa 2007, s. 181.

[xvi] A. Kozłowski, *Interpretacja traktatu międzynarodowego w świetle jego kontekstu*, Warszawa 2002, s. 88 n.

[xvii] "The law of treaties is based on two foundational principles. The first is a logical corollary to the concept of state sovereignty; treaties need to be based on the free consent of states (…)." J. Klabbers, *International law*, Cambridge 2017, s. 45 n.; A. Wyrozumska, *Umowy międzynarodowe…*, s. 302 nn.

[xviii] A. Wyrozumska, *Umowy międzynarodowe….*, s. 311.

[xix] „As to the obligation, the requirements are so strict that, when fulfilled, they in fact amount to the existence of a collateral agreement between the parties to the treaty and the third state and it is this collateral agreement, rather then the original treaty, which is the legal basis for the third States's obligation", M. Fitzmaurice, *op. cit.,* s. 182; J. Białocerkiewicz, *Prawo międzynarodowe publiczne. Zarys wykładu*, Toruń 2007, s. 84 n.

[xx] Komunikat z Ottawy, Ottawa, 13 lutego 1990 r. , dokument nr 1, w: J. Barcz, *Udział Polski w konferencji „2+4". Aspekty proceduralne i prawne*, Warszawa 1994, s. 113 i tamże s. 27.

[xxi] „Sześciu ministrów spraw zagranicznych uzgodniło program rozmów „2+4". Punkt pierwszy: sprawa granicy. Punkt drugi: sprawy polityczno-militarne przy uwzględnieniu przesłanek struktur bezpieczeństwa w Europie. Punkt trzeci: sprawy Berlin. Punkt czwarty: ostateczna regulacja prawnomiędzynarodowa oraz zniesienie praw i odpowiedzialności czterech mocarstw", Dokument nr 9, w: J. Barcz, *Udział Polski …,* s. 130.

[xxii] J. Barcz, *Udział Polski..*, s. 32; J. Sułek, *Niemiecka pomoc humanitarna i finansowa w latach 1991-2004 dla poszkodowanych przez III Rzeszę. Problemy polityczne i prawne*, w: W. M. Góralski, S. Dębski (red.), *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944-2004*, Warszawa 2004, s 345.

[xxiii] K. Malinowski, *Polityka Republiki Federalnej Niemiec wobec Polski w latach 1982-1991*, Poznań 1997, s. 278.; J. Kranz, *Polsko-niemieckie kontrowersje prawne …*, s. 492.

[xxiv] Obszernie na ten temat J. Sułek „Interes niemiecki poległ zaś na tym, by doprowadzić do zjednoczenia Niemiec, ale nie dopuścić do tego, by uzgodnienia Konferencji 2+4 przybrały formalny kształt traktatu pokojowego, bo wtedy trzeba byłoby rozstrzygnąć – obok terytorium, granic i statusu militarno-politycznego zjednoczonych Niemiec – m.in. także kwestię reparacji wojennych, a to musiałoby się już wiązać z dużymi ciężarami finansowymi dla państwa ogólnoniemieckiego. Z tego względu od samego początku rząd Kohla w ramach Konferencji 2+4 zgłaszał stanowczy sprzeciw wobec planów ZSRR, by rozmowy szóstki zakończyły się zawarciem traktatu pokojowego ze zjednoczonymi Niemcami i przeforsował – przy poparciu mocarstw zachodnich (głównie USA) decyzję, by ostateczna regulacja w sprawie Niemiec (Traktat 2+4) była suwerenną decyzją Niemców i mocarstw, a nie szerokiej międzynarodowej konferencji pokojowej (…)." , J. Sułek, *Polski wkład do ostatecznego uregulowania pokojowego w odniesieniu do Niemiec. Wspólne przezwyciężenie polsko-niemieckiego sporu granicznego*, w: W. M. Góralski (red.), *Przełom i wyzwanie …*, s. 122 nn., s. 134 n.

[xxv] J. Klabbers, *op. cit.*, s. 58.

[xxvi] J. Barcz, S*prawa odszkodowań dla Polski w Traktacie „2+4"*, „Państwo i Prawo" 2018 nr 4, s. 6 i 10 nn;

[xxvii] M. Muszyński, *The Basis in International Law …*, s. 118.

[xxviii] List Ministra Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej Krzysztofa Skubiszewskiego do Federalnego Ministra Spraw Zagranicznych Republiki Federalnej Niemiec Hansa-Dietricha Genschera, Warszawa, 17 czerwca 1991 roku w: J. Barcz, M. Tomala, *Polska – Niemcy dobre sąsiedztwo i przyjazna współpraca*, Warszawa 1992, s. 38.

[xxix] Bardzo obszernie o paryskiej rundzie Konferencji dwa+cztery, J. Sułek, *Polski wkład* …, s. 122 nn., s. 128 nn.; J. Kranz, *Polsko-niemieckie kontrowersje prawne* …, s. 485 n.

[xxx] „Podczas tego spotkania omówiony ma być problem granic. Jeśliby Pan sobie tego życzył, może Pan -przy tej okazji – poruszyć kwestie związane z problemem granic." - Dokument nr 10 J. Barcz, *Udział Polski*..., s. 133.

[xxxi] J. Sułek, *Niemiecka pomoc humanitarna i finansowa* …, s. 345.

[xxxii] J. Sandorski, *Nieważność zrzeczenia się przez Polskę reparacji wojennych a niemieckie roszczenia odszkodowawcze*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 2004, z. 3, s. 64.

[xxxiii] W. Graf Vitzthum, *op. cit.*, nb. 149.

[xxxiv] ICJ Report 1969, s. 26.

[xxxv] J. Barcz, W. M. Góralski, *Traktat o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy. Koncepcje, zasadnicze regulacje i porozumienia towarzyszące*, w: W. M. Góralski (red.), *Przełom i wyzwanie* …, s. 298.

[xxxvi] S. Sulowski, *Krytycznie o Traktacie o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy z 1991 r.*, w: W. M. Góralski (red.), *Przełom i wyzwanie* …s. 319.

[xxxvii] J. Dołęga, Ł. Kulesa, R. Tarnogórski, *op. cit.*, s. 164 n.

Magdalena Bainczyk

Kommentar zum Sachstandsbericht vom 28. August 2017 von den Wissenschaftlichen Diensten des Deutschen Bundestages

„Nichts ist so schwer zu überwinden, wie Sklave seiner eigenen Kleinigkeit sein. Ein mutiger, beständiger und ruhiger Mensch muss um seine innere Freiheit kämpfen".

Abraham Joshua Heschel

1. In der Einleitung geben die Wissenschaftlichen Dienste fehlerhaft an, dass die Potsdamer Konferenz 1953 mit dem Abschluss eines Abkommens geendet hätte, in dem das deutsche Staatsgebiet in Besatzungszonen aufgeteilt und beschlossen worden wäre, Reparationen durch Entnahmen aus den Besatzungszonen zu befriedigen. Das Potsdamer Abkommen enthielt solche Beschlüsse und beendete tatsächlich die Konferenz der vier alliierten Siegermächte, wurde jedoch 1945 geschlossen. Unrichtig ist daher, dass damit im gleichen Jahr Polen und die UdSSR auf alle Reparationsansprüche gegen Deutschland als Ganzes verzichtet hätten. Als das Potsdamer Abkommen geschlossen wurde, das ist 1945, schlossen Polen und die UdSSR am 16. August 1945 einen Vertrag bezüglich der Wiedergutmachung jener Schäden ab, die durch die deutsche Besatzung hervorgerufen worden waren. Die UdSSR verband dabei die Übergabe der erhaltenen Kriegsreparationen an Polen mit der für Polen extrem nachteiligen Verpflichtung, Kohle zu einem „Spezialvertragspreis" an die UdSSR zu liefern[I].

2. Die Überlegungen aus Punkt 2.1. des Sachstandsberichtes, unter dem Titel *Der Zeitpunkt der Entstehung völkerrechtlicher Reparationsansprüche*, führen die Autoren unter anderem zu solchen Ergebnissen, dass angesichts des völkerrechtlichen Entwicklungsstandes von 1945 die Verpflichtung zur Leistung von Wiedergutmachung in einer Vereinbarung hätte festgelegt werden müssen und für den Fall, dass

es so einen Vertrag nicht geben sollte, Reparationen gegenstandslos wären. Diese Überlegungen erscheinen im Zusammenhang mit den Beschlüssen des Potsdamer Abkommens überflüssig. Und die Behauptung: „Denn entsprechende endgültige Feststellungen wurden in den vertraglichen Vereinbarungen der Kriegsbeteiligten direkt nach dem Ende des Zweiten Weltkrieges getroffen" ist nachgerade unwahr. Das Potsdamer Abkommen definiert in Punkt IV eindeutig die Rechte der alliierten Siegermächte auf Reparationen von Deutschland, bezog sich aber auch eindeutig auf die Befriedigung von Reparationsansprüchen von Polen. Die Autoren des Sachstandsberichtes beziehen sich in Punkt 3.1. schließlich ebenfalls, wenn auch nicht präzise, gegenständlich auf die Beschlüsse des Potsdamer Abkommens.

3. Es stimmt zwar, dass es kein deutsch-polnisches Abkommen gibt, das sich direkt auf die Reparationsfrage beziehen würde, doch ist dieser Mangel eine Folge der Regelungen aus dem Potsdamer Abkommen, das „wegen des feudal-kommunistischen Charakters der polnisch-sowjetischen Beziehungen nach dem Krieg"[II] durch die Mittlerfunktion der UdSSR für Polen extrem ungünstige Lösungen enthält. Aus der Perspektive der Jahre 1953-1954 zeitigen sie für Polen extrem negative Folgen. Die Situation der westlichen Staaten (sowie Albaniens, der Tschechoslowakei und Jugoslawiens) war in dieser Hinsicht eine gänzlich andere[III]. Diese Staaten schlossen keine bilateralen Verträge mit der BRD, die direkt Reparationen betroffen hätten. Der besondere Anteil der westlichen Staaten sowie Jugoslawiens, Albaniens und der Tschechoslowakei bei den Reparationen aus den Westzonen wurde durch das Pariser Abkommen vom 14. Januar 1946 geregelt. Die Auszahlungen wurden von der Inter-Allied Reparation Agency (IARA) mit Sitz in Brüssel verwaltet[IV].

4. Diese Staaten forderten – bereits ohne Albanien, die Tschechoslowakei und Jugoslawien – Regelungen hinsichtlich individueller Entschädigung. Infolgedessen schlossen zwischen 1959 und 1964 zwölf westliche Staaten mit der BRD Verträge, deren Gegenstand Entschädigungen für durch den Zweiten Weltkrieg erlittenen Schäden seitens ihrer Bürger waren. Leider unterzeichneten Polen und die Bundesrepublik seinerzeit keinen derartigen Vertrag. Somit wurden die Opfer von Kriegshandlungen und Besatzung in Polen für lange der

Möglichkeit einer Entschädigung bzw. selbst einer minimalen humanitären Unterstützung beraubt. Aus biologischen Gründen – der Vertrag wurde schließlich nach 46 Jahren nach Beendigung des Krieges unterzeichnet und auch hinsichtlich der von deutscher Seite überwiesenen Mittel (500 Millionen DM), – konnte der polnisch – deutsche Vertrag zur Stiftungsgründung „Polnisch-Deutsche Aussöhnung" von 1991 diese Lücke nicht füllen.

5. In diesem Zusammenhang erscheint jene „Doktrin", welche von den Autoren des Sachstandberichtes erwähnt wird, moralisch besonders fragwürdig:

> „Da man in Zeiten des »Kalten Krieges« aus politischen Gründen vermeiden wollte, dem kommunistisch regierten Block Entschädigungszahlungen in irgendeiner Form zukommen zu lassen, schloss die Bundesrepublik auch kein Globalabkommen mit Polen.";

vor allem, da es um individuelle Entschädigung gegangen wäre, und nicht um die Unterstützung einer kommunistischen Regierung. Die negative Einstellung von deutscher Seite hinsichtlich der Regelung individueller Entschädigungen wurde 1958 vom Staatssekretär Hans Globke formuliert: „Für Polen gestaltet sich die Angelegenheit jedoch anders, als für Israel. In Polen herrscht ein kommunistisches Regime, das für sich eine Einlage auf Grund materieller Wiedergutmachung diskontieren würde"[V]. Gleichzeitig ist daran zu erinnern, dass die Regierungen der Volksrepublik, sowohl in bilateralen Beziehungen als auch auf internationalen Foren, Versuche unternahmen, diese Art von Leistungen zu erhalten[VI].

6. Jene internationalen Abkommen, wie sie von der BRD zwischen 1959 und 1964 mit westlichen Staaten mit dem Ziel, individuelle Entschädigung zu leisten, geschlossen worden waren, widersprechen auch den von den Wissenschaftlichen Diensten des Deutschen Bundestages im Sachstandsbericht weitgefassten „Reparationen"-Begriff, der für die Stellungnahmen deutscher staatlicher Behörden ein Schlüsselbegriff ist. Die Autoren des Sachstandsberichtes vertreten vehement den Standpunkt, dass der Begriff „Reparationen", insbesondere im Zusammenhang mit der Regierungserklärung der Volksrepublik Polen von 1953, sämtliche Leistungen aus Verpflichtungen eines Staates umfasst,

darunter auch Entschädigungen zugunsten von Einzelpersonen, welche zum Ziel haben, Schäden, die aus dem Zweiten Weltkrieg resultieren, wiedergutzumachen. Allerdings schlossen die von der Bundesrepublik Deutschland – in Übereinstimmung mit der im Pariser Abkommen vom 14. Januar 1946 vorgesehenen Aufteilung – ausgezahlten Reparationszahlungen nicht den Abschluss von gegenständlichen Verträgen aus und auch nicht – auf Grundlage der Verträge von 1956-1964 – die Auszahlung von Entschädigungen an Einzelpersonen (in Höhe von fast 876 Millionen DM)[VII].

7. Der These, Reparationen würden individuelle Entschädigungsansprüche umfassen, widersprechen auch die Regelungen aus dem Abkommen von 1952 hinsichtlich der Regelung von Fragen, die sich aus Krieg und Besatzung ergeben, in denen der Entschädigung und Reparationen gesonderte Regelungen gewidmet wurden: Teil IV des Abkommens betrifft Entschädigungen für nationalsozialistische Verfolgungsopfer[VIII] und Teil VI Reparationsfragen. Im Februar 1953 wurde zwischen der Bundesrepublik und den alliierten Staaten ein Vertrag über jene deutschen Auslandsschulden geschlossen, die vor dem 8. Mai 1945 entstanden waren. In diesem Vertrag wurde ebenfalls zwischen individuellen und zwischenstaatlichen Ansprüchen unterschieden. Zu jenen Ansprüchen, die von den vorliegenden Vertragsbeschlüssen ausgeschlossen wurden, zählten in Art. 5 Abs. 2 Ansprüche ehemaliger Kriegsgegner (die sich aus dem Zweiten Weltkrieg ergeben) sowie jener Staaten, die vom Dritten Reich besetzt waren, und deren Bürger. Diese Fragen wurden bis zur letztendlichen Klärung der Reparationsfrage vertagt[IX].

8. Die Vorschriften der erwähnten Verträge sowie die Regelungen zu individuellen Entschädigungsfragen in gesonderten Verträgen, wie sie mit westlichen Staaten geschlossen worden waren, belegen, dass der Reparations-Begriff in der Verwendung der Wissenschaftlichen Dienste – als sämtliche geleistete Zahlungen, um völkerrechtliche Verletzungen wiedergutzumachen – nicht der internationalen Praxis entspricht. Außerdem weichen die Wissenschaftlichen Dienste selbst in diesem Sachstandsbericht von dieser eindeutigen Grundannahme ab, wenn sie die Ansicht kritisieren, der Vertragsabschluss von 2000 zur Stiftungsgründung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“ solle

belegen, dass der Zwei-plus-Vier-Vertag nicht endgültig die Reparationsfragen klären würde. Als Beleg stellen sie fest: „Gegenstand des Abkommens [von 2000 zur Stiftungsgründung »Erinnerung, Verantwortung und Zukunft«] waren allerdings keine Reparationsforderungen im völkerrechtlichen Sinne, sondern individuell geltend zu machende Ansprüche". Daraus ergibt sich erstens, dass sehr wohl zweierlei Anspruchsarten bestehen: Reparationsforderungen und individuelle Entschädigungsansprüche, außerdem zweitens, dass der Zwei-plus-Vier-Vertag keineswegs die Frage individueller Ansprüche abschließt, sowie, dass die Unterscheidung zwischen Reparationen und Entschädigung dauerhaft ist. In diesem Zusammenhang verweist J. Kranz auf ein weiteres Abkommen zwischen den USA und der BRD von 1995 Abkommen bezieht sich auf über die Zuerkennung von Entschädigung[X].

9. Im Sachstandsbericht finden sich besonders ausführliche Positionen zum Zwei-plus-Vier-Vertrag, in dem vorgeblich, und das eindeutig, die Reparationsfrage geklärt worden sei. Es fehlt hier das Schlüsselelement, um Auslegungsregel für den Vertragstext anwenden zu können, und das ist Art. 31 Abs. 1 des Wiener Übereinkommens über das Recht der Verträge von 1969: „Ein Vertrag ist nach Treu und Glauben in Übereinstimmung mit der gewöhnlichen, seinen Bestimmungen in ihrem Zusammenhang zukommenden Bedeutung und im Lichte seines Zieles und Zweckes auszulegen"[XI]. Im Abkommen fehlt nämlich eine „Bestimmung", die sich auf Reparations- und Entschädigungsfragen beziehen würde. Der erste Grundsatz einer Vertragsauslegung im Lichte von Art. 31 Abs. 1 des Wiener Übereinkommens über das Recht der Verträge von 1969 ist die Interpretation in Übereinstimmung mit dem genauen Wortlaut dieses Textes[XII] und mit der im allgemeinen Sprachgebrauch üblichen Bedeutung der im Vertragstext verwendeten Worte, nicht aber nach dem subjektiven Willen einer Vertragsseite[XIII].

10. Nachdem es an derartigen Vertragsbestimmungen mangelt, vertreten die Wissenschaftlichen Dienste des Bundestages die Auffassung, die Auslassung von Reparationsfragen wären die implizite Regelung dieser Frage. Mit anderen Worten: eine fehlende Regelung, ja selbst der Mangel irgendeines Bezuges zu dieser Fragestellung, sollte tatsächlich eine Regelung dieser Fragestellung darstellen – und zwar in negativer Hinsicht für potenzielle Berechtigte. Zur Untermauerung

ihres Standpunktes verweisen die Wissenschaftlichen Dienste sowohl auf die Bundesregierung als auch auf den Bundesgerichtshof (im weiteren als BGH). In diesem Zusammenhang ist darauf hinzuweisen, dass die Erklärung der Bundesregierung 1997 und das Urteil des BGH 2003 erfolgte. Im Lichte des Wiener Übereinkommens über das Recht der Verträge bilden diese Dokumente keinen Zusammenhang für die Vertragsauslegung, da sie die Vorgaben von Art. 31 Abs. 2 des Wiener Übereinkommens über das Recht der Verträge nicht erfüllen. In Übereinstimmung mit diesen Grundsätzen des internationalen Vertragsrechts hätten Regierungserklärungen der BRD dann rechtliche Bedeutung, wenn sie in der Vorbereitungsphase, bei der Unterzeichnung oder – eventuell – bei der gegenständlichen Ratifizierung des Vertrages eingebracht worden wären[XIV]. Der Rechtsauslegung durch den BGH kommt wesentliche Bedeutung zu, allerdings für das nationale Recht und im Verhältnis zu staatlichen Behörden und Subjekten; es sei denn, die Vertragsseiten hätten dem BGH die Kompetenz zur Entscheidung in Streitfragen, die sich aus der Vertragsanwendung ergeben, bzw. auf die Durchführung einer verbindlichen Auslegung, übertragen[XV]. Im Zwei-plus-Vier-Vertrag gibt es keine derartige Klausel. Es handelt sich um ein mehrseitiges internationales Abkommen und die Auslegung durch ein Gericht, und sei es das Höchstgewicht eines Vertragsstaates, hat nicht den Wert einer letztgültigen Auslegung.

11. Auch ist im Sachstandsbericht der Wissenschaftlichen Dienste auffällig, dass keine Dokumente angeführt werden, die einen Zusammenhang im Sinne von Art. 31 Abs. 2 und 3 sowie Art. 32 des Wiener Übereinkommens über das Recht der Verträge für die seitens der Dienste durchgeführte Auslegung des Zwei-plus-Vier-Vertrages bilden würden.

12. Als Argument für den Standpunkt der Wissenschaftlichen Dienste sollte wohl der Vertragstitel selbst dienen: „Vertrag über die abschließende Regelung in Bezug auf Deutschland". Zwar bedienen sich die Wissenschaftlichen Dienste nicht der Begriffe aus Teil 3 des Wiener Übereinkommens (*Einhaltung, Anwendung und Auslegung von Verträgen*), jedoch ging in diesem Fall es um die Auslegung anhand des Zusammenhanges in der Bedeutung von Art. 31 Abs. 2 des Wiener Übereinkommens über das Recht der Verträge, den der Vertragstext

selbst bildet. Allerdings ist in der Völkerrechtsdoktrin umstritten, ob der Vertragstitel überhaupt zum erwähnten Zusammenhang gehört[XVI].

13. In Art. 34 des Wiener Übereinkommens über das Recht der Verträge wird das Prinzip *pacta tertiis nec nocet nec prosunt* bestätigt, das sich auf den Grundsatz einer freiwilligen Zustimmung zum Vertragsabschluss stützt und Ausdruck für das Prinzip der souveränen Gleichheit von Staaten ist[XVII], aus dem sich ergibt, dass Verträge mit rechtsetzender Wirkung oder solche, die einem dritten Staat, der nicht Seite des Vertrages ist, Pflichten auferlegen, dem Völkerrecht widersprechen. Das Völkerrecht kennt allerdings vom oben erwähnten Grundsatz Ausnahmen: Zum einen betrifft das Verträge, auf deren Grundlage objektive vertragliche Rechtsordnungen gebildet werden, *erga omnes* wirksam[XVIII]; ein anderes Abweichen vom *pacta tertii*-Prinzip ist in den Artikeln 35 und 36 des Wiener Übereinkommens über das Recht der Verträge vorgesehen: Ein Drittstaat wird durch eine Vertragsbestimmung verpflichtet, wenn die Vertragsparteien beabsichtigen, durch die Vertragsbestimmung eine Verpflichtung zu begründen, und der Drittstaat diese Verpflichtung ausdrücklich in Schriftform annimmt[XIX]. Die Regierung der Republik Polen hat keinerlei Erklärung bezüglich dieser impliziten Regelung über Reparationsfragen und Entschädigung im Vertrag über die abschließende Regelung in Bezug auf Deutschland abgegeben; einer Regelung, welche die Republik Polen verpflichten würde, zukünftig keine Ansprüche aus diesen Titeln zu stellen.

14. Der eingeschränkte Umfang des Zwei-plus-Vier-Vertragsgegenstands wurde *a priori* seitens der sechs involvierten Staaten angenommen. In den Ottawa-Beschlüssen von 13. Februar 1990 heißt es, dass „äußere Aspekte der Herstellung der deutschen Einheit" „einschließlich der Fragen der Sicherheit der Nachbarstaaten" Gegenstand der Gespräche sein sollten[XX]. Dieser eingeschränkte Gegenstand wurde in der Schlusserklärung der Zwei-plus-Vier-Konferenzteilnehmer in Bonn durch Außenminister H.D. Genscher bestätigt[XXI]. Darüber hinaus strebte die BRD von sich aus eine Beschränkung des Gegenstandes für jenen normativen Akt, der die oben erwähnte Frage klären sollte, an, und stellte sich dem Abschluss eines Friedensvertrages entgegen[XXII]. Die Motivation dafür war die Furcht vor der Einbringung sowohl der Reparations- als auch der individuellen Entschädigungsproblematik

in den Verhandlungsumfang und somit in die Frage des Wiedervereinigungsprozesses[XXIII].

15. Die BRD erlangte dank ihrer unerhört effektiven Diplomatie sowohl die Akzeptanz für eine bis dahin unbekannte Vertragsformulierung über eine abschließende Regelung, als auch die Ausklammerung von Reparationsfragen in diesem Vertrag, als implizite Regelung, die gleichzeitig diese Frage endgültig regeln sollte[XXIV]. Die Annahme, der Zwei-plus-Vier-Vertrag beträfe die Reparationsfrage implizit ist nur unter Berücksichtigung der historischen und politischen Umstände möglich. In diesem Zusammenhang kann der Meinung von J. Klabbers, die Vertragsauslegung sei vor allem ein politisches Unterfangen, nur zugestimmt werden. Außerdem verfolge die Vertragsauslegung am häufigsten das Ziel, ein Plädoyer auf Basis von Intuition oder politischen Präferenzen zu unterfüttern, und sei nicht das Ergebnis einer Anwendung gewisser Regeln auf gewisse Fakten in einem politischen Vakkum[XXV]. Zwar weisen die Wissenschaftlichen Dienste in dem Sachstandsbericht nicht auf diese historischen und politischen Umstände hin, jedoch wurden sie detailliert in einem Aufsatz von J. Barcz behandelt. Er fasste seine Ausführungen folgendermaßen zusammen: „Die vier Siegermächte übergingen die Frage «der Reparationen» (in der Potsdamer Fassung) im Rahmen der «2+4» Konferenz, aber gleichzeitig verschoben sie die Frage anderer, besonders mit individuellen Ansprüchen verbundenen Leistungen bis zum Abschluss bilateraler Abkommen zwischen dem vereinigten Deutschland und den involvierten Staaten“ [XXVI].

16. Akzeptiert man dagegen eine recht subjektive, erzwungene und für eine Seite vorteilhafte Auslegung, so sollte eine derartige auch anlässlich der Interpretation anderer Akten berücksichtigt werden, die von fundamentaler völkerrechtlicher Bedeutung für Reparationsfragen in den polnisch-deutschen Beziehungen sind, darunter die Regierungserklärung der Volksrepublik Polen von 1953. So gehen die Wissenschaftlichen Dienste jedoch nicht vor.

17. M. Muszyński bemerkt außerdem, dass die besagte Auslegung, der Zwei-plus-Vier-Vertrag schließe endgültig die Reparations- und Entschädigungsfragen ab, nicht mit späteren Völkerrechtspraktiken

kohärent sei. Bereits am 27. und 28. September 1990, zwei Wochen nach Unterzeichnung des Zwei-plus-Vier-Vertrages also, schlossen Großbritannien, die USA und Frankreich einen Vertrag mit der BRD, in dem sich die BRD verpflichtete, keine Klagen ihrer Bürger im Zusammenhang mit deren Besitzverlust zugunsten der Alliierten zu erheben und zu unterstützen. Dass diese Frage nicht endgültig geregelt wurde, beweist unter anderem auch Nr. 5 des Briefwechsels anlässlich der Unterzeichnung des Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Republik Polen über gute Nachbarschaft und freundschaftliche Zusammenarbeit 1991[XXVII], in dem beide Seiten erklärten, dass der vorliegende Vertrag nicht Staatsbürgerschaft- und Vermögensangelegenheiten behandele[XXVIII].

18. Im Zusammenhang der oben genannten Bemerkungen erscheint die Folgerung seitens der Wissenschaftlichen Dienste bezüglich der rechtlichen Folgen wegen eines mangelnden „förmlichen Protestes [der polnischen Regierung – Ergänzung der Autorin] gegen den Abschluss des Zwei-plus-Vier-Vertrages" problematisch. Erstens wurde der damalige Außenminister K. Skubiszewski nur zu einer der drei Regierungskonferenzen, die am 17. Juli 1990 in Paris stattfand, eingeladen[XXIX] und außerdem hatten diese im Vorhinein einen sachlich begrenzten Umfang, was unter anderen in der Einladung an den polnischen Minister vom 5. Mai 1990 durch den damaligen Außenminister der BRD, Hans-Dietrich Genscher, Ausdruck fand: „Bei diesem Treffen sollen die Fragen der Grenzen besprochen werden. Sofern Sie dies wünschen, können Sie dabei auch über Fragen sprechen, die mit dem Problem der Grenzen verbunden sind"[XXX]. Ungeachtet der Frage, ob tatsächlich die Möglichkeit zur Erhebung eines solchen Protestes unter den Teilnahmebedingungen der Republik Polen bei den Verhandlungen unter den damaligen politischen Realien bestanden hätte, und darüber hinaus der Frage nach eventuellen Folgen eines solchen Protestes, wäre vor allem zu beantworten, was Gegenstand eines solchen Protestes hätte sein sollen? Der ausverhandelte Text des Zwei-plus-Vier-Vertrages enthält nämlich keinerlei Vorschrift, welche die Bürgerinteressen hinsichtlich des Bezugs von Reparationen oder individuellen Entschädigungen von der BRD aufgrund von Schäden, als Ergebnis des Zweiten Weltkrieges, verletzt hätte.

19. Letztendlich könnte aber selbst die extensive Auslegung des Zwei-plus-Vier-Vertrages, dieser würde die Reparationsfrage abschließen, nicht zu dem Ergebnis führen, dass er auch die Möglichkeit einer Verfolgung von individuellen Entschädigungsansprüchen abschließen würde. Dies wurde schließlich auch indirekt von den Wissenschaftlichen Diensten selbst, in ihren bereits erwähnten Aussagen, welche das Abkommen zwischen der Regierung der Bundesrepublik Deutschland und der Regierung der Vereinigten Staaten von Amerika über die Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft" aus dem Jahr 2000 betreffen, bestätigt. In diesem Fall unterschieden die Wissenschaftlichen Dienste zwischen „völkerrechtlichen Reparationen" und individuellen Entschädigungsansprüchen. J. Kranz verweist ebenfalls auf den 1995 zwischen den USA und der BRD geschlossenen Vertrag.

20. Zusammenfassend lässt sich feststellen, dass auch nach Inkrafttreten des Zwei-plus-Vier-Vertrages es theoretisch möglich ist, einen bilateralen Vertrag zwischen Polen und der BRD bezüglich Reparationen bzw. individuellen Entschädigungen zu schließen[XXXI].

21. Die extensive Auslegung des Zwei-plus-Vier-Vertrages, man könne implizit die Reparationsfrage regeln, führte die Wissenschaftlichen Dienste zu dem Ergebnis, dass die von Polen in Paris unterzeichnete „Charta von Paris für ein neues Europa" (1990) als „umfassende [r] und endgültige [r] Verzicht eines jeden einzelnen Teilnehmerstaates auf Reparationen" auszulegen sei. Tatsächlich ist das eine sehr weitgehende Interpretation der Rechtsfolgen dieser Akte, die sich in keiner Weise auf die gegenständliche Frage beziehen. Die Charta sollte nämlich bloß eine politische Erklärung zur Unterstützung eines friedlichen Vereinigungsprozesses für Deutschland, samt stabiler Grenzen mit den Nachbarländern, darstellen. Die Autoren des Sachstandsberichtes gelangen schließlich zu einer ähnlichen Feststellung, wenn sie im letzten Satz von Kapitel 3.3. feststellen:

> „Zweifel an einer extensiven Auslegung der »Kenntnisnahme mit großer Genugtuung« ließen sich nicht zuletzt damit begründen, dass in der gesamten Charta kein einziger ausdrücklicher Hinweis auf die Reparationsfrage oder vergleichbare konkrete Rechtsfolgen des Zweiten Weltkriegs enthalten ist".

22. Im Zuge der Argumentation seitens der Wissenschaftlichen Dienste des Bundestages bildet die rechtliche Beurteilung der Regierungserklärung der Volksrepublik Polen vom 23. August 1953 bezüglich des Verzichts auf Zahlungen von Reparationen an Polen ein wesentliches Element. Hier ist zu betonen, dass die Bewertung dieser Erklärung als einseitigen völkerrechtlichen Akt nicht eindeutig ist[XXXII]. Eine notwendige Voraussetzung für die Erlangung der Rechtswirksamkeit dieser Art von Akte, ist der freie Wille jenes Subjekts, das die Erklärung abgibt. Angesichts der damaligen Situation Polens als Satellitenstaat der UdSSR und auch unter Berücksichtigung einerseits der Umstände, welcher dieser Erklärung vorausgingen (Abmachung der UdSSR und DDR vom 22. August 1953), wie auch andererseits der Verpflichtung für Kohlelieferungen zu einem für Polen extrem ungünstigen Preis, der mit dem Bezug von Reparationen über den Mittler (die UdSSR) zusammenhing, kann schwerlich von der Existenz eines solchen freien Willens und einer souveränen Entscheidung eines Staates als Subjekt, das auf Reparationen verzichtet, gesprochen werden. Wie auch hätten diese realisiert werden sollen, da die UdSSR zuvor auf Reparationen verzichtete, und auch im Potsdamer Abkommen eine für Polen extrem ungünstige „Mittlerfunktion" der UdSSR vorgesehen war. Hier ist anzumerken, dass in der Doktrin des Völkerrechts Voraussetzungen für verbindliche Folgen eines einseitigen Aktes nicht eindeutig und zweifelsfrei festgelegt sind. Die Festlegung einer Verpflichtung für einen Staat, der eine Erklärung abgibt, ohne die Verpflichtung einer Gegenleistung von Seiten jenes Staates, der Adressat dieser Erklärung ist, kann als nicht übereinstimmend mit dem allgemeinen Prinzip des Völkerrechts auf Gegenseitigkeit angesehen werden (*do ut des*)[XXXIII]. Im vorliegenden Fall kann der vorangegangene Verzicht auf Kohlelieferungen durch die UdSSR (womit Polen zuvor von diesem Staat erpresst worden ist, und die in keinem materiellen Zusammenhang mit den Beschlüssen des Potsdamer Abkommens stehen) nicht als derartige Gegenseitigkeit betrachtet werden.

23. Gleichzeitig jedoch ist, eben im Lichte der gegenständlichen Beschlüsse des Potsdamer Abkommens sowie jenes erwähnten Vertrages zwischen Polen und der UdSSR von 1945, aber auch der Abmachung zwischen der UdSSR und DDR von 1953, die Feststellung der Wissenschaftlichen Dienste, die gegenständliche Erklärung beträfe

sowohl Reparationen als auch individuelle Entschädigungen, falsch. Die Erklärung stand nämlich in Verbindung mit den erwähnten internationalen Abkommen, welche bloß Reparationen betrafen, die als Entschädigungsforderungen unter Staaten verstanden wurden.

24. Unter Berücksichtigung der damaligen internationalen Beziehungen, insbesondere der Versuche, einen Friedensvertrag für den Abschluss des Zweiten Weltkrieges zu erreichen, gab die Regierung der Volksrepublik Polen 1953 die gegenständliche Erklärung ab, da sie von der Annahme ausgehen konnte, dass Reparations- und individuelle Entschädigungsfragen Gegenstand eines solchen Vertrages sein würden.

25. Die Anwendung des Estoppel-Grundsatzes, also des aus dem angelsächsischen Recht stammenden Prinzips, wonach Fakten, die zuvor von einem Staat erkannt oder von diesem geschaffen worden waren, nicht bestritten werden können, ist in Bezug auf Polen in Zweifel zu ziehen. Polen verzichtete nicht auf Forderungen gegenüber der BRD, die sich aus dem Zweiten Weltkrieg ergeben, sodass Deutschland im guten Glauben hätte annehmen dürfen, dass solche Forderungen nicht bestehen, oder diese nicht geltend gemacht würden. Mit Sicherheit darf ebenfalls nicht angenommen werden, dass "*a clear and unequivocal representation previously made by it to another State, either expressly or impliedly*"[XXXIV] der polnischen Regierung im Verhältnis zur BRD bezüglich individueller Ansprüche bestanden hätte. Es gibt gegenteilige Handlungen der verfassungsmäßigen Organe, sowohl der Volksrepublik Polen als auch der Dritten Polnischen Republik, die davon zeugen, dass Polen weder das Reparationsproblem, noch – umso weniger – die Entschädigung für Einzelne als geklärte und abgeschlossene Frage behandelte. Somit ist eine wesentliche Voraussetzung für das Estoppel-Prinzip nicht erfüllt.

26. Die Ausführungen der Wissenschaftlichen Dienste, dass der Ansprüche von Einzelpersonen angesichts des bestehenden Rechtszustandes zweifelhaft sind, sind sowohl aus subjektiven Gründen interessant (im Interesse des polnischen Staatsbürgers) als auch in objektiver Hinsicht (Entwicklung des humanitären Völkerrechts). Wie bereits erwähnt, gehen die Wissenschaftlichen Dienste von der Annahme aus, dass individuelle Ansprüche den Reparationen zuzurechnen und somit von der Erklärung der Regierung der Volksrepublik Polen von 1953

umfasst worden seien, was in diesem Kommentar bereits beeinsprucht wurde. Auch die Behauptung: „noch lange nach Ende des Zweiten Weltkrieges war die Rechtslage in dieser Hinsicht eindeutig: Das Völkerrecht erkannte individuelle Schadensersatzansprüche für Kriegsschäden nicht an" ist hinsichtlich der Völkerrechtspraxis der interessierten Staaten nicht richtig: Vgl. die Vorschriften 1. des Abkommens von 1952 hinsichtlich der Regelung von Fragen, die sich aus Krieg und Besatzung ergeben, 2. des Londoner Schuldenabkommens von 1953 bezüglich der deutschen Auslandsschulden, die vor dem 8. Mai 1945 entstanden, und 3. und auch jene Verträge, die von der BRD mit westlichen Staaten zwischen 1959 und 1964 hinsichtlich einer Entschädigung gegenüber Einzelpersonen geschlossen wurden.

27. Leistungen die auf Grundlage internationaler Verträge an Einzelpersonen ausgezahlt wurden, erwiesen sich nicht nur bezüglich polnischer Staatsbürger, sondern auch für viele andere europäische Staaten, als nicht ausreichend. Dabei stellte es sich als unmöglich heraus, auf anderem Wege, als den erwähnten zwischenstaatlichen Abkommen, Leistungen zu erhalten, da die deutsche Gesetzgebung keine Entschädigungen für Bürger anderer Staaten vorsah, und eine Verantwortung des Staates auf Grundlage von § 839 BGB für militärische Handlungen im Ausland ebenfalls ausgeschlossen wurde. Dies wurde für immer durch die Rechtsprechung des BGH bestätigt: zuerst bezüglich jener Ansprüche, die von den Opfern und Erben des von der SS angerichteten Massakers im griechischen Dorf Distomo geltend gemacht wurden, und später hinsichtlich jener Schäden, die Zivilpersonen als Folge der Aktivitäten der deutschen Armee in den 1990er Jahren erlitten hatten (Kosovo); sowie zu Beginn des neuen Jahrtausends in Afghanistan. In Übereinstimmung mit dem Prinzip staatlicher Immunität, das ebenfalls für den Verantwortungsbereich für Kriegsverbrechen aus dem Zweiten Weltkrieg gilt, bestätigte der Internationale Gerichtshof in seiner Rechtsprechung von 2012, dass das Geltendmachen von Entschädigungen von der BRD vor Gerichten anderer Staaten nicht mit dem geltenden Völkerrecht vereinbar ist. In diesem Zusammenhang kann man von der Entstehung eines kohärenten Systems sprechen, das es Einzelnen erfolgreich verunmöglicht, individuelle Forderungen gegenüber der BRD außerhalb von international geschlossenen Abkommen geltend zu machen.

28. Im Zusammenhang eben dieser Verträge wirkt folgende Feststellung der Wissenschaftlichen Dienste unverständlich:

> „ein weiterer Aspekt, der im konkreten deutsch-polnischen Kontext gegen ein Bestehen individueller Entschädigungs- oder Schadensersatzansprüche gegen den deutschen Staat spricht, ist das Verhalten der polnischen Regierungsvertreter im Rahmen der Verhandlungen zum deutsch-polnischen Nachbarschaftsvertrag 1991. Zum damaligen Zeitpunkt war den Delegationen klar, dass eine Regelung individueller Entschädigungsansprüche nur auf außervertraglichem Wege möglich sein würde. Die Entschädigungsproblematik wurde aus verschiedenen Gründen nicht zum Gegenstand des Nachbarschaftsvertrages gemacht. So gab es zwischen beiden Seiten grundlegende Meinungsverschiedenheiten in rechtlicher und politischer Hinsicht, insbesondere sah Deutschland individuelle Ansprüche als Teil der Kriegsreparationen an".

Die Wissenschaftlichen Dienste konkretisieren nicht, um welches Verhalten der polnischen Delegation es ging, stellen jedoch fest, dass es zwischen Polen und der BRD „grundlegende Meinungsverschiedenheiten" gegeben hätte. Es ist daher unklar, aus welchen Anzeichen die Wissenschaftlichen Dienste die Nichtexistenz individueller Entschädigungsansprüche ableiten wollen. Darüber hinaus stellten J. Barcz und W. M. Góralski fest, dass im gegenständlichen Vertrag keine Beschlüsse bezüglich Entschädigungen für in Polen wohnhafte Opfer nationalsozialistischer Verbrechen zu finden seien. Allerdings sollte „ein politischer Zusammenhang [...] zwischen diesem Problem und einem Abkommen, das die deutsch-polnischen Verhältnisse umfassend regelt" existieren[XXXV]. S. Sulowski wiederum bemerkt, dass eine Regelung in dieser Frage und in entsprechende Weise fehle, die somit weiterhin offen bleibe[XXXVI].

29. Die Schlussbetrachtungen betreffen zwischenstaatliche Ansprüche, die von den Autoren zwar nicht präzisiert werden, von denen man aber annehmen darf, dass sie Forderungen Polens gegenüber Deutschland betreffen. Sie gehen von den oben beanstandeten Annahmen aus: Reparationsansprüche, die vor – eventuell bis – 1945 existieren, sind innerhalb eines Abkommens zu regulieren. Nach Meinung der Wissenschaftlichen Dienste gebe es eine solche Regelung nicht und „die Parteien des Zwei-plus-Vier-Vertrages von 1990 [betrachten] den Vertrag als Schlussstrich unter die Reparationsfrage". Angesichts dessen existierte von 1945-1990 ein rechtliches Vakuum, das mit einer Regelung

beendet wurde, die eben im Fehlen einer solchen bestand. Hier ist anzumerken, dass dieses rechtliche Vakuum tatsächlich bis zu einem gewissen Grad unter anderen durch die Lieferung von mehr oder weniger verwendbaren Dampflokomotiven erfüllt wurde, die aus technischen Gründen nicht in der UdSSR zum Einsatz kommen konnten, und ein Grundelement der Reparationen darstellten, bzw. noch schlimmer: die Werke von Marx und Lenin, die einem Land im Wiederaufbau extrem nötig waren, und deren Lieferung 10% der Reparationslieferungen für 1948 ausmachten [XXXVII].

30. Weitere Schlussbetrachtungen sind aus rechtlicher Hinsicht noch diskussionswürdiger: „vertritt man die neuere Rechtsauffassung, nach welcher Reparationsansprüche im Völkerrecht bereits mit dem schadensstiftenden Ereignis begründet werden, so sind etwaige Reparationsansprüche mit der 1953 abgegebenen (und 1970 bestätigten), ausdrücklichen Verzichtserklärung Polens untergegangen". Angesichts dieser Annahme, es gebe keine Regelung bezüglich der Reparationsansprüche Polens gegenüber Deutschland und die Verpflichtung zu deren Befriedigung würden bereits im Augenblick der Schadensentstehung aktualisiert, ist die Ableitung rechtlicher Folgen aus der Regierungserklärung der Volksrepublik Polen von 1953 zumindest fragwürdig. Diese wurde nämlich nicht *ad hoc* vorgelegt, sondern ist das Ergebnis vorangegangener internationaler Verträge, beginnend mit dem Potsdamer Abkommen, über das Abkommen zwischen der Volksrepublik Polen und der UdSSR von 1945, bis hin zur Abmachung zwischen der UdSSR und DDR. Der bemühte Versuch, den Eindruck eines normativen Vakuums zu erzeugen, steht im Widerspruch zum existierenden Rechtsstand.

31. Ebenso sind die Schlussbetrachtungen hinsichtlich der individuellen Ansprüche unannehmbar, da – wie schon oben erwähnt – Entschädigungen für individuelle Opfer nicht „Teil der allgemeinen Reparationsfrage" sind, und sicher wurde die Frage individueller Entschädigungen nicht „mit dem Abschluss des Zwei-plus-Vier-Vertrages obsolet". Dieser Vertrag regelte *expressis verbis* weder die Reparationsfrage, noch die Reparationen selbst, und schon gar nicht die Entschädigung für individuelle Opfer, was schließlich spätere zwischenstaatliche Abkommen in diesem Bereich bestätigen.

32. Auch treffen die „zusätzlichen rechts-dogmatischen Argumente" nicht zu, dass das Völkerrecht keinen Anspruch auf Schadensersatz oder Entschädigung von Einzelpersonen gegen Staaten kannte noch kenne. Wie oben erwähnt waren individuelle Ansprüche im Völkerrechts vorgesehen; und das in Verträgen *expressis verbis*, die sich auf die Folgen des Zweiten Weltkrieges bezogen. Ansprüche dieser Art konnten auf Basis innerstaatlichen Rechts oder aufgrund völkerrechtlicher Verträge geltend gemacht werden. Dies war eigentlich nur bezüglich deutscher Staatsbürger möglich, die auf dem Bundesgebiet lebten, vor allem auf Grundlage von Bundesgesetzen über Entschädigung auf Basis internationaler Verträge, die zwischen der BRD und jenen Staaten geschlossen wurden, die Opfer der nationalsozialistischen Aggression geworden waren. Wie bekannt, erhielten angesichts der fehlenden Möglichkeit auf Erhalt einer Entschädigung durch Einzelpersonen auf Grundlage des deutschen Rechts, diese Einzelpersonen jene Entschädigung eben dank der oben erwähnten Verträge, die auf internationalen Druck entstanden. Staatsbürger der westlichen Staaten erhielten Entschädigungen von 1959 bis 1964. Polnische Staatsbürger erhielten diese Möglichkeit erst nach dem 30. September 1992, das heißt, mit der Stiftungsgründung „Polnisch-deutsche Aussöhnung". Hierbei ist anzumerken, dass der wesentliche Anteil jener Mittel, die von der Stiftung ausbezahlt wurden, eben nicht jene 500 Millionen DM waren, die 1991 ausverhandelt wurden, sondern Mittel die erst nach 2000 bei der Stiftung einlangten und das Ergebnis internationaler Verhandlungen waren, die zur Gründung der Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft" führten. Auf der Internetseite der Stiftung „Polnisch-deutsche Aussöhnung" findet sich folgende Formulierung:

> „Die durch die Stiftung ausgezahlten Mittel sind allerdings im Verständnis der Stiftung keine Entschädigungen, sondern als symbolische humanitäre Hilfe von deutscher Seite für die polnischen Opfer des Nationalsozialismus zu betrachten",

mit der man unter der Bedingung einverstanden sein kann, dass dieses Statement sich auf die Höhe der ausgezahlten Leistungen bezieht. Die BRD dagegen hält daran fest, dass es sich dabei nicht um Entschädigungen handelt, sondern um Leistungen *ex gratia*, da sie ihre rechtliche Verpflichtung zur Auszahlung nicht anerkennen will. Es ist dies ein Teil jenes normativen Lösungssystems, welches wirtschaftlichen und politischen Frieden zum Ziel hatte … für die BRD.

33. *Last but not least* werden im Sachstandsbericht, wie übrigens auch in der Dokumentation Begriffe falsch oder unwahr verwendet.

Sowohl im Sachstandsbericht als auch in der Dokumentation wird die Bezeichnung „Deutsch-polnischer Nachbarschaftsvertrag" verwendet. Jedoch heißt dieser in der amtlichen deutschen Version (und entsprechend in der polnischen) „Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Republik Polen über **gute** [Unterstreichung der Autorin] Nachbarschaft und freundschaftliche Zusammenarbeit". Sollte etwa der Vertragstitel von den aktuellen polnisch-deutschen Verhältnissen abhängig sein, eventuell von momentanen Problemen im gegenseitigen Verhältnis?

Auffällig ist die bemühte Vermeidung irgendwelcher Bezeichnungen, die auf Deutschland als Aggressor oder Verursacher des Zweiten Weltkrieges hinweisen könnte. Verwendet werden zum Beispiel Formulierungen wie „ehemalige Kriegsgegner" oder „militärische Feindseligkeiten".

Die Behauptung, eine Lösung mittels Reparationen sei nach dem Zweiten Weltkrieg deshalb angenommen worden, „um ein erneutes Ausbluten der deutschen Wirtschaft […] zu verhindern", ist angesichts des Zustandes der polnischen Wirtschaft nach dem Zweiten Weltkrieg zumindest unangebracht.

Sowohl im Sachstandsbericht als auch in der Dokumentation werden die Bezeichnungen „NS-Opfer", „NS-Verfolgte" oder auch „Wiedergutmachung / Entschädigung für nationalsozialistisches Unrecht" verwendet. Diese Formulierungen sind nicht präzise, da die Personen Opfer von Handlungen geworden waren, die von Behörden und Organen des Dritten Reichs gesetzt wurden, und nicht durch die erwähnte politische Ideologie.

Gänzlich unverständlich ist die Verwendung des Begriffs „polnische Vertriebene" für die Definition jener Gruppe polnischer Staatsbürger, die individuelle Entschädigungsansprüche an die BRD aufgrund von Kriegsschäden geltend machen. Grundsätzlich wurden polnische Bürger nicht Opfer einer „Vertreibung" von deutschem Gebiet. Allerdings erfolgten Umsiedlungen aus dem Osten, diese haben aber keinerlei Verbindung mit der finanziellen Verantwortung der BRD.

[I] Das Dokument Nr. 10, Art. 3 letzter Satz: Seinerseits verpflichtet sich die Regierung Polens, beginnend mit dem Jahr 1946, alljährlich während der gesamten Besatzungsdauer Deutschlands der Sowjetunion Kohle zu einem speziellen Vertragspreis zu liefern; im ersten Jahr eine Lieferung von 8 Millionen Tonnen und innerhalb der nächsten 4 Jahre jeweils 13 Millionen Tonnen sowie in den weiteren Jahren der Besatzungsperiode Deutschlands jeweils 12 Millionen Tonnen. S. Dębski, W.M. Góralski, *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944-2004*, Bd. II, Dokumenty, Warszawa 2004, S. 21.

[II] J. Kranz, *Polsko-niemiecki cienie przeszłości*, „Sprawy Międzynarodowe" 2005, Nr. 1, S. 21.

[III] J. Dołęga, Ł. Kulesa, R. Tarnogórski, *The USSR's Implementation of the Provisions of the Potsdam Agreement with Regard to Poland*, in: W. M. Góralski (hrsg.), *Polish-German Relations and the Effects of the Second World War*, Warszawa 2006, S. 171 ff.

[IV] M. Muszyński, *The Basis in International Law for German Reparation Obligations*, in: W.M. Góralski (hrsg.), *Polish-German Relations* …, S. 102.

[V] S. Żerko, *Reparacje i odszkodowania w stosunkach między Polską a RFN (zarys historyczny)*, IZ Policy Papers 22, S. 18, das sich bezieht auf: *Polskie dokumenty dyplomatyczne* 1958, (hrsg.) D. Jarosz, M. Pasztor, Warszawa 2011, Dok. 157.

[VI] S. Żerko, *Reparacje i odszkodowania* …, S. 18 ff.; K. Ruchniewicz, *Polskie zabiegi o odszkodowania niemieckie w latach 1944/45-1975*, Wrocław 2007, S. 148 ff.

[VII] *Bilaterale Verträge und kalter Krieg (1956-1974)* https://www.bundesarchiv.de/zwangsarbeit/leistungen/leistungen_bis_2000/bilaterale_vertraege/index.html; J. Kranz, *Polsko-niemieckie kontrowersje prawne – próba syntezy* (zuletzt aufgerufen am 21.01.2018), in: W. M. Góralski (hrsg.), *Przełom i wyzwanie. XX lat polsko-niemieckiego traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*, Warszawa 2011, S. 496.

[VIII] BGBl. 1955, Teil II, S. 405, 431; „Chapter four Compensation for Victims of Nazi Persecution 1. The Federal Republic acknowledges the obligation to assure in accordance with the provision of paragraphs 2 and 3 of this Chapter adequate compensation to persons persecuted for their political convictions, race, faith or ideology, who thereby have suffered damage to life, limb, health, liberty, property, their possessions or economical prospects (…)." Vgl. M. Muszyński, *The Basis in International Law for German Reparation Obligations*…, S. 106.

[IX] BGBl. 1953, Tei II, S. 340. (2). „Consideration of claims arising out of the second World War by countries which were at war with or were occupied by Germany during that war, and by nationals of such countries, against the Reich and agencies of the Reich, including costs of German occupation, credits acquired during occupation on clearing accounts and claims against the Reichkreditkassen shall be deferred until the final settlement of the problem of reparation." Vgl. M. Muszyński, *The Basis in International Law*…, S. 110.

[X] J. Kranz, *Polsko-niemieckie kontrowersje prawne*…, S. 496.

[XI] GB 1990, Nr. 74, Pos. 439.

[XII] M. Fitzmaurice, *The practical working of the law of treaties*, in: M. D. Evan, *International law*, Oxford 2010, S. 183.

[XIII] W. Graf Vitzthum, *III. Die Rechtsquellen des Völkerrechts*, in: W. Graf Vitzthum (hrsg.), *Völkerrecht*, Berlin 2007, RN 123.

[XIV] A. Wyrozumska, *Umowy międzynarodowe. Teoria i praktyka*, Warszawa 2006, S. 247 ff.; M. Fitzmaurice, *The practical working of the law of treaties*, in: M. D. Evan, *International*… S. 195.

[XV] M. Frankowska, *Prawo traktatów*, Warszawa 2007, S. 181.

[xvi] A. Kozłowski, *Interpretacja traktatu międzynarodowego w świetle jego kontekstu*, Warszawa 2002, S. 88 f.

[xvii] „The law of treaties is based on two foundational principles. The first is a logical corollary to the concept of state sovereignty; treaties need to be based on the free consent of states (…).", J. Klabbers, *International law*, Cambridge 2017, S. 45 f.; A. Wyrozumska, *Umowy międzynarodowe*... S. 302 ff.

[xviii] A. Wyrozumska, *Umowy międzynarodowe*…, S. 311.

[xix] „As to the obligation, the requirements are so strict that, when fulfilled, they in fact amount to the existence of a collateral agreement between the parties to the treaty and the third state and it is this collateral agreement, rather then the original treaty, which is the legal basis for the third States's obligation", M. Fitzmaurice, *The practical*…, S. 182.; J. Białocerkiewicz, *Prawo międzynarodowe publiczne. Zarys wykładu*, Toruń 2007, S. 84 f.

[xx] Beschluss von Ottawa, Ottawa, 13 Februar 1990, Dokument Nr. 1, in: J. Barcz, *Udział Polski w konferencji „2+4". Aspekty proceduralne i prawne,* Warszawa 1994, S. 113 und ebda S. 27.

[xxi] „Sechs Außenminister stimmten das „2+4"-Gesprächsprogramm ab. Punkt 1: die Grenze. Punkt 2: politisch-militärische Angelegenheiten unter Berücksichtigung der Prämissen der Sicherheitsstrukturen in Europa. Punkt 3: Berlin. Punkt 4: endgültige völkerrechtliche Lösung sowie Aufhebung der Rechte und Verantwortung der vier Mächte.", Dokument Nr. 9, in: J. Barcz, *Udział Polski* …, S. 130.

[xxii] J. Barcz, *Udział Polski*... S. 31; J. Sułek, *Niemiecka pomoc humanitarna i finansowa w latach 1991-2004 dla poszkodowanych przez III Rzeszę. Problemy polityczne i prawne,* in. W. M. Góralski, S. Dębski (hrsg.), *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944-2004*, Warszawa 2004, S. 345.

[xxiii] K. Malinowski, *Polityka Republiki Federalnej Niemiec wobec Polski w latach 1982-1991*, Poznań 1997, S. 278.; J. Kranz *Polsko-niemieckie kontrowersje prawne* ..., S. 492.

[xxiv] Ausführlich hierzu J. Sułek: „Das deutsche Interesse lag dabei darin, zu einer Vereinigung Deutschlands zu kommen, jedoch nicht zuzulassen, dass die Vereinbarungen der Konferenz formal die Gestalt eines Friedensvertrages annahmen, denn dann hätte man – außer dem Staatsgebiet, den Grenzen und dem militärisch-politischen Status des wiedervereinigten Deutschlands – unter anderen auch die Frage von Kriegsreparationen klären müssen, und das wäre für den gesamtdeutschen Staat mit großen finanziellen Lasten verbunden gewesen. Deswegen erhob die Regierung Kohl von Anfang an im Rahmen der 2+4-Konferenz einen deutlichen Einspruch gegen die Pläne der UdSSR, die Gespräche der sechs sollten mit dem Abschluss eines Friedensvertrages mit dem vereinigten Deutschland abgeschlossen werden, und forcierte – mit Unterstützung der Westmächte (hauptsächlich der USA) – eine Entscheidung, dass die letztendliche Regelung in Sachen Deutschland (der 2+4-Vertrag) eine souveräne Entscheidung der Deutschen und der Mächte, nicht jedoch eine breite internationale Friedenskonferenz sei (…).", in: J. Sułek, *Polski wkład do ostatecznego uregulowania pokojowego w odniesieniu do Niemiec. Wspólne przezwyciężenie polsko-niemieckiego sporu granicznego*, in: W. M. Góralski (hrsg.), *Przełom i wyzwanie*... S. 122 ff., 134 f. Ausführlich dazu J. Barcz, *Sprawa odszkodowań*..., S. 7 nn.

[xxv] J. Klabbers, *International Law*..., S. 58.

[xxvi] J. Barcz, *Sprawa odszkodowań dla Polski w Traktacie „2+4"*, „Państwo i Prawo" 2018, Nr. 4, S. 6, 10 ff.

[xxvii] M. Muszyński, *The Basis in International Law*…, S. 118.

[xxviii] Brief des Außenministers der Republik Polen, Krzysztof Skubiszewski, an den Bundesaußenminister der Bundesrepublik Deutschland, Hans-Dietrich Genscher,

Warschau, den 17. Juni 1991, in: J. Barcz, M. Tomala, *Polska – Niemcy dobre sąsiedztwo i przyjazna współpraca*, Warszawa 1992, S. 38.

[xxix] Sehr ausführlich über die Pariser Runde der Zwei-plus-Vier-Konferenz: J. Sułek, *Polski wkład …*, S. 122 ff., 128 ff.; J. Kranz, *Polsko-niemieckie kontrowersje prawne …*, S. 485 f.

[xxx] „Bei diesem Treffen sollen die Fragen der Grenzen besprochen werden. Sofern Sie dies wünschen, können Sie dabei auch über Fragen sprechen, die mit dem Problem der Grenzen verbunden sind." Dokument Nr. 10, J. Barcz, *Udział Polski …*, S. 133.

[xxxi] J. Sułek, *Niemiecka pomoc humanitarna i finansowa…*, S. 345;

[xxxii] J. Sandorski, *Nieważność zrzeczenia się przez Polskę reparacji wojennych a niemieckie roszczenia odszkodowawcze*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 2004, Heft 3, S. 64.

[xxxiii] W. Graf Vitzthum, *III. Die Rechtsquellen …* , S. 149.

[xxxiv] ICJ Report 1969, S. 26.

[xxxv] J. Barcz, W.M. Góralski, *Traktat o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy. Koncepcje, zasadnicze regulacje i porozumienia towarzyszące*, in: W. M. Góralski (red.), *Przełom i wyzwanie …*, S. 298.

[xxxvi] S. Sulowski, *Krytycznie o Traktacie o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy z 1991 r.*, in: W. M. Góralski (red.), *Przełom i wyzwanie…*, S. 319.

[xxxvii] J. Dołęga, Ł. Kulesa, R. Tarnogórski, *The USSR's Implementation ….*, S. 164 ff.

II.

Świadczenia Niemiec związane z bezprawiem narodowosocjalistycznym dla ofiar w państwach środkowo- i wschodnioeuropejskich jak również dla ofiar reżimu SED

Dokumentacja z dnia 10 października 2017 r. przygotowana przez Służby Naukowe Bundestagu

Dokumentacja

Świadczenia Niemiec związanie z bezprawiem narodowosocjalistycznym dla ofiar w państwach środkowo- i wschodnioeuropejskich jak również dla ofiar reżimu SED

Podstawy ustawowe, traktaty prawnomiędzynarodowe i dane liczbowe

Sygnatury akt: WD 2-3000-093/17; WD 4-3000-083/17; WD 7-3000-125/17
Zakończenie pracy: 10 października 2017 r.
Dziedzina: WD 2: sprawy zagraniczne, prawo międzynarodowe publiczne, współpraca gospodarcza i rozwój, obrona, prawa człowieka i pomoc humanitarna
WD 4: budżet i finanse;
WD 7: prawo cywilne, prawo karne, prawo procesowe, prawo ochrony środowiska, planowanie przestrzenne

Służby Naukowe Niemieckiego Bundestagu wspierają członków Bundestagu w zakresie ich działalności związanej z wykonywaniem mandatu. Opracowania nie odzwierciedlają poglądów Bundestagu, któregokolwiek z jego organów lub administracji Bundestagu. Opracowania podlegają natomiast odpowiedzialności zawodowej autorek i autorów, jak i kierownictwa danego działu. Opracowania Służb Naukowych oddają stan aktualny tylko w momencie powstania tekstu i stanowią indywidualną pracę zleconą dla jednego z posłów Bundestagu. Opracowania mogą zawierać informacje chronione, podlegające regulacji Bundestagu o ochronie informacji niejawnych albo inne informacje nienadające się do publikacji. Celowe odtwarzanie albo publikację należy uprzednio zgłosić odpowiedniemu działowi i jest ona możliwa tylko ze wskazaniem źródła. Właściwy dział udziela informacji o kwestiach, które należy przy tym uwzględnić.

Spis treści

1. Wprowadzenie 81
1.1. Wyjaśnienie pojęć 81
1.2. Pogląd Republiki Federalnej Niemiec na zobowiązania reparacyjne w stosunku do Polski oraz na indywidualne roszczenia odszkodowawcze 82

2. Podstawy ustawowe (wewnątrzkrajowe) świadczeń na rzecz ofiar bezprawia narodowosocjalistycznego 83

3. Traktaty prawnomiędzynarodowe odnoszące się do roszczeń międzypaństwowych w stosunku do Niemiec 88
3.1. Polska 88
3.2. Węgry 90

4. Świadczenia Republiki Federalnej na podstawie traktatów prawnomiędzynarodowych na korzyść ofiar indywidualnych bezprawia narodowosocjalistycznego 90
4.1. Polska 91
4.2. Węgry 92

5. Świadczenia sektora publicznego w zakresie zadośćuczynienia – zestawienie ze szczególnym uwzględnieniem Polski 92

6. Rehabilitacja ofiar reżimu SED, jak również wypłacone w związku z tym świadczenia 95

1. Wprowadzenie

Poniższa dokumentacja zawiera przegląd wewnątrzkrajowych podstaw ustawowych, traktatów prawnomiędzynarodowych oraz danych liczbowych odnoszących się do świadczeń Niemiec na rzecz ofiar bezprawia narodowosocjalistycznego w państwach środkowo- i wschodnioeuropejskich (w szczególności w Polsce i na Węgrzech), jak również na rzecz ofiar reżimu SED.

1.1. Wyjaśnienie pojęć

Pytanie stanowiące podstawę dokumentacji dotyczyło zadośćuczynienia ofiarom. Przypuszczalnie więc chodzi wyłącznie o roszczenia ofiar indywidualnych, które byłyby kierowane bezpośrednio w stosunku do Republiki Federalnej Niemiec. Pytanie miało miejsce także w związku z rozpoczętą w sierpniu 2017 r. debatą publiczną o jakoby otwartej jeszcze kwestii roszczeń reparacyjnych wobec Niemiec[1]. Debata została zintensyfikowana w związku z opinią polskiego Sejmu z 6 września 2017 r., w której prezentowany jest pogląd, iż Polska mogłaby dochodzić jeszcze roszczeń reparacyjnych w stosunku do Niemiec[2]. Chodzi więc zatem nie tylko o roszczenia pojedynczych obywateli z państw środkowo- i wschodnioeuropejskich, lecz również o świadczenia reparacyjne Niemiec na rzecz państw środkowo- i wschodnioeuropejskich wynikające z drugiej wojny światowej.

Dokumentacja opiera się przy tym na nowszym pojęciu reparacji za skutki wojny, które było również podstawą raportu[3] Służb Naukowych niemieckiego Bundestagu „Podstawy i ograniczenia prawnomiędzynarodowe reparacji wojennych ze szczególnym uwzględnieniem relacji niemiecko-polskiej"[4]. Zgodnie z tym rapor-

[1] Zob. np. następujące doniesienia prasowe: *Polen prüft Forderungen auf Entschädigung*, „Der Tagesspiegel" 4 sierpnia 2017, s. 4; *Reparationen. Gabriel weist Polen zurück*, „Der Spiegel" 16 września 2017; S. Ulrich, *Reparationen. Deutschlands Schuld*, „Süddeutsche Zeitung" 15 września 2017 r.; D. Fras, *Warschau pocht auf Reparation. Gutachten des polnischen Parlaments sieht Deutschland in der Pflicht*, „Frankfurter Rundschau" 13 września 2017, s. 6.

[2] Sejm RP, Opinia prawna w sprawie możliwości dochodzenia przez Polskę od Niemiec odszkodowania za szkody spowodowane przez drugą wojnę światową w związku z umowami międzynarodowymi, 6 września 2017 r. Opinia jest dostępna w języku niemieckim na: http://www.sejm.gov.pl/media8.nsf/files/KKOI-AR4BP5/%24File/1455%20-%2017%20DE.pdf [dostęp 5 października 2017 r.].

[3] Raport Służb Naukowych niemieckiego Bundestagu „Podstawy i ograniczenia prawnomiędzynarodowe reparacji wojennych ze szczególnym uwzględnieniem relacji niemiecko-polskiej", WD 2 – 3000 – 071/17, https://www.bundestag.de/blob/525616/211fd144be8368672e98ecd6a834fe25/wd-2-071-17-pdf-data.pdf (dostęp 5 października 2017 r.).

[4] S. F. Kellerhoff w swoim artykule (*Was ist das „Rechtsgutachten" wert? – Mit einem 43-seitigen-Papier will das Parlament in Warschau die Forderungen gegenüber Deutschland legitimieren. Eine Dekonstruktion*) rozprawia się z opinią polskiego Sejmu oraz opinią Służb Naukowych i dochodzi do wniosku, że żaden argument polskiej opinii nie może postawić pod znakiem zapytania opinii Służb Naukowych. „Die Welt" 14 września 2017 r., s. 8.

tem „również w kontekście skutków wojny reparacjami będą [określane] wszystkie płatności", „które są świadczone, w celu skompensowania naruszenia prawa międzynarodowego, czy to w formie bezprawnego ataku, czy to przez zbrodnie w dalszym przebiegu wojny"[5].

1.2. Pogląd Republiki Federalnej Niemiec na zobowiązania reparacyjne w stosunku do Polski oraz na indywidualne roszczenia odszkodowawcze

Ponieważ Niemcy i ich dawni przeciwnicy wojenni nie zawarli bezpośrednio po drugiej wojnie światowej traktatu pokojowego, kwestia roszczeń reparacyjnych pozostawała początkowo otwarta. Rząd federalny podczas konferencji prasowej 2 sierpnia 2017 r. wyjaśniał[6]:

„Zagadnienie niemieckich reparacji dla Polski zostało ostatecznie uregulowane w przeszłości, pod względem prawnym i politycznym. Polska zrezygnowała w sierpniu 1953 r. z dalszych świadczeń reparacyjnych ze skutkiem od 1 stycznia 1954 r. w odniesieniu do całych Niemiec i następnie potwierdzała to wielokrotnie".

W cytowanym raporcie Służb Naukowych zawarty jest wniosek, iż stanowisko rządu federalnego dotyczące nieistnienia państwowych roszczeń reparacyjnych w stosunkach Niemcy-Polska odpowiadałoby obowiązującemu prawu międzynarodowemu. Wychodząc z założenia, iż roszczenia reparacyjne w prawie międzynarodowym powstawałyby wraz ze zdarzeniem stanowiącym ich podstawę, zostały one utracone wraz ze złożeniem w 1953 r. wyraźnego oświadczenia (potwierdzonego w 1970 r.) o zrzeczeniu się. Argumentacja, iż oświadczenie miałoby być nieskuteczne, została „ wystarczająco odrzucona". Jeśli się natomiast przyjmie stanowisko, iż roszczenia reparacyjne mogły powstać dopiero przez ich ostateczną konkretyzację traktatową, można by uznać, iż takowa po drugiej wojnie światowej nie istnieje. „Regulacja międzypaństwowych roszczeń reparacyjnych nie była przedmiotem ani traktatu paryskiego z 1945 r., ani Karty paryskiej dla nowej Europy z 1990 r., ani niemiecko-polskiego traktatu o sąsiedztwie z 1991 r. Co więcej strony traktatu dwa plus cztery z 1990 r. uważają ten traktat za definitywne zakończenie kwestii reparacji. Traktat dwa plus cztery do dzisiaj zamykałby jakiekolwiek roszczenia reparacyjne przeciwko Niemcom. To odnosiłoby się do Polski, „ponieważ Polska w ramach negocjacji traktatowych miała co najmniej milcząco zrezygnować z ich dochodzenia"[7].

---

[5] WD 2-3000-071/17, s. 6, https://www.bundestag.de/blob/525616/211fd144be8368672e98ecd6a834fe25/wd-2-071-17-pdf-data.pdf (dostęp 5 października2017 r.).

[6] Rząd federalny, konferencja prasowa 2 sierpnia, https://www.bundesregierung.de/Content/DE/Mitschrift/Pressekonferenzen/2017/08/2017-08-02-regpk.html (dostęp 5 października 2017 r.).

[7] Niemiecki Bundestag, Służby Naukowe, Podstawy i ograniczenia prawnomiędzynarodowe reparacji wojennych ze szczególnym uwzględnieniem relacji niemiecko-polskiej, WD 2 –3000 – 071/17, s. 26 n.

W przypadku dochodzenia od Republiki Federalnej Niemiec roszczeń odszkodowawczych przez ofiary indywidualne, należy przede wszystkim stwierdzić, iż rząd federalny postrzega „odszkodowania dla ofiar indywidualnych z Polski jako część kwestii reparacji", która „wraz z zawarciem traktatu dwa plus cztery stała się bezprzedmiotowa"[8]. Ponadto należy uwzględnić, iż prawo międzynarodowe nie zna do tej pory roszczenia jednostki przeciwko państwu o odszkodowanie lub zadośćuczynienie[9]. Tak orzekł również Federalny Trybunał Konstytucyjny w 2013 r. w postanowieniu 1. Izby Drugiego Senatu[10].

Poza tym, Federalna Republika Niemiec, co przedstawiają poniższe tabele, zrealizowała na podstawie ustaw i traktatów międzynarodowych wysokie świadczenia na rzecz środkowo- i wschodnioeuropejskich państw oraz ich obywateli.

Dokumentacja została następująco usystematyzowna:

W punkcie 2 wymienione są podstawy ustawowe (wewnątrzkrajowe) dla świadczeń Niemiec w związku z bezprawiem narodowosocjalistycznym na rzecz ofiar w państwach środkowo- i wschodnioeuropejskich.

W punkcie 3 i 4 chodzi o odnośne umowy międzynarodowe.

W punkcie 5 podane zostały liczby dotyczące zrealizowanych wypłat.

Punkt 6 odnosi się do rehabilitacji ofiar reżimu SED i zrealizowanych w związku z tym świadczeń.

2. Podstawy ustawowe (wewnątrzkrajowe) świadczeń na rzecz ofiar bezprawia narodowosocjalistycznego

Republika Federalna Niemiec wydała szereg ustaw wewnątrzkrajowych, w celu realizacji swojego moralnego zobowiązania w stosunku do ofiar drugiej wojny światowej oraz reżimu narodowosocjalistycznego, także w stosunku do ofiar z państw środkowo- i wschodnioeuropejskich. Należą tu w szczególności regulacje ustawowe wydane w celu zadośćuczynienia bezprawiu narodowosocjalistycznemu. Zostały one w zasadniczej części wymienione w poniższej tabeli[11].

[8] *Ibidem*, s. 27.

[9] *Ibidem*.

[10] FTK, Postanowienie 1. Izby Drugiego Senatu z 13 sierpnia 2013 r., 2 BvR 2660/06, nb. 41.

[11] Pełne wyliczenie znajduje się w: H.-J. Brodesser, B. J. Fehn, T. Franosch, W. Wirth, *Wiedergutmachung und Kriegsfolgenliquidation: Geschichte – Regelungen – Zahlungen*, München 2000, s. 120 nn.

Zadośćuczynienie za bezprawie narodowosocjalistyczne	
Federalna ustawa o odszkodowaniu [niem. Bundesentschädigungsgesetz BEG] [12]	Już w strefach okupacyjnych zostały wytyczone kierunki rozwiązania zagadnienia odszkodowania. Na tym opierała się pierwsza jednolita dla całej Federacji ustawa o odszkodowaniu. Zgodnie z ustawą federalną o odszkodowaniu dla ofiar prześladowania narodowosocjalistycznego odszkodowanie zostało przyznane osobom, które w czasie narodowego socjalizmu były prześladowane z powodów politycznych, rasowych, religijnych lub światopoglądowych. Odszkodowaniu podlegały szkody na życiu, ciele, zdrowiu, wolności, własności lub majątku, jak również szkody w karierze zawodowej oraz działalności gospodarczej. Chodzi o odszkodowanie finansowe. Decydującą przesłanką dla odszkodowania jest regulacja pobytu osoby prześladowanej w § 4 BEG. Zgodnie z tym osobie prześladowanej zasadniczo przysługuje odszkodowanie, kiedy: • 31 grudnia 1952 r. miała miejsce zamieszkania albo miejsce stałego pobytu na terytorium obowiązywania tej ustawy; • Kiedy zmarła przed 31 grudnia 1952 r. i miała miejsce zamieszkania albo miejsce stałego pobytu na terytorium obowiązywania tej ustawy; • Przed 31 grudnia 1952 r. wyemigrowała, została deportowana lub wydalona i miała miejsce swojego ostatniego zamieszkania albo stałego pobytu na terytorium Rzeszy według stanu z 31 grudnia 1937 r. albo na terytorium Wolnego Miasta Gdańska, ale nie nabyła go po zakończeniu władztwa narodowosocjalistycznego na niemieckich terytoriach wschodnich znajdujących się pod obcą administracją albo na terenie Wolnego Miasta Gdańska • Została wypędzona w rozumieniu § 1 ustawy o sprawach wypędzonych i uchodźców (ustawa federalna o wypędzonych) • Była uchodźcą ze strefy sowieckiej w rozumieniu § 3 ustawy federalnej o wypędzonych • Należała do osób, które przebywały 1 stycznia 1947 r. w obozie DP [ang. Displaced Persons – uwaga tłum.] na terytorium stosowania tej ustawy albo podczas pobytu w obozie DP umarły lub wyemigrowały z terytorium obowiązywania tej ustawy albo przeszły we właściwość niemieckich organów jako bezpaństwowi cudzoziemcy lub nabyły obywatelstwo niemieckie § 4 BEG wymienia jeszcze dalsze przypadki. Ponadto w §§ 149 nn. wymienione są dalsze grupy prześladowanych, które mogły otrzymać odszkodowanie. Zgodnie z § 169 ust. 1 BEG roszczeń należało dochodzić do 31 grudnia 1969 r. Wypłaty na podstawie BEG otrzymywały także osoby uprawnione z Polski, które zgodnie z art. 6 BEG-ustawy zamykającej otrzymały status uchodźcy ONZ.

[12] Federalna ustawa o odszkodowaniu opublikowana w ujednoliconym brzmieniu w Federalnym Dzienniku Ustaw (BGBl.), cz. III, poz. 251-1, ostatnio zmieniona przez art. 81 ustawy z 29 marca 2017 r., https://www.gesetze-im-internet.de/beg/BJNR013870953.html (dostęp 9 października 2017 r.).

Wytyczne Federacji co do przypadków trudnych poza BEG[13]	Poza BEG możliwości wypłacenia odszkodowań zostały stworzone przez wytyczne administracyjne dotyczące przypadków trudnych. Kontrola parlamentarna odbywała się poprzez odpowiednie ustawy budżetowe. Regulacje wydawano częściowo na podstawie umów międzynarodowych i dotyczyły także ofiar z państw środkowo- i wschodnioeuropejskich: • Regulacja przypadków szczególnych w odniesieniu do prześladowanych Żydów i nie-Żydów, • Fundusze HNG [niem. Härtefonds für Nichtglaubenjudens - uwaga tłum.] (dla prześladowanych pod względem rasowym, wyznania nieżydowskiego) • Regulacja szczególnego przypadku ofiar eksperymentów pseudomedycznych.
Regulacje sprzymierzonych o zwrocie majątku i federalna ustawa o zwrocie majątku[14]	Na podstawie federalnej ustawy o zwrocie majątku roszczenia o zwrot majątku mogą być dochodzone na podstawie § 2a ust. 1 ustawy, gdy Rzesza albo równorzędne podmioty prawa niezgodnie z zasadami państwa prawnego uzurpowały lub zawłaszczyły prawo własności, status prawny właściciela, posiadanie lub prawo rozporządzania.
Ustawa o odszkodowaniu dla prześladowanych przez narodowy socjalizm[15]	Świadczenia odszkodowawcze w przypadku, gdy zwrot majątku na podstawie ustawy o regulacji otwartych zagadnień majątkowych nie jest możliwy lub uprawniony wybrał odszkodowanie[16]. Ustawa o majątku obowiązuje zgodnie z regulacją § 1 ust. 6 wyraźnie również w odniesieniu do bezprawia narodowosocjalistycznego.

[13] Zob. wyliczenie: H.-J. Brodesser, B. J. Fehn, T. Franosch, W. Wirth, *op. cit.*, s. 120 nn.

[14] Federalna ustawa o zwrocie majątku w Federalnym Dzienniku Ustaw opublikowana w ujednoliconym brzmieniu w części III, pozycja 250-1, ostatnio zmieniona przez art. 21 ust. 1 ustawy z 29 lipca 2015 r. (BGBl. I s. 1042), http://www.gesetze-im-internet.de/br_g/BJNR007340957.html (dostęp 9 października 2017 r.).

[15] Ustawa o prześladowaniu przez narodowy socjalizm w brzmieniu ogłoszonym 13 lipca 2004 r. (BGBl. I s. 1671), ostatnio zmieniona przez art. 4 ust. 42 ustawy z 22 września 2005 r. (BGBl. I s. 2809), https://www.gesetze-im-internet.de/ns-ventschg/BJNR263200994.html (dostęp 9 października 2017 r.).

[16] Ustawa o majątku w brzmieniu z 9 stycznia 2005 r. (BGBl. I s. 205), ostatnio zmieniona przez art. 17 ustawy z 21 listopada 2016 r. (BGBl. I s. 2591), https://www.gesetzeim-internet.de/vermg/BJNR211590990.html (dostęp 9 października 2017 r.).

Ustawa o rencie odszkodowawczej [niem. Entschädigungrentengesetz – ERG][17]	Osoby uznane za prześladowane przez reżim nazistowski otrzymywały w NRD tak zwaną rentę honorową. Ustawa ERG potwierdzała posiadanie przedmiotowych roszczeń po zjednoczeniu.
Ustawa o wypłacie rent za zatrudnienie w getcie [niem. Gesetz zur Zahlbarmachung von Renten aus Beschäftigung in einem Ghetto - ZRBG][18]	Także Polakom Niemieckie Ubezpieczenie Rentowe [niem. Deutsche Rentenversicherung - DRV] wypłacało renty z ustawowego ubezpieczenia rentowego (DRV), które w całości lub częściowe opierały się na ZRBG i tym samym opierały się na uznanych okresach składkowych obejmujących zatrudnienie w getcie

Zadośćuczynienie za bezprawie reżimu narodowosocjalistycznego, w szczególności za pracę przymusową

Szczególne znaczenie uzyskało zadośćuczynienie za szkody wynikłe z pracy przymusowej organizowanej przez reżim narodowosocjalistyczny. W tym przypadku było wiele ofiar z Polski. Uporanie się z tym problemem wzięły na siebie następujące fundacje:

- Fundacja „Pamięć, Odpowiedzialność i Przyszłość" [niem. „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft" - EVZ],
- Fundacja Polsko-Niemieckie Pojednanie

[17] Ustawa o rencie odszkodowawczej z 22 kwietnia 1992 r. (BGBl. I s. 906), ostatnio zmieniona przez art. 14 ustawy z 22 grudnia 2011 r. (BGBl. I s. 3057), https://www.gesetze-im-internet.de/entschrg/BJNR109060992.html (dostęp: 9 października 2017 r.).

[18] Ustawa o wypłacie rent za zatrudnienie w getcie z 20 czerwca 2002 (BGBl. I s.2074), zmieniona przez art. 1 ustawy z 15 lipca 2014 r. (BGBl. I s. 952), https://www.gesetze-im-internet.de/zrbg/BJNR207410002.html (dostęp 9 października 2017 r.).

EVZ[19]	Fundacja EVZ została utworzona w 2000 r. Poprzez nią powinny przede wszystkim następować wypłaty na rzecz dawnych robotników przymusowych. Kapitał zakładowy został wniesiony zarówno przez państwo niemieckie, jak i przez gospodarkę niemiecką. Fundacja jest wynikiem niemiecko-amerykańskiej umowy rządowej oraz międzynarodowego porozumienia z udziałem Izraela, państw środkowo- i wschodnioeuropejskich oraz gospodarki niemieckiej z 17 lipca 2000 r.[20]. Wypłaty na rzecz dawnych pracowników przymusowych następowały nie przez samą EVZ, ale zostały przejęte przez międzynarodowe organizacje partnerskie. Dla Polski była to Fundacja Polsko-Niemieckie Pojednanie[21]
Fundacja Polsko-Niemieckie Pojednanie	W ramach niemiecko-polskiego traktatu o sąsiedztwie z 17 czerwca 1991 r. została utworzona Fundacja Polsko-Niemieckie Pojednanie. Chodzi tutaj o fundację prawa polskiego, poprzez którą były wypłacane świadczenia odszkodowawcze na rzecz polskich ofiar. Obecnie poprzez fundację są realizowane liczne projekty mające na celu zbliżenie obu krajów.
Wytyczna rządu federalnego o uznaniu świadczeń na rzecz prześladowanych za pracę w getcie[22]	Od 2007 r. istnieją jednorazowe wypłaty za pracę w getcie, która nie była pracą przymusową. Płatności mają miejsce nie na podstawie ustawy, a na podstawie wytycznej, która została zreformowana w 2017 r. Również Polacy otrzymywali wypłaty na podstawie tej wytycznej.

Prócz tego Republika Federalna Niemiec dokonała znaczących likwidacji szkód wojennych, przykładowo przez ustawę federalną o wypędzonych, ustawę o wyrównaniu obciążeń, ogólną ustawę o szkodach wojennych, ustawę o odszkodowaniu dla jeńców wojennych, federalną ustawę o pomocy i przez dalsze regulacje. Wspólnym mianownikiem tych ustaw, jest to, iż w szczególności gwarantowały one świadczenia dla Niemców.

Ponadto, jak to ukazuje poniższa tabela, różnego rodzaju świadczenia i wypłaty płynęły na podstawie umów prawnomiędzynarodowych.

---

[19] Ustawa o powołaniu Fundacji „Pamięć, Odpowiedzialność i Przyszłość" z 2 sierpnia 2000 r. (BGBl. I s. 1263), ostatnio zmieniona przez art. 1 ustawy z 1 września 2008 r. (BGBl. I s. 1797), https://www.gesetze-im-internet.de/evzstiftg/BJNR126300000.html (dostęp 9 października 2017 r).

[20] Historia fundacji EVZ por. strona internetowa Fundacji „Pamięć, Odpowiedzialność i Przyszłość" http://www.stiftung-evz.de/start.html (dostęp 9 października 2017 r.).

[21] Zob. informacje na stronie Fundacji Polsko-Niemieckie Pojednanie pod wypłatami Fundacji „Pamięć, Odpowiedzialność i Przyszłość" na rzecz byłych robotników niewolniczych i przymusowych Trzeciej Rzeszy, http://www.fpnp.pl/wyplaty/robotnicy_de.php (dostęp 9 października 2017 r.).

[22] http://www.badv.bund.de/DE/OffeneVermoegensfragen/AnerkennungsleistungenfuerGhettoarbeit/start.html (dostęp 9 października 2017 r.).

3. Traktaty prawnomiędzynarodowe odnoszące się do roszczeń międzypaństwowych w stosunku do Niemiec

3.1. Polska

Traktat prawnomiedzynarodowy	Regulacja
Układ poczdamski z 2 sierpnia 1945 r.[23]	Układ poczdamski z punktu widzenia partnerów biorących udział w negocjacjach nie był ostatecznym traktatem pokojowym, w którym powinny zostać uregulowane roszczenia reparacyjne, lecz częścią prac przygotowawczych do unormowania pokojowego i rozwiązania innych kwestii [rozdział II ustęp 1 układu poczdamskiego]. Zwycięskie mocarstwa sprzymierzone porozumiały się co do tego, że niemieckie terytorium państwowe zostanie podzielone na różne strefy okupacyjne. W strefie zajętej przez ZSRR skutki wojny zostaną zlikwidowanie poprzez zajęcia (demontaż zakładów przemysłowych i zajęcia produkcji). Równocześnie ZSRR miała uczestniczyć w 10% zajęć z obszarów zachodnich. Ewentualne roszczenia Polski powinny zostać zaspokojone z kolei z części ZSRR (IV pkt 2 układu poczdamskiego). Zarówno w zachodnich, jak i sowieckiej strefie okupacyjnej wnoszono przykładowo następujące świadczenia[24]: • dostawy monet, sztab z metali szlachetnych jak również waluty zagranicznej; • restytucja przedmiotów majątkowych; usługi w celu odtworzenia zniszczonych przedmiotów oraz likwidacji szkód; • zajęcia maszyn przemysłowych, innych dóbr wyposażenia i statków handlowych; • drewno i inny eksport przymusowy z bieżącej produkcji; • prawa autorskie; • zajęcie praw własności przemysłowej, jak również sposobu produkcji i wyników badań w kraju i zagranicą; • szkody wynikające z reparacji na niemieckich obszarach wschodnich oraz szkody wynikające z przesiedleń; • wykorzystanie niemieckiego majątku zagranicznego; • wspieranie inwestycji humanitarnych w Republice Estonii i Republice Litwy; • straty rzeczowe oraz w dziełach sztuki w wyniku akcji rabunkowych; • straty w wyniku demontażu.

[23] Obwieszczenie o konferencji trzech mocarstw z Berlina (układ poczdamski) z 2 sierpnia 1945 r., http://www.documentarchiv.de/in/1945/potsdamer-abkommen.html (dostęp 24 sierpnia 2017 r.)

[24] Wyczerpujące wyliczenie znajduje się w: H.-J. Brodesser, B. J. Fehn, T. Franosch, W. Wirth, *op. cit.*, s. 248 nn..

Przyrzeczenie kredytu „Jumbo" w październiku 1975 r.	Kredyt „Jumbo" obejmował 1 mld DM z odsetkami w wysokości 2,5% na lat 20, z pięcioma latami wolnymi od spłaty[25].
Traktat dwa plus cztery z 12 września 1990 r.[26]	W ramach traktatu dwa plus cztery roszczenia reparacyjne celowo nie zostały uregulowane. Zgodnie z wolą wszystkich stron traktatu zagadnienie reparacji w odniesieniu do Niemiec nie powinno już być więcej przedmiotem regulacji traktatowych.
Traktat o granicy niemiecko-polskiej z 14 listopada 1990 r.[27]	Rezygnacja z niemieckich terytoriów Prus Wschodnich, Prus Zachodnich, Pomorza i Śląska oraz z położonej tam własności. Z punktu widzenia kilku autorów[28] rezygnacja ta musi być widziana jako „jednak największe świadczenia reparacyjne". Powinno się jednak unikać „kompensowania" tak powstałych szkód, gdyż nie byłoby to celowe ani pod względem praktycznym, ani pod względem politycznym.
Niemiecko-polski traktat o sąsiedztwie z 17 czerwca 1991r.[29]	Traktat wyraźnie wyłączał „zagadnienia majątkowe". Jako dobrowolne świadczenie Niemiec został utworzony fundusz mający na celu odszkodowanie dla polskich ofiar narodowego socjalizmu. Ponadto, bez uznania obowiązku prawnego, została utworzona Fundacja Polsko-Niemieckie Pojednanie, do której Republika Federalna wpłaciła 500 mln DM.

[25] K. Liesem, *Die Reparationsverpflichtungen der Bundesrepublik Deutschland nach dem Zweiten Weltkrieg unter besonderer Berücksichtigung der Zwangsarbeiterentschädigung*, Peter Lang, 2005, s. 73; H.-J. Brodesser, B. J. Fehn, T. Franosch, W. Wirth, *op. cit.*, s. 242.

[26] Traktat o ostatecznej regulacji w odniesieniu do Niemiec z 12 września 1990 r., BGBl. 1990, cz. II, s.1318; w mocy od 15 marca 1991 r., BGBl. 1991, cz. II, s. 585.

[27] Art. 2 i art. 3 traktatu pomiędzy Republiką Federalną Niemiec i Rzeczpospolitą o potwierdzeniu granicy istniejącej pomiędzy tymi państwami z 14 listopada 1990 r., BGBl. 1991, cz. II, s. 1329.

[28] K. Doehring, *Reparationen für Kriegsschäden*, w: K. Doehring, B. J. Fehn, H. G. Hockerts, *Jahrhundertschuld, Jahrhundertsühne*, Olzog, 2001, s. 9 (19 n.). Zob. także G. Schöllgen, *Gefährliche Diskussion: Polen wirft die Reparationsfrage auf. Sie führt unversehens zurück ins Zeitalter der Weltkriege*", FAZ z 10 września 2017 r., s. 7.

[29] Traktat pomiędzy Republiką Federalną Niemiec i Rzeczpospolitą o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy z 17 czerwca 1991 r., BGBl. 1991, cz. II, nr 33, S. 1315.

3.2. Węgry

Traktat prawnomiędzynarodowy	Regulacja
Traktat pokojowy z Węgrami z 10 lutego 1947 r. [30]	Art. 30 ust. 4 zawiera całkowitą rezygnację z roszczeń o reparacje w stosunku do Niemiec[31].

4. Świadczenia Republiki Federalnej na podstawie traktatów prawnomiędzynarodowych na korzyść ofiar indywidualnych bezprawia narodowosocjalistycznego

4.1. Polska

Republika Federalna Niemiec, zgodnie z przedstawionymi ustaleniami, nie dokonała żadnych indywidualnych wypłat odszkodowań na rzecz ofiar z Polski. W ramach zobowiązań moralnych wynikających z okrucieństw w czasie reżimu narodowosocjalistycznego dokonała jednakże wypłat państwu polskiemu albo fundacjom na rzecz ofiar indywidualnych z Polski.

Traktat prawnomiędzynarodowy	Regulacja
Umowa ogólna z Polską o odszkodowaniu dla ofiar eksperymentów pseudomedycznych z 16 listopada 1972 r.[32]	W ramach tej umowy ogólnej zostały wypłacone świadczenia na rzecz ofiar eksperymentów pseudomedycznych osobom, które nie otrzymały dotąd odszkodowania. Polska była odpowiedzialna za wykorzystanie powierzonych jej środków[33].

[30] Treaty of Peace with Hungary vom 10. Februar 1947, UNTS 1949, vol. 41, s. 168.

[31] „Without prejudice to these and to any other dispositions in favour of Hungary and Hungarian nationals by the Powers occupying Germany, Hungary waives on its own behalf and on behalf of Hungarian nationals all claims against Germany and German nationals outstanding on May 8, 1945, except those arising out of contracts and other obligations entered into, and rights acquired, before September 1, 1939. This waiver shall be deemed to include debts, all inter-governmental claims in respect of arrangements entered into in the course of the war and all claims for loss or damage arising during the war".

[32] Niepublikowany.

[33] K. Liesem, *op. cit.*, s. 62.

Umowa o ubezpieczeniu rentowym i wypadkowym z 9 października 1975 r.[34]	Strony umowy zobowiązały się do wzajemnego uznawania roszczeń rentowych. Ze względu na oczekiwane większe obciążenie polskiego ubezpieczyciela Republika Federalna w 1976 r. dokonała ryczałtowej spłaty[35]. Dzięki temu Polska Rzeczpospolita Ludowa była w stanie polepszyć świadczenia socjalne na rzecz dawnych więźniów obozów koncentracyjnych i robotników przymusowych.
Fundusz Wschodnioeuropejski ze stycznia 1998 r.	W celu zadośćuczynienia osobom narodowości żydowskiej, prześladowanym przez narodowy socjalizm w rozumieniu § 1 federalnej ustawy o odszkodowaniu (BEG), które znalazły się w potrzebie i nie otrzymały dotąd żadnego odszkodowania, zawarto w styczniu 1998 r. porozumienie pomiędzy rządem federalnym i Jewish Claims Conference o wkładzie Republiki Federalnej Niemiec do funduszu odszkodowawczego dla osób narodowości żydowskiej, prześladowanych przez narodowy socjalizm w państwach środkowo- i wschodnioeuropejskich (Central-Eastern-and-Europe-Fund - CEEF). Przy wykorzystaniu środków funduszu stosuje się te same kryteria, które obowiązują przy wykonaniu art. 2 umowy. CEEF został włączony w 2012 r. do nowego brzmienia art. 2 umowy. Łącznie około 1500 wnioskodawców z Polski otrzymywało świadczenia bieżące.
Niemiecko-amerykańska umowa rządowa z 17 lipca 2000 r.	W wyniku umowy rządowej Bundestag uchwalił ustawę o powołaniu Fundacji „Pamięć, Odpowiedzialność i Przyszłość" (EVZ). Fundacja została utworzona z udziałem po połowie rządu federalnego i niemieckiej gospodarki (majątek fundacji to 10 mld DM). Polscy robotnicy przymusowi otrzymali wypłaty zarówno w celu wyrównania szkód na osobie, jak i szkód majątkowych. Przeważająca część całej sumy odszkodowaniu przypada na rzecz dawnych robotników przymusowych z Polski, Rosji, Białorusi i Ukrainy[36].

[34] Umowa pomiędzy Republiką Federalną Niemiec i Polską Republiką Ludową o ubezpieczeniu rentowym i wypadkowym z 9 października 1975 r., BGBl. 1976, cz. II, nr. 15, s. 393.

[35] K. Liesem, *op. cit.*, s. 73.

[36] BMF [niem. Bundesfinanzminsterium, Federalne Ministerstwo Finansów], „Entschädigung für NS-Unrecht" (2012), http://www.bundesfinanzministerium.de/Content/DE/Standardartikel/Themen/Oeffentliche_Finanzen/Vermoegensrecht_und_Entschaedigungen/Kriegsfolgen_Wiedergutmachung/2012-11-13-Entschaedigung-NS.pdf?__blob=publicationFile&v=4 (dostęp 6 października 2017 r.), s. 4.

4.2. Węgry

Traktat prawnomiędzynarodowy	Regulacja
Umowa ogólna z Węgrami o odszkodowaniu dla ofiar eksperymentów pseudomedycznych z 22 stycznia 1971 r. [37]	Wypłata z ogólnej kwoty w wysokości 6,24 mln DM na rzez ofiar eksperymentów pseudomedycznych z Węgier[38]

5. Świadczenia sektora publicznego w zakresie zadośćuczynienia – zestawienie ze szczególnym uwzględnieniem Polski

Poniższe dane zostały opracowane i przekazane przez Federalne Ministerstwo Finansów i Federalne Ministerstwo Pracy i Spraw Socjalnych.

Świadczenia sektora publicznego w zakresie zadośćuczynienia Wszystkie państwa	Świadczenia Federacji w mld euro Stan na 31.12.2016 r.
Federalna ustawa o odszkodowaniu [BEG]	47,958
Federalna ustawa o zwrocie majątku [niem. Bundesrückerstattungs-gesetz, BRüG]	2,023
Ustawa o rencie odszkodowawczej	0,813
Ustawa o odszkodowaniu dla osób prześladowanych przez narodowy socjalizm [NS-Verfolgtenentschädigungsgesetz, NS-VEntschG]	2,637
Umowa z Izraelem	1,764
Umowy ogólne (lub podobne)	1,489
Pozostałe świadczenia (Służba Publiczna, [uwaga tłum. fundacja dla ofiar obozu] Wapniarka, NGJ – Fundusz Ofiar Eksperymentów na Ludziach, Art. VI BEG ustawy zamykającej itp.)	6,339
Świadczenia krajów federacji poza BEG	1,915
Regulacja przypadków szczególnie trudnych (bez krajów federacji)	7,007

[37] Niepublikowany.

[38] H. Rumpf, *Die deutsche Frage und die Reparationen*, „Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht" 1973, vol. 33, s. 344 (355).

Fundacja „Pamięć, Odpowiedzialność i Przyszłość”[39]	2,556
Łącznie	74,513

Świadczenia sektora publicznego w zakresie zadośćuczynienia Polska	Całość świadczenia	Inne bieżące i jednorazowe świadczenia
Ponad 1350 ofiar eksperymentów medycznych otrzymywało od 1960 r. odszkodowania od Międzynarodowego Czerwonego Krzyża	około 0,0205 mld euro	
Umowa ogólna z Polską o odszkodowaniu dla ofiar eksperymentów pseudomedycznych z 16 listopada 1972 r.	0,0511 mld euro	
W 1992 r. została utworzona ze środków niemieckich warszawska Fundacja Polsko-Niemieckie Pojednanie. Polski zarząd Fundacji rozdzielił pomiędzy uprawnionych środki dostarczone przez Niemcy w wysokości 1 mln	0,2556 mld euro	
Fundusz Wschodnioeuropejski	Brak danych	Bieżąca miesięczna pomoc: 352 euro
Z udziałem finansowym po połowie Federacji i niemieckiej gospodarki została utworzona w 2000 r Fundacja EVZ. Polscy robotnicy przymusowi otrzymali wypłaty zarówno w celu wyrównania zarówno szkód na osobie, jak i szkód majątkowych	około 0,974 mld euro	
Na podstawie art. 6 BEG – ustawy końcowej, Polacy, którzy mielili status uchodźcy ONZ, otrzymywali świadczenia w rozumieniu BEG	Brak danych	Z około 30 000 świadczeniobiorców na koniec 2016 r. żyło siedem osób z Polski, pobierających bieżącą rentę miesięczną
Wytyczna z 2007 r. o uznaniu świadczeń na rzecz prześladowanych za pracę w getcie, która nie była pracą przymusową	około 0,0022 mld euro	Jednorazowo 2000 euro; dotąd zostało uwzględnionych około 1100 wniosków z Polski

[39] Majątek Fundacji wynosił początkowo około 5,2 mld euro; z czego 2,6 mld pochodziło od Federacji i około 2,6 mld od blisko 6500 niemieckich przedsiębiorstw.

Fundusz Dyspozycyjny w celu zadośćuczynienia [niem, Wiedergutmachungs-Dispositions-Fonds, WDF] Wytyczne rządu federalnego o rozdzieleniu środków na rzecz prześladowanych pochodzenia nieżydowskiego w celu wyrównania krzywd w przypadkach szczególnie trudnych w ramach zadośćuczynienia z 26 sierpnia 1981 r. w brzmieniu z 7 marca 1988 r.	około 0,000.029 mld euro	
Pozostałe świadczenia:		
Umowa pomiędzy Republiką Federalną Niemiec i Polską Rzeczpospolitą Ludową o ubezpieczeniu rentowym i wypadkowym z 9 października 1975 r.	Wkład niemiecki 0,6647 mld euro	
Ustawa o wypłacie rent za zatrudnienie w getcie (ZRBG)		Do 15 sierpnia 2017 r. koło 570 rent

Zadośćuczynienie przez kraje federacji w latach 1950--2016 poza federalną ustawą o odszkodowaniu	Do końca 2016 r. w mld euro
Badenia-Wirtembergia	0,037
Bawaria	0,210
Berlin	0,795
Brema	0,013
Hamburg	0,078
Hesja	0,074
Saksonia Dolna	0,110
Nadrenia Północna - Westfalia	0,508
Nadrenia-Palatynat	0,077
Kraj Saary	0,001
Szlezwik-Holsztyn	0,025
W całości (wkłady wpłacone)	~ 1,928

6. Rehabilitacja ofiar reżimu SED, jak również wypłacone w związku z tym świadczenia

Ustawy w celu rehabilitacji zgodnie z ustawami o wyrównaniu bezprawia SED	
Ustawa karna o rehabilitacji [niem. Strafrechtliches Rehabilitierungsgesetz, StrRehaG][40]	W StrRehaG chodzi o rehabilitację w związku z orzeczeniami w sprawach karnych, naruszającymi zasadę państwa prawnego (np. wyroki skazujące na karę pozbawienia wolności lub grzywny) wydanymi przez niemieckie sądy państwowe na terytorium objętym przystąpieniem (terytorium dawnego NRD) z okresu od 8 maja 1945 r. do 2 października 1990 r. Orzeczenia takie w sprawach karnych mogą zostać na podstawie StrRehaG uchylone. Ponadto mogą również zostać uchylone inne środki karnoprawne naruszające zasadę państwa prawnego, jak również orzeczenia wydane poza postępowaniem karnym, w których orzeczono o pozbawieniu wolności. W przypadku środków pozbawiających wolności chodzi o skierowanie do zakładów psychiatrycznych lub o nakazy umieszczenia w zakładach dla dzieci lub nieletnich, które to środki miały na celu prześladowanie polityczne lub służyły innym celom niż pierwotne przeznaczenie tych placówek. W sprawie wniosków o rehabilitacje w sprawach karnych orzeka właściwy sąd krajowy [niem. Landesgericht], w którego okręgu zostało wydane wcześniejsze orzeczenie lub nakaz. Pozytywne orzeczenie o rehabilitacji jest warunkiem uzyskania socjalnych świadczeń wyrównawczych na podstawie StrRehaG, jak również innych ustaw rehabilitujących. Wnioski na podstawie StrRehaG mogą składać nie tylko Niemcy, ale wszyscy, którzy zostali dotknięci przedmiotowymi orzeczeniami reżimu SED, naruszającymi zasadę państwa prawnego.
Administracyjnoprawna ustawa o rehabilitacji [niem. Verwaltungsrechtliches Rehabilitierungsgesetz, VwRehaG][41]	VwRehaG reguluje uchylenie decyzji administracyjnych rażąco naruszających zasadę państwa prawnego organów NRD z okresu od 8 maja 1945 r. do 2 października 1990 r., ewentualnie stwierdzenie niezgodności tych aktów z zasadą państwa prawnego. Jeśli takie decyzje administracyjne, rażąco niezgodne z zasadą państwa prawnego, doprowadziły do szkody na zdrowiu, naruszenia wartości majątkowych, utrudnienia rozwoju kariery zawodowej i akty te wywołują bezpośrednie, istotne i niedopuszczalne skutki, mogą one zostać złagodzone przez socjalne środki wyrównawcze. Wnioski na podstawie VwRehaG mogą wnosić nie tylko Niemcy, ale wszystkie osoby, dotknięte decyzjami administracyjnymi rażąco niezgodnymi z zasadą państwa prawa.

[40] Karnoprawna ustawa o rehabilitacji w brzmieniu ogłoszonym 17 grudnia 1999 r. (BGBl. I s. 2664), ostatnio zmieniona przez art. 1 ustawy z 22 grudnia 2014 r. (BGBl. I s. 2408), https://www.gesetze-im-internet.de/bvfg/BJNR002010953.html (dostęp 9 października 2017 r.).

[41] Administracyjnoprawna ustawa o rehabilitacji w brzmieniu ogłoszonym 1 lipca 1997 r. (BGBl. I s. 1620), ostatnio zmieniona przez art. 2 ustawy z 2 grudnia 2010 r. (BGBl. I s. 1744), https://www.gesetze-im-internet.de/vwrehag/BJNR131110994.html (dostęp 9 października 2017 r.).

Ustawa o rehabilitacji zawodowej [niem. Berufliches Rehabilitierungsgesetz, BerRehaG][42]	Na podstawie BerRehaG powinny zostać zrekompensowane wynikające z prześladowania ingerencje w karierę zawodową lub wykształcenie, o ile ingerencje te jeszcze dzisiaj wywołują odczuwalne skutki. Rehabilitacją zawodową są również objęte przypadki prześladowania w zakresie prawa pracy (na przykład środki zakładów lub organów NRD w stosunku do współpracowniczek i współpracowników). Wnioski na podstawie BerRehaG mogą być składane nie tylko przez Niemców, ale wszystkie osoby zainteresowane.

Świadczenia Federacji i krajów federacji w celu odszkodowania na rzecz ofiar SED	
Świadczenia na podstawie karnoprawnej ustawy o rehabilitacji	2.144.370.087,43
Świadczenia na podstawie ustawy o rehabilitacji zawodowej	57.470.454,18
Łącznie[43]	2.201.840.541,61

[42]Ustawa o rehabilitacji zawodowej w brzmieniu ogłoszonym 1 lipca 1997 r. (BGBl. I s. 1625), ostatnio zmieniona przez art. 11 ustawy z 20 listopada 2015 r. (BGBl. I s. 2010), https://www.gesetze-im-internet.de/berrehag/BJNR131400994.html (dostęp 9 października 2017 r.).

[43] Odpowiedź rządu federalnego na małe zapytanie frakcji Bündnis 90/Die Grünen: realizacja świadczeń na podstawie ustaw wyrównujących bezprawie SED, 16 sierpnia 2017 r., Bundestags-Drucksache 18/13332.

Magdalena Bainczyk

Komentarz do dokumentacji z dnia 10 października 2017 r. przygotowanej przez Służby Naukowe Bundestagu

1. Zasadnicze zastrzeżenie odnosi się do samej systematyki opracowania, w którym zostały ujęte zbiorczo zagadnienia zupełnie odmienne z punktu widzenia prawnego i historycznego. Po pierwsze, nie znajduje żadnego uzasadnienia umieszczenie obok siebie świadczeń na rzecz ofiar poszkodowanych poprzez działania III Rzeszy w czasie drugiej wojny światowej oraz ofiar reżimu SED. Po drugie, nie jest uprawnione zestawianie świadczeń na rzecz ofiar z Polski i Węgier, gdyż w czasie drugiej wojny światowej państwa te miały zupełnie inny status – Węgry były państwem sprzymierzonym z III Rzeszą i odpowiednio szkody poniesione przez obywateli tego państwa były zupełnie odmienne. Autorzy raportu sami wskazują na traktat pokojowy z Węgrami z 10 lutego 1947 r. Był to traktat zawarty przez państwa (ZSRR, Wielką Brytanię, Stany Zjednoczone Ameryki, Australię, Białoruską Republikę Socjalistyczną, Czechosłowację, Kanadę, Indie, Nową Zelandię, Ukraińską Republikę Socjalistyczną, Związek Południowej Afryki) będące w stanie wojny z Węgrami, które do 28 grudnia 1944 r. pozostawały w przymierzu z III Rzeszą i dopiero 20 stycznia 1945 r. wypowiedziały wojnę Niemcom[I]. Z tego względu szkody poniesione przez obywateli Węgier nie mogą być w żaden sposób porównywane ze stratami narodu polskiego.

2. Tytuł dokumentacji sugeruje, iż jej przedmiotem będą świadczenia na rzecz ofiar, tj. osób fizycznych, w związku z tym pkt 3 dokumentacji zatytułowany „Traktaty prawnomiędzynarodowe odnoszące się do roszczeń międzypaństwowych w stosunku do Niemiec" jest zbędny, gdyż w punkcie tym wymieniono, z jednym wyjątkiem (umowa stanowiąca podstawę powołania Fundacji Polsko-Niemieckie Pojednanie) umowy międzynarodowe bezpośrednio, pośrednio lub w ogóle niezwiązane z wypłatą reparacji, czyli świadczeń na rzecz państwa jako takiego, a nie były to umowy związane z wypłatą odszkodowań na rzecz obywateli.

Należy również sprostować, iż przedmiotowa Fundacja nie powstała na podstawie polsko-niemieckiego traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy z 1991 r., ale na podstawie polsko-niemieckiej umowy z 16 października 1991 r. o utworzeniu Fundacji Polsko-Niemieckie Pojednanie zawartej w drodze wymiany not[II].

3. Służby Naukowe Bundestagu stwierdzają, iż „RFN wydała szereg ustaw wewnątrzkrajowych, w celu realizacji swojego moralnego zobowiązania w stosunku do ofiar drugiej wojny światowej oraz reżimu narodowosocjalistycznego". Należy zwrócić uwagę, iż uchwalenie ustaw niemieckich spowodowało przekształcenie obowiązku moralnego w obowiązek prawny. Taki obowiązek zresztą powstał na mocy art. VI traktatu z 1952 r. w sprawie regulacji kwestii wynikłych z wojny i okupacji[III].

Obowiązek prawny został niestety zrealizowany w odniesieniu do stosunkowo ograniczonej liczby ofiar, głównie obywateli RFN. Natomiast w odniesieniu do ofiar obywateli innych państw RFN po dziś dzień utrzymuje, iż świadczenia na ich rzecz nie są spełnieniem obowiązku prawnego, a świadczeniem *ex gratia*, tzn. świadczeniem nie tyle spełniającym obowiązek prawny, ile wynikającym z dobrej woli państwa.

Zasadnicza dla zagadnienia odszkodowań dla osób fizycznych ustawa, tj. federalna ustawa o odszkodowaniu, ze względu na przesłankę zamieszkania na terytorium RFN wykluczała możliwość dochodzenia odszkodowań przez obywateli Polski[IV]. Nie sposób się więc nie zgodzić w tej mierze z następującym stwierdzeniem zawartym w dokumentacji

> „Prócz tego Republika Federalna Niemiec dokonała znaczących likwidacji szkód wojennych, przykładowo przez ustawę federalną o wypędzonych, ustawę o wyrównaniu obciążeń, ogólną ustawę o szkodach wojennych, ustawę o odszkodowaniu dla jeńców wojennych, federalną ustawę o pomocy i przez inne regulacje. Wspólnym mianownikiem tych ustaw, jest to, iż **w szczególności** [podkreślenie autorki] gwarantowały one świadczenia dla Niemców"

Powstaje więc zasadnicze pytanie, dlaczego informacje o tych aktach zostały zamieszczone w dokumentacji, w której tytule wskazano wyraźnie, iż chodzi o świadczenia na rzecz „ofiar w państwach środkowo- i wschodnioeuropejskich"? Czy przypadkiem nie zostały one umieszczone w przedmiotowym zestawieniu, żeby zapełnić istniejącą w tej

mierze lukę? Efekt umieszczenia tych ustaw w zestawieniu jest inny, wskazuje na dyskryminację ofiar pochodzących z innych państw w stosunku do ofiar obywateli RFN.

4. Jak już wspomniano w związku z omówieniem ogólnej systematyki dokumentacji, błędne jest umieszczenie w niej dostaw wynikających z obowiązku reparacji na rzecz państw, który to obowiązek został ustanowiony w umowie poczdamskiej z 2 sierpnia 1945 r. Wymienione w dokumentacji dostawy, np. wyposażenia statków, z całą pewnością nie stanowiły świadczeń na rzecz indywidualnych ofiar III Rzeszy w Polsce. Abstrahując od zakwestionowanej systematyki, należy zwrócić uwagę na nadużycia, jeśli chodzi o zaliczanie pewnych świadczeń na poczet rozliczeń szkód, czy to państwowych, czy to indywidualnych, wynikających z drugiej wojny światowej. W dokumentacji zostały wymienione m.in.:

A. Szkody dla Niemiec wynikające z reparacji oraz szkody wynikające z przesiedleń;

B. Wspieranie inwestycji humanitarnych w Republice Estonii i Republice Litwy;

C. Straty rzeczowe oraz straty w dziełach sztuki, będące wynikiem akcji rabunkowych.

Ad. A: Na czym miały polegać „szkody wynikające z reparacji"? Reparacje były konsekwencją rozpoczęcia i prowadzenia przez III Rzeszę drugiej wojny światowej, a obowiązek ich spłaty został ustalony w umowie poczdamskiej. Nie jest więc jasne, co autorzy dokumentacji rozumieją przez pojęcie szkód wynikających z reparacji. Abstrahując od kwestii, czy w kontekście reparacji można mówić o szkodach dla Niemiec, na pewno nie można ich przypisać Polsce, która, zgodnie z umową poczdamską, pobierała reparacje za pośrednictwem ZSRR.

Natomiast szkody wynikające z wysiedleń, w domyśle chodzi o ludność niemiecką wysiedlaną z Polski, jak już wielokrotnie podnoszono w literaturze, ale także w postanowieniu ETPC z 2008 r. w sprawie Pruskiego Powiernictwa[V], powstały w rezultacie postanowień zawartych w rozdziale XII umowy poczdamskiej, a nie w wyniku decyzji Polski[VI]. Trafny jest pogląd J. Kranza, iż decyzje mocarstw dotyczące Niemiec po ich klęsce w 1945 r., w tym wysiedlenia ludności niemieckiej, miały swe przyczyny w agresywnej polityce Niemiec i potwornych zbrodniach na ludności cywilnej napadniętych państw[VII].

Ad. B: Zupełnie nie jest zrozumiałe, w jaki sposób bliżej nieokreślone przedsięwzięcia humanitarne w Republice Litwy, a zwłaszcza Republice Estonii miały wpływać na położenie ofiar w Polsce i w tym kontekście zostać zaliczone na poczet świadczeń na rzecz ofiar III Rzeszy w Polsce.

Ad. C: Wobec działalności III Rzeszy na terenach okupowanych i powstałych w ten sposób strat rzeczowych Polski w zakresie dzieł sztuki podnoszenie tego typu argumentu jest niedopuszczalne. O ile we Francji czy Holandii wojska niemieckie zasadniczo stosowały się do postanowień konwencji genewskiej i nie dokonywały planowego rabunku, czy niszczenia dziedzictwa kulturowego, o tyle sytuacja w Polsce była odmienna. III Rzesza prowadziła tu zorganizowane działania mające na celu zarówno grabież dzieł sztuki, antyków i archiwaliów, jak i ich niszczenie sankcjonowane „przepisami prawa" wydanymi przez władze okupacyjne[VIII]. D. Matelski przedstawił następujące wyliczenie:

> „Mimo braku spisów zagrabionych lub zniszczonych przez Trzecią Rzeszę polskich dóbr kultury, według szacunkowych danych straciliśmy około: 2800 obrazów różnych szkół europejskich, 11 tys. obrazów pędzla artystów polskich, 1400 wartościowych rzeźb, 15 mln książek, 75 tys. rękopisów, 22 tys. starych druków, 25 tys. zabytkowych map, 300 tys. grafik, 50 tys. rękopisów muzealnych oraz 26 tys. bibliotek szkolnych, 4,5 tys. oświatowych i 1000 naukowych. Wysokość strat kulturalnych Polski (w granicach z 1939 r.) spowodowanych przez Trzecią Rzeszę można określić (według kursu z 2001 r.) na sumę około 11 miliardów 140 milionów USD"[IX].

Art. 28 ust. 3 polsko-niemieckiego traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy zawiera zobowiązanie obu stron do rozwiązywania problemów związanych z dobrami kultury i archiwaliami. Biorąc pod uwagę wspomnianą politykę III Rzeszy wobec dóbr kultury w Polsce, ocena wypełniania tego zobowiązania traktatowego przez RFN jest negatywna[X].

5. W pkt. 3 dokumentacji dotyczącym traktatów prawnomiędzynarodowych odnoszących się do roszczeń międzypaństwowych w stosunku do Niemiec wymieniono udzielenie PRL przez RFN kredytu w wysokości 1 mld DM. Służby Naukowe nie wyjaśniają tego zupełnie nieoczywistego związku, jeśli w ogóle on istnieje, pomiędzy zasadniczym przedmiotem opracowania, czyli świadczeniami RFN na rzecz ofiar III Rzeszy, przedmiotem pkt. 3: traktatami odnoszącymi się do roszczeń

międzypaństwowych a kredytem udzielonym Polsce w 1975 r. Kredyt ten nie był przecież przeznaczony na wypłaty odszkodowań na rzecz ofiar III Rzeszy w Polsce, a ponadto jak sama nazwa wskazuje, był świadczeniem podlegającym zwrotowi. RFN próbowała świadczenia na rzecz ofiar z państw Europy Środkowo-Wschodniej zamienić na gospodarczą pomoc finansową rządom komunistycznym. Udzielnie w tej formule kredytu było przedmiotem rozmów pomiędzy kanclerzem W. Brandtem i prezydentem Tito na wyspie Brioni w 1973 r.– stąd pojawiła się tzw. formuła z Brioni dla określenia tego typu świadczeń[XI]. Trafnie sens tej formuły z punktu widzenia ofiar III Rzeszy określił G. Hockerts jako układ mający na celu uniknięcie wypłaty odszkodowań dla prześladowanych na Wschodzie, a po stronie jugosłowiańskiej była to wymiana roszczeń odszkodowawczych na dewizy. Prześladowani nie otrzymali natomiast ani żadnych materialnych korzyści, ani żadnego, chociażby symbolicznego uznania dla swoich cierpień[XII]. Powyższe stwierdzenie wskazuje, iż niedopuszczalne jest więc zaliczanie kredytów udzielanych przez RFN rządom komunistycznym na poczet odszkodowania dla ofiar III Rzeszy w państwach Europy Środkowo-Wschodniej.

6. Nieprawdziwie jest twierdzenie, iż „Rezygnacja z niemieckich terytoriów Prus Wschodnich, Pomorza i Śląska oraz położonej tam własności musi być widziana jako »jednak największe świadczenia reparacyjne«". Zgodnie z postanowieniami konferencji z Jałty 4-9 lutego 1945 r. wymienione terytoria nie stanowiły reparacji Niemiec dla Polski, ale kompensację za część polskiego terytorium zawłaszczonego przez ZSRR[XIII]. Powyższe stwierdzenie znalazło się również w postanowieniu ETPC z 7 października 2008 r. w sprawie Pruskiego Powiernictwa[XIV]. W tezie 31 ETPC stwierdził, iż zgodnie z ustaleniami konferencji jałtańskiej Polska otrzymała Ziemie Zachodnie jako wyrównanie za część terytorium utraconego na rzecz Białorusi, Litwy i Ukrainy. Zgodzić się natomiast należy z tezą, iż „powinno się jednak unikać »kompensowania« tak powstałych szkód, gdyż nie byłoby to celowe ani pod względem praktycznym, ani pod względem politycznym".

7. W osobnym punkcie 4 zostały usystematyzowane świadczenia Republiki Federalnej na podstawie traktatów prawnomiędzynarodowych na korzyść ofiar indywidualnych bezprawia narodowosocjalistycznego. W tym punkcie wymieniono również polsko-niemiecką

umowę o ubezpieczeniu rentowym i wypadkowym z 9 października 1975 r. Przedmiotem tej umowy nie były jednak świadczenia na rzecz ofiar III Rzeszy za poniesione przez te osoby szkody, ale świadczenia na rzecz osób pracowników, które posiadały roszczenia z tytułu posiadanego ubezpieczenia. Ponadto umowa ta, która przewidywała rozliczenie ryczałtowe, a nie transfer świadczeń, była jednoznacznie korzystna RFN. J. Barcz stwierdza:

> „Wymienione wyżej szacunki i objaśnienia samego rządu federalnego RFN wykazują, wynikającą ze złej woli (ewentualnie braku wiedzy) całkowitą bezpodstawność pojawiających się od czasu do czasu twierdzeń, że przekazana kwota stanowiła »nieuzasadniony podarunek dla Polski«, bądź też (…), że stanowiła reparację czy odszkodowania za okres ludobójczej polityki hitlerowskiej. Chodziło tu bowiem o konkretne – uzasadnione prawnie – roszczenia z rozliczeń ubezpieczeniowych, i to obliczone w sposób bardzo korzystny dla RFN"[XV].

8. Zastrzeżenia budzą również zestawienia finansowe, w których ujęte zostały kwoty wypłacone przede wszystkim obywatelom RFN, a nie obywatelom Polski. I tak w pierwszym zestawieniu w punkcie 5 została podana suma 74,513 mld euro, z tym iż największa suma składowa, tj. 47,958 mld euro, została wypłacona na podstawie federalnej ustawy o odszkodowaniu, a więc ustawy wykluczającej z kręgu beneficjentów obywateli Polski. Z wymienionych w zestawieniu pozycji Polacy mogli zasadniczo skorzystać z Funduszu dla ofiar eksperymentów pseudomedycznych na ludziach oraz z wypłat realizowanych przez Fundację „Pamięć, Odpowiedzialność i Przyszłość".

9. Podobnie jak w przypadku raportu, również w dokumentacji Służby Naukowe Bundestagu zastosowały w kilku przypadkach nieprecyzyjną terminologię. W dokumentacji znajduje się informacja o wypłaceniu świadczeń przez Międzynarodowy Czerwony Krzyż na rzecz ofiar eksperymentów medycznych. Wbiec dramatycznych okoliczności i sposobu przeprowadzania tych doświadczeń przyjęte zostało określenie eksperymentów pseudomedycznych[XVI], ewentualnie zbrodniczych eksperymentów medycznych[XVII]. Nie można jednak w tym przypadku stosować neutralnego określenia eksperymentu medycznego, które nie oddaje w żaden sposób bezprawności tych czynów. Służby

stosują również niewłaściwą nazwę fundacji powołanej w 1991 r., jest to Fundacja Polsko-Niemieckie Pojednanie[XVIII].

10. Szacuje się, iż obywatele Polski otrzymali od RFN świadczenia wysokości około 6 mld PLN, a więc około 1,429 mld euro[XIX]. W dokumentacji sporządzonej przez Służby Naukowe Bundestagu brak jest natomiast tej podstawowej informacji o wysokości wypłaconych przez RFN świadczeń na rzecz obywateli Polski.

J. Sułek zauważa, iż żadne z otrzymanych w ramach powyższej kwoty świadczeń nie stanowiło formalnoprawnego odszkodowania, a wielkość otrzymanej pomocy finansowej „nie pozostawała w żadnej rozsądnej proporcji do doznanych prześladowań czy poniesionych krzywd, przeciwnie – w wielu przypadkach miała jedynie charakter symboliczny jako forma moralnego zadośćuczynienia"[XX].

Powyższe stwierdzenie jest uzasadnione, biorąc pod uwagę szacowane straty pod stronie ludności polskiej, wynikające z drugiej wojny światowej: śmierć 5, 2 mln osób, co stanowi 15% populacji II Rzeczpospolitej i jest to najwyższy odsetek wśród państw okupowanych przez III Rzeszę (dla porównania ZSRR utraciła 12,4% populacji, a Francja około 1,2%), straty majątkowe obywateli polskich wyniosły 284,6 bln dolarów (według kursu z 1990 r.), a obywatele Polscy zostali zmuszeniu do przepracowania na rzecz III Rzeszy i przedsiębiorstw niemieckich 100 bln godzin. Oszacowano również straty materialne będące wynikiem zniszczenia tylko jednego miasta – Warszawy na 54,9 bln dolarów (według kursu z 2005 r.) [XXI].

[I] Por. preambuła do traktatu pokojowego z Węgrami z 10 lutego 1947 r.

[II] Dokument nr 127 w: S. Dębski, W. M. Góralski (red.), *Problemy reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944-2004*, t. II, *Dokumenty*, Warszawa 2004, s. 537.

[III] M. Muszyński, *Prawnomiędzynarodowe podstawy niemieckich zobowiązań reparacyjnych na rzecz zwycięskiej koalicji ze szczególnym uwzględnieniem Polski*, w: W. M. Góralski (red.), *Problemy reparacji…*, t. I, *Studia*, Warszawa 2004, s. 98.

[IV] H. G. Hockerts, *Wiedergutmachung in Deutschland 1945–1990. Ein Überblick*, „Aus Politik und Zeitgeschichte" 2013, nr 25-26, s. 19 n.

[v] Postanowienie ETPC z 7 października 2008 r. skarga nr 47550/06 *Preussische Treuhand przeciwko Polsce*, teza 32.

[vi] J. Kranz, *Wysiedlenie ludności niemieckiej w wyniku II wojny światowej: krzywda, czy bezprawie?*, Warszawa 2013, s. 22.

[vii] *Ibidem*, s. 38.

[viii] P. Stec, *Problem likwidacji skutków II wojny światowej w zakresie dóbr kultury i archiwaliów w stosunkach polsko-niemieckich w świetle Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*, w: W. M. Góralski (red.), *Przełom i wyzwanie. XX lat polsko-niemieckiego traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*, Warszawa 2011, s. 394; W. M. Kowalski, *An Appraisal of the Losses to Polish Cultural Heritage Resulting from German Aggression*, w: W. M. Góralski (red.), *Polish-German Relations and the Effects of the Second World War*, Warszawa 2006, s. 46 nn.

[ix] D. Matelski, *Grabież i restytucja polskich dóbr kultury od czasów nowożytnych do współczesnych*, t. I, Kraków 2006, s. 375; jeszcze wyższe liczby i sumy wymienia W. M. Kowalski, *op. cit.*, s. 60 nn.

[x] P. Stec, *op. cit.*, s. 407.

[xi] *Brandt bei Tito*, „Die Zeit" 1973, nr 17.

[xii] H.G. Hockerts, *Die Entschädigung für die NS-Verfolgten. Eine einführende Skizze*, w: H .G. Hockerts, C. Moisel, T. Winstel (red.), *Grenzen der Wiedergutmachung. Die Entschädigung für die NS-Verfolgten in West- und Osteuropa 1945-2000*, Göttingen 2006, s. 43.

[xiii] S. Żerko, *Reparacje i odszkodowania w stosunkach między Polską a RFN (zarys historyczny)*, IZ Policy Papers nr 22, s. 11.

[xiv] Postanowienie ETPC z 7 października 2008 r. skarga nr 47550/06 *Preussische Treuhand przeciwko Polsce*, teza 31; W. M. Góralski, *Niemieckie roszczenia restytutucyjno-odszkodowawcze wobec Polski. Ostateczne zamknięcie sporu w świetle prawa międzynarodowego*, w: W. M. Góralski (red.), *Przełom i wyzwanie…*, s. 549.

[xv] J. Barcz, *Sukcesja w dziedzinie ubezpieczenia społecznego w stosunkach polsko-niemieckich po II wojnie światowej*, w: W. M. Góralski (red.), *Problemy reparacji…*, t. I, *Studia*, s. 335.

[xvi] Por. dokument nr 93, 24 czerwca 1972 r., pilna notka dotycząca odszkodowań dla ofiar eksperymentów pseudomedycznych w: S. Dębski, W.M. Góralski (red.), *Problemy reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944-2004*, tom II, Dokumenty, Warszawa 2004, s. 411 nn.

[xvii] S. Sterkowicz, *Zbrodnicze eksperymenty medyczne w obozach koncentracyjnych III Rzeszy*, Warszawa 1984, s. 8 n.

[xviii] Statut Fundacji Polsko-Niemiecke Pojednanie; http://www.fpnp.pl/fundacja/statut FPNP.pdf (dostęp 18.06.2018 r.).

[xix] J. Sułek, *Od odszkodowań indywidualnych do pomocy humanitarnej i świadczeń finansowych. Bilans wypłat z Niemiec z lat 1991-2011 dla ofiar nazizmu w Polsce*, w: W. M. Góralski (red.), *Przełom i wyzwanie…*, s. 581; J. Barcz, *Odszkodowania wojenne od Niemiec dla Polski po upływie 70 lat od zakończenia II wojny światowej w świetle prawa międzynarodowego*, „Państwo i Prawo" 2017, nr 11, s. 30.

[xx] J. Sułek, *op. cit.*, s. 582.

[xxi] M. Gniazdowski, *Damages Inflicted on Poland by Germans During the Second World War*, w: W. M. Góralski (red.), *Polish-German Relations…*, s. 33 nn.

Magdalena Bainczyk

Kommentar zur Dokumentation vom 10. Oktober 2017 von den Wissenschaftlichen Diensten des Deutschen Bundestages

1. Ein grundlegender Vorbehalt betrifft die Zusammensetzung dieser Dokumentation, in der aus rechtlicher bzw. historischer Sicht grundlegend unterschiedliche Fragestellungen zusammengefasst wurden. Erstens kann die Auflistung von Leistungen für Opfer des Dritten Reiches während des Zweiten Weltkrieges neben Opfern des SED-Regimes nebeneinander nicht begründet werden. Zweitens ist eine Auflistung der Leistungen für Opfer aus Polen und Ungarn nicht zulässig, da diese beide Staaten während des Zweiten Weltkrieges einen gänzlich unterschiedlichen Status hatten: Ungarn war ein Verbündeter des Dritten Reiches und entsprechend waren die jeweiligen Schäden für die Staatsbürger dieser Länder gänzlich unterschiedlich. Die Autoren selbst verweisen auf den Friedensvertrag mit Ungarn vom 10. Februar 1947. Dieser wurde von Staaten geschlossen (UdSSR, Großbritannien, USA, Australien, die Weißrussische Sozialistische Sowjetrepublik, Tschechoslowakei, Kanada, Indien, Neuseeland, die Ukrainische Sozialistische Sowjetrepublik, Südafrika, die Föderative Volksrepublik Jugoslawien), die sich mit Ungarn, als einem Staat, der bis zum 28. Dezember 1944 Verbündeter des Dritten Reiches war und erst am 20. Januar 1945 diesem den Krieg erklärte, im Krieg befanden[1]. Daher können jene Schäden, die von ungarischen Staatsbürger erlitten wurden, in keiner Weise mit den Verlusten der polnischen Nation verglichen werden.

2. Der Titel legt nahe, dass Leistungen für Opfer, d.h. physische Personen, Gegenstand der Dokumentation seien. In diesem Zusammenhang ist Kapitel 3, mit dem Titel: „Völkerrechtliche Verträge", das sich auf zwischenstaatliche Ansprüche Deutschland gegenüber bezieht, insofern unnötig, da hier – mit einer Ausnahme, dem polnischen -deutschen Vertrag zur Stiftungsgründung „Polnisch-Deutsche Aussöhnung" – völkerrechtliche Verträge erwähnt werden, die weder direkt noch

indirekt mit Entschädigungsleistungen für Staatsbürger verbunden waren. Außerdem ist richtigzustellen, dass die gegenständliche Stiftung nicht auf Grundlage des polnisch-deutschen Nachbarschaftsvertrages von 1991, sondern auf Basis des polnisch-deutschen Vertrages vom 16. Oktober 1991 über die Gründung der Stiftung „Polnisch-Deutsche Aussöhnung" via Notenaustausch geschlossen wurde[II].

3. Die Wissenschaftlichen Dienste des Deutschen Bundestages stellen fest, die Bundesrepublik Deutschland habe „eine Reihe von innerstaatlichen Gesetzen erlassen, um ihrer moralischen Verpflichtung den Opfern des Zweiten Weltkrieges und des NS-Regimes gegenüber nachzukommen". Hier ist anzumerken, dass diese Gesetze die moralische Verpflichtung in eine rechtliche verwandelten. So eine Verpflichtung ergab sich übrigens aus Art. VI des Überleitungsvertrages von 1952, dem Vertrag zur Regelung aus Krieg und Besatzung entstandener Fragen [III].

Dieser Rechtspflicht wurde leider nur bezüglich einer begrenzten Opferzahl nachgekommen; hauptsächlich Bürgern der BRD. Hinsichtlich der Opfer aus anderen Staaten behauptet die Bundesrepublik bis heute, dass Leistungen zu deren Gunsten nicht die Erfüllung einer Rechtspflicht seien, sondern Leistungen *ex gratia,* d.h. nicht als Leistungen zur Erfüllung einer Rechtspflicht, sondern als Zeichen des guten Willens seitens der Bundesrepublik.

Das grundlegende Gesetz in der Frage der Entschädigung physischer Personen, das ist das Bundesentschädigungsgesetz, schließt wegen der Voraussetzung: Wohnsitz auf dem Gebiet der Bundesrepublik, die Möglichkeit für polnische Staatsbürger aus, eine Entschädigung geltend machen zu können[IV]. Man kommt also nicht umhin, in dieser Frage mit folgender Äußerung aus der Dokumentation nicht einverstanden sein zu können:

> „außerdem hat die Bundesrepublik Deutschland in großem Umfang Kriegsfolgenliquidation geleistet, etwa durch das Bundesvertriebenengesetz, das Lastenausgleichsgesetz, das Allgemeine Kriegsfolgengesetz, das Kriegsgefangenenentschädigungsgesetz, das Bundesversorgungsgesetz und weiteren Regelungen. Diesen ist jedoch gemein, dass **insbesondere** [Unterstreichung der Autorin] Leistungen für Deutsche gewähren."

So bleibt also die grundlegende Frage, weshalb Informationen über diese Akte in einer Dokumentation berücksichtigt wurden, in deren

Titel dezidiert darauf hingewiesen wird, dass es um Leistungen zugunsten von „Opfern in mittel- und osteuropäischen Staaten" geht? Sollten sie in der gegenständlichen Auflistung nicht deshalb auftauchen, um eine in dieser Frage offene Lücke zu füllen? Die Folge dieser Gesetzes-Liste ist eine andere: Sie verweist auf die Diskriminierung von Opfern aus anderen Staaten im Verhältnis zu Opfern aus der BRD.

4. Wie bereits im Zusammenhang der allgemeinen Systematik dieser Dokumentation erwähnt, ist die darin enthaltene Auflistung von Lieferungen, die sich aus der Wiedergutmachungspflicht zugunsten von Staaten ergeben, fehlerhaft. Diese Pflicht wurde im Potsdamer Abkommen vom 2. August 1945 festgelegt. Die in der Dokumentation erwähnten Lieferungen, zum Beispiel Handelsschiffe, waren sicherlich keine Leistungen zugunsten individueller Opfer des Dritten Reiches in Polen. Abgesehen von der beanstandeten Systematik gilt es, bei der Anrechnung bestimmter Leistungen als Schadensverrechnung, die aus dem Zweiten Weltkrieg resultieren, seien diese staatliche oder individuelle Schadensabrechnung, zu den missbräuchlichen Definitionen zurückzukehren. In der Dokumentation wurden unter anderem erwähnt:

A. Reparations- und Umsiedlungsschäden deutscherseits,

B. die Unterstützung humanitärer Investitionen in den Republiken Estland und Litauen,

C. Verluste an Sach- und Kunstwerken durch Beuteaktionen.

Ad. A: Worin sollen „Reparationsschäden" bestehen? Reparationen waren die Folge des vom Dritten Reich begonnenen und geführten Zweiten Weltkrieges und die Verpflichtung zu deren Leistung wurde im Potsdamer Abkommen festgelegt. Daher ist unklar, was die Autoren der Dokumentation unter dem Begriff Reparationsschäden verstehen. Unabhängig davon, ob man im Zusammenhang mit Reparationen von Schäden für Deutschland sprechen kann, kann deren Verursachung sicher nicht Polen zugeschrieben werden, das, in Übereinstimmung mit dem Potsdamer Abkommen, Reparationen mittelbar über die UdSSR bezog.

Umsiedlungsschäden dagegen, vermutlich geht es um die deutsche Bevölkerung, die aus Polen ausgesiedelt wurde, ergaben sich, wie bereits mehrfach in der Literatur, aber auch in der Entscheidung des EGMR von 2008 in Sachen Preußische Treuhand[V] erwähnt, aus Artikel XII des Potsdamer Abkommens und nicht aus einer Entscheidung Polens[VI].

Der Ansicht von J. Kranz ist zuzustimmen, dass die Entschlüsse der Siegermächte bezüglich Deutschlands nach dessen Niederlage 1945, darunter die Aussiedlung der deutschen Bevölkerung ihre Gründe in der aggressiven Politik Deutschlands und den grauenhaften Verbrechen an der Zivilbevölkerung der überfallenen Staaten hätten[VII].

Ad. B: Vollkommen unverständlich ist, in welcher Weise näher nicht definierte humanitärer Investitionen in der Republik Litauen, und vor allem der Republik Estland, Einfluss auf die Lage der Opfer in Polen haben sollte und in diesem Zusammenhang als Leistung zugunsten der Opfer des Dritten Reiches in Polen verrechnet wurden.

Ad. C: Angesichts des Vorgehens des Dritten Reichs in den besetzten Gebieten und der auf diese Art entstandenen Verluste Polens an Kunstwerken ist eine derartige Argumentation nicht zulässig. Wenn sich auch in Frankreich oder den Niederlanden die Wehrmacht im Grunde an die Genfer Konvention hielt und keine geplanten Raubzüge, bzw. Zerstörung des kulturellen Erbes betrieb, so war die Situation in Polen eine andere. Das Dritte Reich führte in Polen organisierte Aktionen durch, die auf Grundlage von „rechtlichen Vorschriften", die von der Besatzungsmacht erlassen worden waren, und sowohl den Raub als auch die Zerstörung von Kunstwerken, Antiquitäten und Archivalien zum Ziel hatten[VIII]. D. Matelski stellte folgende Auflistung zusammen:

> „Trotz fehlender Inventurlisten der durch das Dritte Reich geraubten oder zerstörten polnischen Kulturgüter, verloren wir nach Schätzungen etwa: 2800 Bilder verschiedener europäischer Schulen, 11 000 Bilder polnischer Künstler, 1400 wertvolle Skulpturen, 15 Millionen Bücher, 75 000 Handschriften, 22 000 alte Drucke, 25 000 antike Landkarten, 300 000 Grafiken, 50 000 Museumshandschriften sowie 26 000 Schulbibliotheken, 4500 allgemeine und 1000 wissenschaftliche. Die Höhe der kulturellen Verluste Polens (in den Grenzen von 1939), die vom Dritten Reich verursacht wurden, lassen sich (nach dem Kurs von 2001) mit etwa 11 140 000 000 $ beziffern"[IX].

Art. 28 Abs. 3 des Vertrages zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Republik Polen über gute Nachbarschaft und freundschaftliche Zusammenarbeit enthält die gegenseitige Verpflichtung zur Lösung von Problemen in Verbindung mit Kulturgütern und Archivalien. Angesichts der oben erwähnten Politik des Dritten Reiches gegenüber den Kulturgütern in Polen, fällt die Beurteilung der Erfüllung dieser Vertragsverpflichtung seitens der BRD negativ aus[X].

5. In Kapitel 3 der Dokumentation, der die völkerrechtlichen Verträge in Bezug auf zwischenstaatliche Forderungen gegen Deutschland betrifft, wird ein seitens der BRD an die Volksrepublik Polen vergebenen Kredit in der Höhe von einer Milliarde DM erwähnt. Die Wissenschaftlichen Dienste erklären diesen, sofern ein solcher überhaupt bestehen sollte, vollkommen unklaren Zusammenhang zwischen dem Titel der Dokumentation (Leistungen an Opfer des Dritten Reiches) und der Überschrift von Kapitel 3 (Völkerrechtliche Verträge in Bezug auf zwischenstaatliche Forderungen) sowie dem 1975 Polen gewährten Kredit nicht. Dieser „Jumbokredit" war nicht für Wiedergutmachungszahlungen an Opfer des Dritten Reiches in Polen gedacht und – wie der Name schon sagt – eine Leistung, die einer Rückzahlung unterlag. Die BRD versuchte Leistungen für Opfer aus den mittelosteuropäischen Staaten in eine finanzielle Wirtschaftshilfe für die kommunistischen Regierungen abzuändern. Die Kreditvergabe auf dieser Basis war Gesprächsgegenstand zwischen Kanzler Willy Brandt und Präsident Tito auf der Insel Brioni 1973. Daher bürgerte sich die Bezeichnung „Brioni-Formel" für diese Art von Leistungen ein[XI]. H. G. Hockerts definierte den Zweck dieser Formel aus der Opfersicht des Dritten Reiches als Abmachung mit dem Ziel, eine Wiedergutmachung für Verfolgte im Osten zu umgehen, und von jugoslawischer Seite war das der Wechsel von Wiedergutmachungsansprüchen gegen Devisen. Die Verfolgten dagegen erhielten weder materielle, noch irgendeine, sei es symbolische, Anerkennung ihrer Leiden[XII]. Diese Äußerung zeigt, dass es unzulässig ist, Kredite, die von der Bundesrepublik an kommunistische Regierungen vergeben worden sind, als Wiedergutmachung für Opfer des Dritten Reiches in Staaten Ostmitteleuropas anzurechnen.

6. Unwahr ist die Behauptung, dass der „Verzicht auf die deutschen Gebiete Ostpreußen, Westpreußen, Pommern und Schlesien und das dort belegene Eigentum" als „wohl größte Reparationsleistung" gesehen werden müsste. In Übereinstimmungen mit den Beschlüssen der Konferenz von Jalta vom 4. bis 9. Februar 1945 stellten die oben genannten Gebiete keine Reparationen von Polen für Deutschland dar, sondern einen Ausgleich für die von der UdSSR vereinnahmten polnischen Gebiete[XIII]. Die gleiche Meinung vertrat auch der EGMR in seiner Entscheidung vom 7. Oktober 2008 in Sachen Preußische Treuhand[XIV]. In These 31 stellt der EGMR fest, dass Polen in Übereinstimmung mit den

Beschlüssen der Konferenz von Jalta die Westgebiete als Ausgleich für die verlorenen Gebiete in Weißrussland, Litauen und der Ukraine erhielt. Zuzustimmen ist allerdings der These, dass eine „»Aufrechnung« der entstandenen Schäden […] jedoch vermieden werden [sollte], da jene weder praktikabel noch politisch zielführend" sei.

7. Im gesonderten Kapitel 4 werden die Leistungen der Bundesrepublik aufgrund von völkerrechtlichen Verträgen zugunsten individueller Opfer des nationalsozialistischen Unrechts aufgelistet. Hier kommt auch das polnisch-deutsche Abkommen über Renten- und Unfallversicherung vom 9. Oktober 1975 zur Sprache. Gegenstand dieses Abkommens waren allerdings nicht Leistungen zugunsten von Opfern des Dritten Reiches für von diesen Personen erlittene Schäden, sondern Leistungen zugunsten von Personen – Arbeitern –, die Ansprüche aus Versicherungen geltend machen konnten. Außerdem war dieses Abkommen, das eine pauschale Abgeltung vorsah, nicht aber den Transfer von Leistungen, eindeutig für die BRD von Vorteil. J. Barcz stellt fest:

> „Die oben erwähnten Schätzungen und Erklärungen der deutschen Bundesregierung verweisen auf eine vollkommene Haltlosigkeit, die aus böser Absicht (eventuell mangelndem Wissen) resultiert, und sich von Zeit zu Zeit in der Behauptung äußert, dass die überwiesene Summe ein »ungerechtfertigtes Geschenk für Polen« darstelle, oder auch […], dass es eine Reparationen sei oder Entschädigung für die völkermordende, Hitlersche Politik. Es ging hier nämlich um konkrete – gesetzlich berechtigte – Ansprüche aus Versicherungen, die noch dazu in einer für die BRD sehr vorteilhaften Weise berechnet worden waren."[xv]

8. Auch die Zusammenstellung jener finanziellen Leistungen, in denen vor allem Beträge erfasst wurden, die an Bürger der Bundesrepublik, und nicht Staatsbürger Polens ausbezahlt wurden, erweckt Vorbehalte. So wurde im Kapitel 5 in der ersten Zusammenstellung eine Gesamtleistung von 74,513 Milliarden Euro angegeben, wobei die größte Teilsumme, das sind 47,958 Milliarden Euro, auf Grundlage des Bundesentschädigungsgesetzes ausbezahlt wurde, eines Gesetzes also, dass polnische Staatsbürger als Berechtigte ausschließt. Von den in der Zusammenstellung erwähnten Positionen konnte Polen im Prinzip vom „NGJ-Fonds Menschenversuchsopfer" sowie von Auszahlungen der Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft" profitieren.

9. Ähnlich wie beim Sachstandsbericht treten in den Dokumenten der Wissenschaftlichen Dienste mehrfach ungenaue Formulierungen auf. So finden sich Informationen über Leistungen des Internationalen Roten Kreuzes zu Gunsten von Opfern medizinischer Experimente. Angesichts der dramatischen Umstände und der Durchführung dieser Versuche wurde die Formulierung „pseudomedizinische Experimente"[XVI], respektive „verbrecherische medizinische Experimente"[XVII], verwendet. Hier ist allerdings eine neutrale Bezeichnung dieser Versuche, die in keiner Weise das Kriminelle dieser Taten wiedergeben, nicht zulässig. Fehlerhaft ist auch der von den Diensten verwendete Name für die 1991 ins Leben gerufene Stiftung Polnisch-Deutsche Aussöhnung [XVIII].

10.Schätzungen zufolge erhielten polnische Staatsbürger von der Bundesrepublik Leistungen in der Höhe von etwa 6 Milliarden PLN etwa 1, 429 Milliarden Euro also[XIX] in der Dokumentation, von den Wissenschaftlichen Diensten des Deutschen Bundestages erstellt wurde, fehlen allerdings diese grundlegenden Informationen über die Höhe der seitens der Bundesrepublik zugunsten von polnischen Staatsbürgern ausgezahlten Leistungen.

J. Sułek bemerkt, dass keine der im oben genannten Rahmen erhaltenen Beträge Entschädigungen aus formalrechtlicher Sicht wären und der Großteil der erhaltenen finanziellen Hilfe „in keinem vernünftigen Verhältnis zu den erlittenen Verfolgungen oder dem erfahrenen Leid steht; ganz im Gegenteil: in vielen Fällen hatten sie bloß symbolischen Charakter, als Form einer moralischen Wiedergutmachung"[XX].

Diese Meinung ist berechtigt, wenn man die geschätzten Verluste auf Seiten der polnischen Bevölkerung, die sich aus dem Zweiten Weltkrieg ergaben, berücksichtigt: 5,2 Millionen Tote, was 15% der polnischen Bevölkerung (2. Republik) ausmachte und den höchsten Satz unter dem vom Dritten Reich besetzten Gebieten darstellt (zum Vergleich verlor die UdSSR 12,4% der Bevölkerung, und Frankreich etwa 1,2%). Die Vermögensverluste polnischer Staatsbürger betrugen 284,6 Billionen $ (Kurs von 1990) und polnische Staatsbürger wurden gezwungen, in deutschen Unternehmen 100 Billionen Stunden zu arbeiten. Geschätzt wurden auch die materiellen Verluste als Ergebnis der Zerstörungen in einer einzigen Stadt: Warschau – 54,9 Billionen $ (Kurs von 2005)[XXI].

[I] Vgl. die Präambel zum Friedensvertrag mit Ungarn vom 10. Februar 1947.

[II] Dokument Nr. 127, in: W. M. Góralski, S. Dębski (hrsg.), *Problemy reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944-2004*, Bd. II, *Dokumenty*, Warszawa 2004, S. 537.

[III] M. Muszyński, *Prawnomiędzynarodowe podstawy niemieckich zobowiązań reparacyjnych na rzecz zwycięskiej koalicji ze szczególnym uwzględnieniem Polski*, in: W.M. Góralski, S. Dębski (hrsg.), *Problemy reparacji, …*, Bd. I, *Studia*, Warszawa 2004, S. 98.

[IV] H.G. Hockerts, *Wiedergutmachung in Deutschland 1945–1990. Ein Überblick*, „Aus Politik und Zeitgeschichte" 2013, Nr. 25-26, S. 19 f.

[V] EGMR-Entscheidung vom 7. Oktober 2008, Klage Nr. 47550/06 *Preußische Treuhand gegen Polen*, These 32.

[VI] J. Kranz, *Wysiedlenie ludności niemieckiej w wyniku II wojny światowej: krzywda, czy bezprawie?*, Warszawa 2013, S. 22.

[VII] *Ibidem*, S. 38.

[VIII] P. Stec, *Problem likwidacji skutków II wojny światowej w zakresie dóbr kultury i archiwaliów w stosunkach polsko-niemieckich w świetle Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*, in: W. M. Góralski (hrsg.), *Przełom i wyzwanie. XX lat polsko-niemieckiego traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*, Warszawa 2011, S. 394; W. M. Kowalski, *An Appraisal of the Losses to Polish Cultural Heritage Resulting from German Aggression*. in: W. M. Góralski (hrsg.), *Polish-German Relations and the Effects of the Second World War*, Warszawa 2006, S. 46 ff.

[IX] D. Matelski, *Grabież i restytucja polskich dóbr kultury od czasów nowożytnych do współczesnych*, Bd. I, Kraków 2006, S. 375; noch höhere Zahlen und Beträge bei: W. M. Kowalski, *An Appraisal of the Losses* …, S. 60 ff.

[X] P. Stec, *Problem likwidacji* …, S. 407.

[XI] *Brandt bei Tito*, „Die Zeit" 1973, Nr. 17.

[XII] H.G. Hockerts, *Die Entschädigung für die NS-Verfolgten. Eine einführende Skizze*, in: H.G. Hockerts, C. Moisel, T. Winstel (hrsg.), *Grenzen der Wiedergutmachung. Die Entschädigung für die NS-Verfolgten in West- und Osteuropa 1945-2000*, Göttingen 2006, S. 43.

[XIII] S. Żerko, *Reparacje i odszkodowania w stosunkach między Polską a RFN (zarys historyczny)*, IZ Policy Papers 22, S. 11.

[XIV] EGMR-Entscheidung vom 7. Oktober 2008, Klage Nr. 47550/06 *Preußische Treuhand gegen Polen*, These 31; W. M. Góralski, *Niemieckie roszczenia restytutucyjno-odszkodowawcze wobec Polski. Ostateczne zamknięcie sporu w świetle prawa międzynarodowego*, in: W. M. Góralski (hrsg.), *Przełom i wyzwanie*…, S. 549.

[XV] J. Barcz, *Sukcesja w dziedzinie ubezpieczenia społecznego w stosunkach polsko-niemieckich po II wojnie światowej*, in: W. M. Góralski (hrsg.), *Problemy reparacji*…, Bd. I, *Studia*, Warszawa 2004, S. 335.

[XVI] Vgl. Dokument Nr. 93, 24. Juni 1972 – eine dringende Note betreffs Entschädigung für Opfer pseudomedizinischer Experimente, in: S. Dębski, W.M. Góralski (hrsg.), Problemy reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944-2004, Bd. II, Dokumenty Warszawa 2004, S. 411 ff.

[XVII] S. Sterkowicz, *Zbrodnicze eksperymenty w obozach kncentracyjnych III Rzeszy*, Warszawa 1984, S. 8 ff.

[xviii] Satzung der Stiftung „Polnisch-Deutsche Aussöhnung; http://www.fpnp/fundacja/statut_de.php.

[xix] J. Sułek, *Od odszkodowań indywidualnych do pomocy humanitarnej i świadczeń finansowych. Bilans wypłat z Niemiec z lat 1991-2011 dla ofiar nazizmu w Polsce*, in: W. M. Góralski (hrsg.), *Przełom i wyzwanie…*, S. 581; J. Barcz, *Odszkodowania wojenne od Niemiec dla Polski po upływie 70 lat od zakończenia II wojny światowej w świetle prawa międzynarodowego*, „Państwo i Prawo" 2017, Nr. 11, S. 30.

[xx] J. Sułek, *Od odszkodowań indywidualnych…*, S. 582.

[xxi] M. Gniazdowski, *Damages Inflicted on Poland by Germans During the Second World War,* in: W. M. Góralski (hrsg.), *Polish-German Relations…*,S. 33 ff.

IZ Policy Papers

W serii ukazały się:

Nr 18(I) Przemiany Unii Europejskiej, rola Niemiec i implikacje dla stosunków polsko-niemieckich. Trzy scenariusze

Nr 19(I) Obama i Merkel – budowanie partnerstwa. Relacje amerykańsko-niemieckie (2009-2016)

Obama and Merkel – Building a Partnership. German-American Relations (2009-2016). A Polish View

Nr 20(I) Prezydentura Trumpa i układ transatlantycki

Trump Presidency and Transatlantic Relations

Nr 21(II) Ethnische Ökonomie – eine Fallstudie über in Berlin lebende Polen

Nr 22(I) Reparacje i odszkodowania w stosunkach między Polską a RFN (zarys historyczny)

Reparations and damages in Polish-German relations (Historical overview)

Reparationen und Entschädigungen in den Beziehungen zwischen Polen und der Bundesrepublik Deutschland (ein historischer Überblick)

Nr 23(I) O postrzeganiu przez Niemców polskiej historii. Trzy wywiady

Über die Wahrnehmung der polnischen Geschichte durch die Deutschen. Drei Interviews

Nr 24(I) Aktywność Niemiec na arenie międzynarodowej w 2017 r.

Nr 25 Working time in the economy of OECD countries at the beginning of the 21st century

INSTYTUT ZACHODNI

61-854 Poznań, ul. Mostowa 27

tel. 61 852 76 91

tel. 61 852 28 54 (wydawnictwo)

fax 61 852 49 05

e-mail: wydawnictwo@iz.poznan.pl

www.iz.poznan.pl

ISBN 978-83-61736-78-3